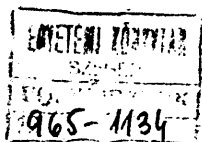

55145

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDINENSIS

ACTA IUVENUM
SECTIO JURIDICA ET POLITICA
Tomus II.

SZEGED
HUNGARIA
1962

SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM ACTÁJA

IFJÚSÁGI ACTA
ÁLLAM- ÉS JOGTUDOMÁNYI KAR
II. kötet

SZEGED

1962

~~55/46~~

51522

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDINENSIS

ACTA IUVENUM

TOMUS II.

SECTIO JURIDICA ET POLITICA

SZEGED

HUNGÁRIA

1962.

Kiadja a Szegedi Tudományegyetem Tanácsa és a Magyar
Kommunista Ifjusági Szövetség Szegedi Tudományegyetemi Bizottsága

Szerkesztőbizottság :

Dr. Antalfy György
Dr. Both Ödön
Dobozy Levente
Dr. Fonyó Antal
Dr. Nagy László
Rácz Attila
Ruszoly József
Szakáts Kálmán
Dr. Veress József

A kiadásért felel : Dr. Fonyó Antal dékán.

DETERMINIZMUS AZ AKARATBAN

Szakáts Kálmán IV. jlt.

ÁLLAM- ÉS JOGELMÉLETI TANSZÉK.

B e v e z e t é s

A jelen korszak legfontosabb ideológiai kérdései közé tartozik a szabadság problémája és viszonya a joghoz, törvényességhez. Ez nemcsak elméleti, de jelentős gyakorlati kérdés is, a szocializmusból a kommunizmusba való átmenet idején.¹ Már Engels is rámutatott arra, hogy "Erkölcstről és jogról nem igen lehet beszélni anélkül, hogy ne érintenők az ugynevezett szabad akarat, az ember beszámíthatósága, a szükség-szerűség és szabadság egymáshoz való viszonyának kérdését."²

A filozófia történetében először, valóban tudományos alapon, a marxizmus leninizmus klasszikusai közelítették meg a szabadság és szükség-szerűség viszonyát Hegel munkáinak kritikai elsajátításával, ezeknek a filozófiai kategóriáknak mély, tudományos bírálatát adva.

Hegel a Grundlinien der Philosophie des Rechts című munkájában rámutat arra, hogy a szabadság absztrakt kategória, mely mindenekelőtt a jogban jelentkezik³ és ilyen módon az akaratnak, mint a szabadság egy részének megjelenési formája. Ezért a jog a szabadság jelenléte, nem pedig önkény, mert bizonyos feltételek által van meghatározva.

Az ember számára szabadnak lenni annyit jelent, mint ismerni cselekedeteinek határait és szükségességét, melyek a létező világnak és törvényeinek vannak alávetve.

Ezzel összefüggésben Hegel azt állította, hogy a szükség-szerűség nem minden jelenségben - dolgokban és tárgyakban - létezik, hanem "isten lényegében". Ezért a szabadság nem az emberek aktív cselekményeiben

nyilvánul meg – a valóság átalakításának vonatkozásában –, hanem a létező valóság passzív megértésében és a hozzá való alkalmazkodásban.⁴

Engels és Lenin pozitíven értékelve Hegel eszméit a szabadság és szükségszerűség egységéről, határozottan elvetették a szükségszerűség ideálista fogalmát. Lenin rámutatott arra, hogy a külvilág törvénye a természetnek és az ember célszerű tevékenységének alapja. Ennélfogva valóságos, nem pedig illuzorikus szabadság csak akkor lesz, ha az emberek tevékenysége a felismert szükségszerűségből indul ki s ha ez megfelel a valóság objektív törvényszerűségének. Lenin szembeállítva a materialista dialektikát a hegeli filozófiával rámutatott arra, hogy az ember gyakorlati tevékenysége során függ az objektív világtól, amely által determinált. A szabadság és szükségszerűség problémája a marxizmus – leninizmus egyik kulcskérdése és ehhez képest sok relátióban és részleteiben is, filozófiailag feldolgozást nyert. E problémának egy jelentős pontja, nevezetesen az akarat, illetőleg az akaratszabadság kérdése egészen a legutóbbi időkig háttérbe szorult, bár egészen méltánytalanul. E probléma elhanyagolásának okát két tényezőre vezethetjük vissza: Az ideológusok egy része, bár helytelenül, teljesen azonosította az akaratszabadság kérdését a szabadság és szükségszerűség kérdésével. Ennek folytán az utóbbi megoldásban az előbbi megoldását is vélték. E filozófusoknak javára kell írunk, hogy ők a „szabad akaratot” reális kérdésként értékelték, viszont megtévesztette őket Engelsnek a szabadság és szükségszerűség dialektikus összefüggéseinek fejtegetése, amelyben Engels a szabadságról, mint „igazi” akarat-szabadságról ír.

A filozófusok másik része tagadta, hogy létezne ilyen probléma és az akaratszabadság elméletét meseszerűnek, régen megcáfoltnak és negatív jelentőségűnek tekintette.

Felmerülhet a kérdés, indokolt-e a szabad akarat problémájának felélesztése még akkor is, ha az előző két álláspontot helytelennek tartjuk? Mielőtt e kérdésre válaszolnánk, megjegyezzük, hogy a dialektikus materializmus tagadja az akarat szabadságát, de ugyanakkor használja a szabad akarat kifejezést, bár a „klasszikustól” eltérő értelem-

ben. A dialektikus materializmus ugyanis a szabad akarat fogalmán egyrészt az akaratnak az objektív külső környezet relációjában fennálló viszonylagos függetlenségét érti, másrészt mint a törvényszerűségeket felismerő akarat jelzőjét. A feltett kérdésre, hogy indokolt-e a szabad akarat problémájának felvetése, igenlő választ kell adnunk, még pedig két szempontból. 1./ Emberi akarat kétségtelenül van, ebben az esetben viszont a tudománynak is kell foglalkoznia vele. Ugyanis az akarat problémája legszorosabb kapcsolatban van a filozófia, az etika, a pszichológia, a jogtudomány és a pedagógia alapvető kérdéseivel. 2./ A szabad akarat elmélete a jelenkori idealista filozófiában, a teológiában jelentős helyet foglal el, de nagyjelentőségű kérdése az újkantianus, valamint az egzisztencialista filozófiának is. Ezeknek az elméleteknek mélyreható bírálata megkívánja, hogy e problémát a marxista filozófia egyértelműen tisztázza.

I.

Minden filozófia fejlettségi fokát, tudományos színvonalát alapvetően meghatározza a társadalmi viszonyok, valamint a társadalom - és természettudományok fejlettségi foka. Ez a tétel a dialektikus materializmusra is érvényes, ámde ennek - a többi filozófiával szemben - hatalmas előnye az, hogy olyan osztálynak a világnézete, amelynek létérdeke a világ valódi törvényszerűségeinek feltárása, s így osztályjellege nem jelent egyuttal osztálykorlátot is.

Ennek megfelelően a dialektikus materializmus az akaratszabadság kérdésében is a valóságot, igazságot tanítja, tehát semmiféle vallási, metafizikai kötöttsége nincs, s megoldásai az adott korszak legfejlettebb természet- és társadalomtudományi eredményeire épülnek s összhangban vannak azokkal.⁵ Ennél fogva ez a kötetlenség kötöttséget is jelent egyben, a természet- és társadalomtudományok adott fejlettségi fokához. Ez határozza meg objektíve - a már említett szubjektív okok mellett - az akarat meghatározottsága problémájának hiányos kidolgozását.

Az "akaratszabadság" a determinizmus és indeterminizmus problémájának egyik központi kérdése. - A determinizmus az összes jelenségek meghatározottságát jelenti, tehát jóval szélesebb körre terjed ki, mint az akarat meghatározottságának szférája. - Az akarat determináltsága a determinizmus legkényesebb kérdéseinek egyike, mivel a tudományok jelenlegi fejlettségi fokán nem bizonyítható maradéktalanul - természettudományos apparátussal - az akarat determináltsága.

Az akarat dialektikus determináltságának tana megállapítja, hogy milyen szerepet játszanak az emberi akarat kialakulásában a különböző társadalmi, fiziológiai, pszichológiai, természeti tényezők. - "Ha sikerül bebizonyítani, hogy az emberi akarat nem a determináltság tényében, hanem csak determinizmusának módjában és formájában különbözik a többi jelenségtől, akkor ezzel a determinizmus elméletét és a materializmus látszólag legsebezhetőbb pontját védtük meg." ⁶

Az "akaratszabadság" fontos része az emberi szabadság kérdésének is, miként arra már a bevezetőben utaltunk. Ezért az "akaratszabadság" problémáját a szabadság-elmélettel összhangban kell megoldani.

Az előzőekből következően az "akaratszabadság" összefügg a társadalmi törvényszerűség kérdésével is. Mivel ez utóbbi statisztikai jellegű, a "szabad akarat" pedig elsősorban az egyénnel kapcsolatos, tehát vizsgálni kell, hogyan hat az egyes ember akaratára a társadalmi törvényszerűség.

Mindezek alapján összefügg az "akaratszabadság" az okozatossággal és a megismeréssel, tehát azzal, hogy milyen hatással vannak a meglevő bekövetkező okok /lehetőségek/ és feltételek, illetőleg, hogy milyen szerepe van az egyes akaratok létrejöttében a helyes és helytelen felismerésnek.

Szoros összefüggés áll fenn az "akaratszabadság" és az etika, pszichológia, pedagógia illetőleg jog között, mikor is arra kell választ adni, hogy a determinált akaratú embert milyen alapon lehet felelősségre vonni, vagyis arra, hogy létezik-e az alapvető meghatározottság mellett

víszonylagos szabadság is, azaz az illető cselekedhetett volna másképp is, mint ahogy cselekedett. A kérdést a pedagógia területére vetítve ez úgy jelentkezik, hogy vajon összeegyeztethető-e az eredményes pedagógiai tevékenység az emberi akarat determináltságával.

Az eddig elmondottakból kitűnik az, hogy az « akarat szabadság » nemcsak a legrégibb, de a legsokoldalubb filozófiai problémák közé is tartozik. A megoldás nemcsak a filozófia feladata, hanem a többi társadalomtudományé is.

Jelen dolgozat ennek a nagy témának csak néhány részét érinti, illetve tárgyalja, azon megfontolás alapján, hogy a kitűzött feladata csak az, hogy e problémát az állam- és jogelmélet tükrében megvilágítsa.

II.

1. Az emberi szabadság fogalma nem alapozható meg annak megoldása nélkül, hogy a szükségszerűség felismerésén alapuló akarat teljesen determinált-e vagy pedig relatív autonómiája van. A marxizmus megszüntette a determinizmus és a szabadság metafizikus szembeállítását, a szabadságot a szükségszerűség felismerésétől téve függővé.⁷

Az « akarat szabadság » problémája két, egymástól el nem választható és nem azonosítható alapkérdésre vezethető vissza :

a./ az akarat determinált-e vagy sem ?

b./ az emberi tudat in abstracto milyen kapcsolatban van a társadalmi törvényekkel ? Erre a kérdésre Engels válaszol, mikor azt mondja : « Mennél szabadabb tehát egy ember ítélete egy meghatározott kérdésben, annál nagyobb szükségszerűséggel lesz az ítélet tartalma meghatározott, míg a tudatlanságon alapuló bizonytalanság, amely sok különböző és egymásnak ellentmondó döntési lehetőség között látszólag önkényesen választ, éppen ezzel bizonyítja nem szabad voltát, azt, hogy a tárgy uralkodik rajta, holott éppen neki kellene azon uralkodnia. »⁸

Az első kérdésre azonban Engels sem itt, sem máshol nem ad egyértelmű választ, ugyanis az egy vagy többféle döntés objektív lehetőségének a problémája háttérben marad. Tehát a szükségszerűség és a sza-

badság dialektikus materialista megoldása nem ad megfelelő választ az akarat determináltsága, illetőleg indetermináltsága kérdésére. Ezért a két problémát a behatóbb vizsgálódás céljából időlegesen el kell választani. Ez közel sem jelenti e különválasztás abszolutizálását, ami súlyos hiba lenne, tekintve, hogy objektíve az akaratfolyamatok két különböző, de szervesen összefüggő oldalát alkotják. Így tehát az akarat meghatározottságának kérdését először el kell határolni a szabadság és szükségszerűség problémájától, később pedig ismét össze kell kapcsolni a kettőt.

A történelmi materializmus konkrét választ ad arra, hogy melyek a szabadságot meghatározó tényezők, s közöttük milyen sorrend áll fenn, e feltárt törvényszerűségek mégsem adnak teljes választ a « szabad akarat » problémájára. Ennek oka az, hogy az egyes ember akaratát egyéni és általános vonások határozzák meg, ilyen módon a « szabadakarat » problémája egyesíti magában az egyest és az általánost. A történelmi materializmus pedig az emberi akarat általános meghatározottságát vizsgálja, elsődlegesnek tartva az általánost az egyessel szemben : « A szubjektivizmus helyét az a felfogás foglalta el, amely szerint a társadalmi folyamat olyan, mint valami természettörténeti folyamat, és amely nélkül természetesen nem is lehetett volna társadalomtudomány . . . individuumok nem csak a szellemi, hanem a fizikai világban is léteznek. Csakhogy a fizikai világban már réges-régen végbement az « individuumok » alárendelése bizonyos általános törvényeknek, a társadalom területén viszont ezt csak Marx elmélete hajtotta végre szilárdan.⁹

A társadalmi törvényekről szóló marxista megállapítások jelentősége, fontossága alig felmérhető, ugyanakkor az « akarat szabadság » problémájának megoldásához feltétlenül ki kell azt egészíteni az akarat determináltságának kérdésével. E kettő elválaszthatatlan, mert az általános törvényszerűségek egyéni vonásokon keresztül jutnak kifejezésre az egyes ember akaratában.

A./ Az igazság, a valóság felfedezésének egyik döntő feltétele, hogy helyes módszerrel vizsgáljuk az illető jelenséget. Az alkalmazandó mód-

szer a vizsgálandó tárgy sajátosságaitól függ, vagyis meg kell keresnünk az adott jelenséghez a legalkalmasabb módszert.

A jelenségeket általános és egyedi vonások jellemzik. A jelenségek általános, egyetemleges ismérveit, jegyeit a filozófia módszerével vizsgáljuk. A marxista filozófia a természet, társadalom s az emberi gondolkodás közös törvényszerűségeit, általános vonásait a dialektikus módszer segítségével tárja fel. Ennek megfelelően az emberi akarat minden más jelenséggel közös vonásait is a marxista dialektikus módszer segítségével vizsgáljuk. Az emberi akarat egyedi speciális vonásait a fiziológia és pszichológia kutatja sajátos módszereivel, amelyekben a kutatott tárgy sajátosságainak megfelelően érvényesülnek az általános törvényszerűségek.

Az emberi akarat kutatásánál felmerül az objektív és szubjektív módszer alkalmazásának a kérdése. Igen vitatott és bonyolult annak az eldöntése, hogy a tudati jelenségek vizsgálatánál mikor és milyen arányban alkalmazható az egyik, vagy a másik módszer. Más jellegű megfigyelési tárgyaknál ez nem problematikus, az álláspont egységes: az objektív módszer maximális felhasználása a szubjektív momentumok lehető legszűkebb körre szorításával. Az akarat problémájának specialitása, valamint bonyolultsága és a természettudományok fejletlensége szükségessé teszi, hogy az objektív módszer rovására engedményeket tegyünk a szubjektív módszer javára. A marxista dialektika azonban a tudati jelenségek sajátos törvényszerűségei feltárásánál is az objektív módszert tartja döntőnek minthogy a tudatot az egységes anyagi világ részének tekinti.

A tudat - vizsgálódásainak szempontjából - kétoldalu jelenség: egyrészt magasrendűen szervezett anyag terméke / tehát anyagi/, másrészt szellemi jellegű is annyiban, amennyiben a tudati kép visszatükrözi az anyagi világot anélkül, hogy megduplázódna. E kettősség következtében az objektív módszer alkalmazásának a problémája is kettős, azaz mennyiben alkalmazható a fiziológiai folyamatok és mennyiben a pszichológiai folyamatok vizsgálatára. - A fiziológiai folyamatoknál azok anyagi jellegénél fogva akadálytalanul alkalmazható elvileg az objektív módszer, mert „

... a mi objektív magyarázatunk valóban tudományos jellegű, azaz mindig az okhoz fordul, mindig az okot keresi.¹⁰

Az agyműködés fiziológiai módszerrel történő feltárása nem jelenti a tudat és így az akarat teljes megismerését, hiszen a fiziológiai folyamatok általában csak formák, amelyeken keresztül a társadalmi és egyéb indító-
okok hatásukat kifejtik. Az objektív módszer a pszichológiában is alkalmazást nyer, hiszen a pszichés folyamat is reálisan lezajló, melynek meg vannak a maga sajátos törvényszerűségei. Ugyanakkor nem elhanyagolható a szubjektív módszer sem, amely azonban az objektív módszernek alávetett és csak azzal összhangban, az általa feltételezett lehetőségek határain belül használható fel.

A jövőt illetően fontos feladat az objektív módszer kiszélesítési lehetőségeinek a kutatása, különös tekintettel a cselekedetekre, mert az akarat a cselekedeteken keresztül teljesen objektív formát nyer.

B./ Az eddigi fejtegetésekből már kitűnik az, hogy az "akaratszabadság" problémájának a megoldásához foglalkoznunk kell a szükségzerű és véletlen kategóriáival. Ahhoz azonban, hogy e feltételt teljesíthessük és egyértelműen állástfoglalhassunk, a valóság jelenségeinek összefüggéséből kell kiindulnunk.

A mozgásban levő anyag vizsgálata során bebizonyosodik a jelenségek egyetemes, általános és kölcsönös összefüggése, kölcsönös feltételezettsége és végtelen összefonódottsága. "A tudománynak az a feladata, hogy feltárja a vizsgált jelenségek egyetemes összefüggését. A tárgy megértése annyit jelent, hogy a tárgyat sokoldalu összefüggéseiben, közvetítettségében tanulmányozzuk."¹¹ A jelenségek egyetemes törvényszerű összefüggésének egyik formája az okosság. Midőn valamely jelenséget ~ változásaiban ~ tanulmányozzuk, elsősorban annak okait kell kutatni, tehát valaminek a tudása elsősorban az okok ismeretét jelenti.

"Hogy az egyes jelenségeket megértsük, ki kell ragadnunk őket az általános összefüggésből és elszigetelten kell szemügyrevennünk őket, akkor a váltakozó mozgások közül az egyik okként a másik okozatként fog megjelenni."¹² Az ok és okozat kölcsönös viszonyban állanak. Az okozat

az ok hatásának az eredménye. Az okság a jelenségek olyan kapcsolata, amelyben az egyik létezését mindig követi a másik létrejötte, azaz az ok időben megelőzi és kiváltja az okozatot.

A jelenségek oksági összefüggése egyetemes jellegű. Nincsen olyan jelenség, amelynek ne lenne oka, és ami az egyik viszonyban okozat, az a másokban ok lehet és viszont. Az okság törvénye azt fejezi ki, hogy a világ valamennyi jelensége okságilag feltételezett. A materialista dialektikus értelemben a jelenségek oksági összefüggése objektív, és az ember agya visszatükrözi. Már itt ki kell emelnünk, hogy az agy nemcsak passzív visszatükröző, hanem egyúttal aktív tényező is az anyagi világ egyetemlegességében. Ez a kölcsönhatás az, amelynek eredője az ember a karatának determináltsága. Az okság törvényének következetes végigvitele kizárja az irracionális, metafizikus tényezőket.

Az okot meg kell különböztetni az alkalmától. « Az alkalom olyan esemény, amely közvetlenül megelőz valamely más eseményt, alkalmat ad megjelenésére, de nem létrehozója ennek az eseménynek. »¹³

Az, hogy az okot nem mindig követi a várt hatás, nem a törvény egyetemes jellegét cáfolja, hanem objektív jellegét igazolja, vagyis azt, hogy a tudattól függetlenül olyan esemény következett be, amelyet a tudat tévesen vagy egyáltalán nem tükrözött vissza.

Az oksági viszonyban szereplő erők, az okok nem egyenlő jelentőségűek. A tudomány feladata, hogy feltárja a meghatározó okokat egy meghatározott rendszerben. Ez – mint arra még később kitérünk – nem jelenti az ok kiválasztás /adekvát kauzalitás/ elméletének felujtását.

Az oksági viszony nem független a környező jelenségektől, ezek gátló, vagy elősegítő hatással lehetnek az ok következményei érvényesülésére, ezek összességét feltételeknek nevezzük. A feltételektől függően ugyanazt a jelenséget különböző okok hozhatják létre, és viszont egy és ugyanazon ok különböző okozatokra vezethet.

Az ismeretelmélet okságról szóló tanításait nem lehet mechanikusan átvinni az egyes szaktudományok területére, így a jogtudományokba sem. A jogi okozatosság problémájának helyes elméleti megoldásának

a következő feltételei vannak : a./ az okozatosság megoldásának a problémáját a konkrét tudományokban a marxizmus-leninizmus által kidolgozott oksági tannal összhangban kell megoldani. b./ Az okozati összefüggésről szóló jogi tanításnak az összes jogágazatok szempontjából egységesnek kell lenni és oly elvek figyelembevételével kell megoldani, amelyek lehetővé teszik a jogellenes eredménnyel kapcsolatos felelősség összes esetére kiterjedően az ítélet érvényességét. c./ Végezetül e tételeknek minden konkrét jogellenes cselekménnyel kapcsolatos esetben alapot kell adni az olyan ítéletekhez, amelyek megfelelnek a szocialista jog szerinti felelősség alapvető elveinek.

Az " okozati összefüggés kérdését nem lehet úgy szemlélni, mint a jogtudománynak csupán egy vagy több ágazatához tartozó problémát. Ez a kérdés meghaladja a jogtudomány egyes ágazatainak a kereteit és azt az általános jogelméletnek kell tanulmányozni a jogsértések minden fajtáját tekintve.¹⁴

Az okozati összefüggés kérdése a jogban meghatározott anyagi következmények vonatkozásában jön létre. E történések az objektív törvényeknek megfelelően következnek be, tehát a problémát csak az okozatosság természeti törvényei alapján lehet helyesen eldönteni. A jogviszonyok területén azonban ennek az általános filozófiai tételnek az alkalmazása speciális tanulmányozást igényel ! E kérdés egyértelmű megoldása még nem valósult meg, és számos eltérő nézet alakult ki a marxista jogirodalomban.

A marxizmus tanítása szerint a természet és a társadalom összes jelenségei egymással kölcsönhatásban állanak. Azonban, ha mindennemű korlátozás nélkül megállapítanánk a társadalmi viszonyok résztvevői felelősségét cselekményeik jogellenes, társadalomra veszélyes következményekkel való kapcsolata esetén, ez odavezetne, hogy a legtávolabb eső feltételekkel kapcsolatban is megállapítható lenne a felelősség. " A valóságból kiszakított bármilyen olyan jelenség, amely olyan kölcsönös kapcsolatban van, hogy valamelyikük hiánya esetén nem állna be a másik sem, feltételként és következményként jelentkezik, minthogy pedig sok esetben a felelősséghez nincs szükség bűnösségre, vagy az magának a cselekménynek a jellegéből folyik /egy sor polgári jogviszony, szándékos bűncselekmény mi-

előírt következményei, gondatlan cselekmények, stb./, tehát a felelősség területe megengedhetetlenül kiszélesedne.”¹⁵

Az okozatosság fajtáinak az elhatárolását csak a véletlen és a szükségszerű következmények megkülönböztetése alapján végezhetjük el. A szükségszerű és véletlen kapcsolatok elhatárolása megfelel a dialektikus materializmus megkülönböztetéseinek, amelyek bármely tudomány, így a jogtudomány számára is alkalmasak. Lenin szavaival élve: „ Elvetünk, mint véletleneket egy sor ismérvet, elválasztjuk a lényegest a látszólagostól és ezeket egymással szembe helyezzük.”¹⁶

Az olyan cselekmények esetén, amelyek véletlenül idéztek elő eredményt, kialakul bekövetkeztük absztrakt lehetősége, azonban az nem a fennálló feltételek alapján válik valósággá, hanem bizonyos további feltételek csatlakozása folytán, viszont az olyan cselekményeknél, amelyek feltétlenül előidéznek az eredményt, kellő alap alakul ki az eredmény bekövetkeztéhez, amely azután a fennálló feltételek alapján válik valósággá.

Az itt kifejtetteket nem lehet azonosítani az okozatosság idealista adekvát elméletével. A marxizmus abból indul ki, hogy elismeri az okozás objektív jellegét és ezen az alapon az okok objektíve egyenlőtlen értékét, azaz a szükségszerű és véletlen objektív minőségi különbségét az adekvát kauzalitás elmélete pedig a tipikus okozatosság idealista szubjektív értékelési kritériumából indul ki. Tehát a dialektikus materializmus álláspontja szerint ugyanaz a jelenség az egyik függőségben szükségszerűnek jelentkezik, a másikon pedig véletlennak. Mivel mindig két konkrét, a valóságból kiszakított jelenséget elemzünk, azok kapcsolata vagy mint szükségszerű, vagy mint véletlen jelentkezik. A véletlen a jelenségek olyan találkozásánál fordul elő, amelyek viszonylag függetlenek egymástól.¹⁷

Minden tudomány a tárgyat képező okokat és következményeket ragadja ki kölcsönhatásából tanulmányozásuk végett. A jogtudomány területén okként az ember cselekményét tanulmányozzuk, illetőleg annak társadalomra veszélyes, vagy más káros következményeit, mint a jogellenes cselekmények eredményét. „ A szükségszerű okozás ebből a

szempontból akkor forog fenn, ha a bekövetkezett eredmény az alany vizsgált cselekményéből következik. Véletlen^{szerű} okozásról akkor van szó, ha a bekövetkezett eredmény nem az alanynak vizsgált cselekményéből következik, hanem mellőkes okokból következett be, amelyek csatlakoznak a vizsgált cselekmény^{hez}.¹⁸ -- A szocialista jogtudomány elismeri a cselekvéstől való tartózkodással történő okozás lehetőségét. Az eredményt annak mulasztása okozza, aki köteles volt cselekedni. Helyesen mutat rá Alexandrov: "A jelenségek közötti okozati összefüggés magyarázó ítéletekkel szemben a jogszabályok mindenekelőtt az emberek kötelező és jóváhagyott lehetséges magatartására vonatkozó ítéletek."¹⁹

C./ Az "akaratszabadság" problémájának központi kérdése a szükségszerű és véletlen kategóriáinak helyes értelmezése, hiszen annak az eldöntése, hogy adott feltételek megléte esetén egy vagy többféle akarat jöhet-e létre, összefügg azzal a kérdéssel – általános síkon – hogy a jelenségek a feltételek összessége által teljesen meghatározottak-e vagy sem.

A dialektikus materializmus még nem teljesen tisztázott kategóriája a szükségszerűség és a véletlen. Hangsúlyozni kell, hogy nem e kategóriák megléte, objektív volta a vitatott, hanem inkább csak a részletei, amelyek mind ezideig tisztázatlanok. E problémát sem a marxizmus-leninizmus klasszikusai sem a modern marxista irodalom nem dolgozta ki egyértelműen. E problémák részleteire nézve még az 1958-ban megjelent "A marxista filozófia alapjai" c. szovjet tankönyv sem ad megoldást. Igaz, nem is igényelhető tankönyvtől, hogy e problémákat részletekbe menően elemezze. Ámde midőn ama meggyőződésünket hangsúlyozzuk, hogy a tankönyv alapjaiban helyes felfogását adja a szükségszerű és véletlen kategóriáinak, ugyanakkor meg kell állapítani, hogy e kérdés nagyvonalú kezelése és terminológiai pontatlanságai megtévesztőek, ennek eredménye az, hogy marxista szerzők bár álláspontjuk majdnem azonos, igen élesen polemizálnak az egyes részletkérdésekre adott válaszokkal.

Jelen dolgozat keretein túlnő az, hogy e vitákat és különböző álláspontokat ismertesse, és azokban külön-külön állástfoglaljon. Feladatunk csak annyi, hogy a különböző álláspontokból kiválasszuk az "akaratsza-

badtság » problémáját érintő kérdéseket, és ezeket lehetséges összhangba hozzuk.

Szükségszerűnek tekintjük azokat a jelenségeket, amelyek a dolgok lényegéből fakadnak, elkerülhetetlenek és egymással szoros térbeli és időbeli összefüggésben vannak. A « véletlenek, vagyis azok a dolgok és események, melyeknek benső összefüggése egymással annyira távolosó vagy kimutathatatlan, hogy nem létezőknek tekinthetjük, elhanyagolhatjuk őket.»²⁰ Ez az Engels-i definíció nem jelentheti azt, hogy a véletlent általában is el kellene hanyagolni, amál kevésbé, mert a dialektikus materializmus tanítása szerint – mint az a definícióból is kitűnik – abszolút, «tiszt» véletlen nincs, hanem csak relatív, ami azt jelenti, hogy ami az egyik viszonyban véletlen, az a másokban szükségszerű. Engels ilyen értelemben mondja, hogy az-ami nem az in concreto vizsgált folyamat szükségszerűsége – elhanyagolható. Tehát minden jelenség bizonyos feltételek és okok által szükségszerűen meghatározott, azaz minden jelenség szükségszerű összefüggésben áll az okok és feltételek meghatározott csoportjával, és ebben az összefüggésben minden jelenség minden mozzanata elkerülhetetlen. A dialektikus materializmus tanítása szerint a szükségszerű összefüggés csak a jelenségek meghatározott csoportjával kapcsolatban áll fenn. Ebből következően a jelenségek összes többi részével a jelenség véletlen összefüggésben áll, ami annyit jelent, hogy a jelenségek meghatározott csoportjára terjed csak ki, hanem azt is, hogy a jelenségek elkerülhetősége csak adott összefüggésben áll fenn, míg totalitásban a jelenségek elkerülhetetlenek, mert a véletlen összefüggések mellett mint aktív tényezők, az okok és feltételek elkerülhetetlenül meghatározzák az adott jelenséget.»²¹

A tudomány a statisztikus törvények feltárása során sem mond le olyan törvényszerűségeket kutatásáról, amelyek az egyes jelenség determináltságát fejezik ki. Így a történelmi materializmus sem az egyes emberek cselekedetét vizsgálja totalitásában, hanem csak a törvényszerűséggel összefüggésben,²² viszont a «konkrét» társadalomtudományok az egyedi determináltságot is kutatásuk körébe vonják, és így azon jelen-

ségeket, melyeket a történelmi materializmus, - a társadalmi törvények összefüggésében - véletlennek tart, ezek szükségszerűnek, determináltak tekintik. - Eddig a szükségszerűség és a véletlen problémáját is absztraktó vizsgáljuk azon célból, hogy egyértelműen a zavaró körülményektől eltekintve kimutassuk ezek determináltságát. Hibát követnénk el, ha itt megállanánk, mert a vizsgált probléma még igen sok lényeges kérdést tartalmaz a tárgy takon kívül, melyek megválaszolása elmaradt, mivel csupán az absztrakt szükségszerűségre szorítkoztunk.

Az absztrakt kategória lebontása új diátingciók megtételére készített. Elsősorban is meg kell vizsgálni, hogy az adott jelenség milyen okokkal és feltételekkel áll szükségszerű összefüggésben. E vonatkozásban különböztetnünk kell a folyamatok lényegéből eredő belső szükségszerűséget máshonnan eredő külső szükségszerű összefüggések között. A belső szükségszerűség a törvényszerű összefüggést, az általános folyamaton belül - jelenti, addig a külső szükségszerűség általában az egyéni sajátos vonások megjelenése. - A külső szükségszerűség, mint belső véletlen jelenik meg a belső szükségszerűség pedig - a külső okok szempontjából - mint külső véletlen. A valóságban a jelenségek külső és belső szükségszerűségek által meghatározottak. A szükségszerűségek e két fajtáját csak a dinamikus módszer segítségével tudjuk egymástól megkülönböztetni, vagyis a szükségszerű összefüggést az okok, feltételek és a létrejött jelenség viszonylatában kell vizsgálni úgy, hogy össze kell hasonlítani egymással az adott jelenséget előidéző okokat és feltételeket és meg kell keresnünk azokat, amelyek állandóan szerepelnek. Ezek az okok, feltételek lesznek a szükségszerűek a jelenség létrejötténél.

Az eddigiekből következően tehát a konkrét szükségszerűség nem más, mint a törvényszerűség. E törvényszerűség megismerése az alapja a jelenbeli és jövőbenicéltudatos cselekvésnek, minthogy ismétlődő tartós szükségszerűség és így bekövetkezését előre lehet látni, ezzel szemben az absztrakt szükségszerűség megállapítása rendszerint a múlt eseményeire vonatkozik. - Ennek megfelelően a külön-

14.

böző tudományok és a gyakorlat számára lényegesen nagyobb jelentősége van a konkrét szükségszerűség kategóriájának, mint az absztrakt szükségszerűségétételének. Ez a megállapítás korántsem jelenti, hogy egyik vagy másik ismeretárgynál mint a « szabad akarat » problémájánál is az absztrakt szükségszerűségnek ne lenne legalább akkora szerepe, mint a konkrét szükségszerűségnek.²³

2. Az ember /akarat/ szabadsága problémájának dialektikus materialistai megoldását úgy kapjuk meg, ha az akarat kérdése is alkalmazzuk a szükségszerű és véletlen kategóriájánál feltárt törvényszerűségeket, vagyis először az emberi akarat absztrakt szükségszerűségét kell vizsgálni, majd pedig a vizsgálódást ki kell terjeszteni az emberi akarat konkrét szükségszerűségének vizsgálatára, ha ugyanis kiderül, hogy az emberi akarat szükségszerűen meghatározott, okai és feltételei által, akkor tagadni kell az ember klasszikus értelemben vett szabad akaratát.

A dialektikus materializmus talaján álló pszichológia szerint úgy az emberi tudatot, mint az emberi akaratot két összefüggésben kell vizsgálni, a./ mint az egységes anyagi világ részét, a fiziológiai mozgás sajátos magasrendű formáját, b./ mint az objektív külvilág d. visszatükröző és arra aktívan visszahatoló eszméi, pszichikai jelenséget. Ebből következően az emberi akaratot sem szabad kizárólag pszichológiai vonatkozásban vizsgálni, mert az emberi akarat, mint pszichológiai jelenség szintén elválaszthatatlan a nagy-agykéreg fiziológiai folyamataitól.

Ahhoz, hogy az emberi akarat általános és sajátos determinációját megvizsgáljuk, meg kell határoznunk az akarat pszichológiai fogalmát. Az akarat olyan pszichológiai folyamat, mely az indítóokok megjelenésétől a cselekvési utasításig terjed.

A materialista fizioológia és pszichológia a tudati jelenségek meghatározottságát vallja. A materialisták szerint ez nem más, mint a jelenségek közötti érvényesülő kölcsönhatás sajátos formája. E kölcsönhatáson belül az objektív külvilág játsza a döntő szerepet. Az emberi szabadságnál /akaratnál/ ez objektív meghatározottság több vonatkozásban jelentkezik. A történelmi materializmus bebizonyította, hogy az emberek akaratát a különböző társadalmi formák

ban alapvetően létük és ezen keresztül az adott társadalmi forma objektív törvényszerűségei határozzák meg. - Az ember lényegének következőképp a társadalom lényegének is a termelés a meghatározója. A termelés végső soron az ember akaratának, tudatának - mely mint mondtuk objektíve meghatározott - alapján nyugszik. Az emberek a munka folyamán átalakítva a természetet egyidejűleg átalakítják belső természetüket is, amely így akaratuktól és tudatuktól való függőségen alapul.

Az anyagi termelés színvonala minden történelmi korszakban a megelőző nemzedékek munkatevékenységének eredménye, ezért nem függ annak a nemzedéknek tudatától és akaratától, mely a termelési mód birtokába lép. A következő nemzedék emberei tehát nem saját elképzelésük szerint választják meg a termelés ilyen, vagy olyan módját, vagyis az ő tevékenységük meghatározott azon feltételek által, amelyek között ők élnek. Marx rámutatott: " az emberek maguk csinálják történelmüket, de nem úgy csinálják, ahogy ők a körülményekhez képest kigondolják, amelyeket nem ők maguk választottak ki, hanem amelyek közvetlenül adva vannak számukra." ²⁴

Az emberek tudatának, akaratának és tevékenységének objektív társadalmi meghatározottsága nem kimerített e szükségszerűséggel. Az anyagi termelés folyamán az emberek kénytelenek együttműködni, vagyis kialakítják termelési viszonyaikat, amelyek azután meghatározzák az összes többi viszonyt és általában az ideológia formáját és tartalmát is.

Az emberek szükségszerűen kapcsolatba kerülnek egymással és a természettel. Ezért tevékenységük iránya nem önkényes, hanem szigorúan meghatározott rendben, nem kaotikusan, hanem meghatározott sorrendben, a társadalmi fejlődés törvényeinek alávetve folyik, amelyek épp úgy objektívek, függetlenek az emberek akaratától és tudatától - mint a természeti törvények. Analógan a természeti szükségszerűséggel a társadalmi szükségszerűség minden egyes tagja kölcsönhatásból - mint komponensből - ered, de a kölcsönhatás lényegi kapcsolatából függetlenül a társadalom tagjainak akaratától és óhajától.

A materialista pszichológia egyik legfontosabb alapelve a szubjektum

objektív determináltsága, mellyel elhatárolja magát mindenfajta idealizmustól. Hiba lenne itt megállni, mert a dialektikus determinizmus szerint minden jelenség okai és feltételei által meghatározott, de ez okok és feltételek nem korlátozhatóak a külső okokra és feltételekre, mert a létrejött eredményben a belső okok és feltételek is közrejátszanak, vagyis a külső okok a belsőkön keresztül hatnak.²⁵ E két tényező vi szonyát nézve, megállapítható az a törvényszerűség, hogy minél magasabbrendű az adott mozgásforma, annál nagyobb szerepet játszik az eredmény kialakításában a belső tényező, vagyis a fejlettségi fokkal arányosan fokozódik a törvényszerűségek érvényesülése a mozgásokban. Az objektív külvilág a szubjektum tevékenységén keresztül határozza meg az emberek magatartását, tehát a szubjektív és objektív okok egysége nyilvánul meg. " Az emberi akaratnál a szubjektív determináltság abban nyilvánul meg, hogy az emberi akarat létrejöttében közvetlenül maga az ember aktív tényező, az ember tűz ki célokat, választja ki az eszközöket, mérlegeli a motívumokat és végül megérleli az elhatározást, amely utasításként saját cselekedeteiben objektívizálódik."²⁶ Mindezt az teszi lehetővé, hogy egyedül az ember képes arra, hogy tudata ne csak tükrözze a meglévőt, hanem lássa is a jövőt előre a felismert belső szükségszerűségek alapján, tehát az emberi akaratot az eddigi tapasztalatok meglétében a jövő is determinálja./erről a célreflexek vonatkozásában később szólni fogunk./

A./ A jövő előrelátásában döntő szerepet játszik az, hogy az ember nemcsak érzékileg észleli a külvilág jelenségeit, hanem fel is tárja a jelenségek lényegét az absztrakt gondolkodás segítségével. A modern fiziológia még nem tisztázta az akarat létrejöttének fiziológiai folyamatát, azonban a determinizmus szempontjából lényeges összefüggéseket már feltárta, azaz beigazolta, hogy az akarat nem kivétel a fiziológiai törvényszerűségek alól. Ki kell azonban hangsúlyoznunk, hogy - mint már Engels is megállapította - bármennyire fejlődjenek is a természettudományok, a gondolkodást sohasem fog sikerülni teljesen visszavezetni az a lacsonyabb mozgásformákra, tekintve, hogy a gondolkodásnak, mint anyagi folyamatnak a törvényeit feltárhatja, de a tudat visszatükröző tevékeny-

ségének teljes tartalmát nem, mert azt a külvilág, a társadalmi valóság határozza meg. Nem tárhatja fel azt, hogy az ember a reá ható okok következtében miért produkál ilyen, vagy olyan akaratot, ebben a tekintetben a fiziológiai folyamatok csak formák, amelyeken keresztül a különböző indító okok hatásukat kifejtik. Ezzel közel sem állítjuk azt, hogy az objektív módszer alkalmazásának lehetőségei kimerültek volna, mert az agytevékenység pszichés oldala sem elzárt terület az objektív módszer elől.

Pavlov kimutatta, hogy „az akaratlagos mozgás mechanizmusa feltételes asszociatív folyamat, mely alá van vetve a magasabb idegtevékenység valamennyi törvényének”²⁷ és az akarat fiziológiai jelensége a feltételes reflektórikus folyamatok közé tartozik, melyeknek jellemzője, hogy a külső ingerhatástól kezdve az agykéregi folyamatokon keresztül a bekövetkezett cselekvésig olyan egységes láncolatot alkotnak, amelyeknek minden mozzanata okilag kapcsolódik egymáshoz.

A pszichológia akkor vált természettudománnyá, amikor biológiai megalapozást nyert. A biológia tudományán belül az élettan reflex fogalma jelentette számára a kiindulási alapot. Ezt a XVII. sz. óta vajdó, először Descartes által felvetett kérdést csak a XIX. században döntötte el a tudomány. 1863-ban Szecsenov „Az agy reflexei” c. híres művében, szakítva a régi nézetekkel, megállapította, hogy a tudatos és tudattalan élet minden aktusa eredetét tekintve reflex. A magasabb rendű idegtevékenység objektív kutatási módszereinek és az agykéreg működési alaptörvényének felfedezése azonban Pavlov nevéhez fűződik. Szerinte az agykéreg működésének alapjelensége a feltételes reflex, mely objektív módszerekkel ellenőrizhető. Feltételes reflexeknek azokat a reflexeket nevezzük, amelyek nem biotikus tényezők hatására, hanem azok jelzéseire – melyek az egyéni élet folyamán, az adott feltételek közötti létezés konkrét tapasztalatai alapján nyertek – jönnek létre, szemben a feltétlen reflexszel, amely a közvetlen biotikus tényezőkre adott válaszreakció.

A reflexek inger hatására keletkeznek, azonban ha a hatással

ellenkező, erősebb okok hatnak, akkor a feltételes reflexek gátlás alá kerülnek.

Azt a pályát, amely mentén az ingerület végighalad, reflexívnek nevezzük. Létrejöttének feltétele legalább egy érző és mozgató ideg megléte, a valóságban azonban ezek közé egy vagy több ún. asszociatív neuron is iktatódik. A reflexív részei tehát ideális esetben a következők: a./ receptor /felfogó/ b./ érző / afferens/ ideg, c./ reflex központ d./ mozgató /efferens/ ideg, e./ ennek végkészüléke, amely a végrehajtó szervet működésbe hozza. – Az elmondottaknál jóval bonyolultabb a lánc reflex – ahol is az első reflex kioldása feltétele a másodiknak, ennek kioldása feltétele a harmadiknak, ennek kioldása pedig a negyediknek s így tovább – és az összetett reflex, mely egyszerre nagyobb számú idegközpontot hoz ingerületbe.

Az emberi idegrendszer legdifferenciáltabb része a nagyagy és azon belül is a külső szürke állomány: a nagy-agykéreg. Az emberi agykéreg elsősorban érző központ, afferens idegeink végső vetülete. Meg kell jegyeznünk, hogy „minden folyamat, amely az agyban lejátszódik, lényegében izgalom és gátlás egymásrahatásának eredménye.”²⁸ miként azt Pavlov kísérleti úton kimutatta.²⁹ Ezzel egyuttal magyarázatot nyert az ún. önkényes, nem várt magatartás fiziológiai oka is, ami nem más, mint egy feltételes reflex.

Ezek után vizsgáljuk meg – a kifejtettek alapján – az emberi akarat létrejöttének fiziológiai folyamatát. Két alapvető esetet kell megkülönböztetni. 1./ Az ember külső ingerek hatására érzéki észlelése alapján átgondolja a helyzetet és azután cselekszik. – Az akarat keletkezésének és a cselekvés létrejöttének folyamata az előbb ismertetett általános séma szerint történt. Itt azonban az emberi tudat már fontos szerepet játszik, amennyiben az ember nemcsak érez, de tudja is hogy érez. Ezt az agyfunkciót nem szabad elválasztani a fiziológiai oldaltól, mert mint Pavlov mondotta „Ha a koponya burkon keresztül lehetne látni és ha a nagyféltekék optimális ingerlékenységű részei világítanának, akkor meglátnók a gondolkodó tudatos embert, amint nagy féltekéiben mozog egy állandóan

változó formájú és nagyságu szeszélyesen szabálytalan világos volt, a melyet a féltékék valamennyi többi területén többé-kevésbé jelentékeny árnyék vesz körül.»³⁰ 2./ Látszólag semmiféle külső tényező nem játszik szerepet az akarat létrejöttében, forrásának egyedül az ember szándéka látszik. - "Az emberi tudat működését fiziológiailag az jellemzi, hogy az első jelzőrendszer mellett egy második jelzőrendszer is működik. A második jelzőrendszer lényege az, hogy a külső ingerek első jelzései egy második jelzés által helyettesíthetők, a jelek jeleivel.»³¹ Ez által a megismerés folyamata bővül, megkettőződik egy érzékelésre és egy kimondott vagyis tudatosult érzékelésre. - Az első és második jelzőrendszer együttműködése folytán a reflektorikus folyamat lényegesen bonyolultabbá válik, u. i. az afferens folyamat nem áll meg az első jelzések kérgi központjánál, hanem mielőtt átmenne az efferens szakaszba, átmegy a második jelzőrendszeren. Ez az újabb ív a gondolkodás és akaratellátározás szakaszának felel meg a fiziológia vonatkozásában.

A fiziológia feltárta, hogy bármely akaratí folyamat létrejöttéhez mindig külső ingerre van szükség. Pavlov kimutatta, hogy bizonyos mennyiségű külső ingerhatás nélkül semmiféle pszichológiai folyamat sem jöhet létre. A látszat mögött az embernél könnyen reprodukálható reflex működik.

Az ember célkitűző tevékenységének is megvannak a fiziológiai alapjai, az un. célreflexek formájában.» A célreflex egy meghatározott ingerként ható tárgy birtokbavételére irányuló törekvés, a szó legtagabb értelmében, a tárgy és a birtokbavétel fogalma.»³²

Az ember akaratának az alakulását jelentősen befolyásolják a motívumok. A motívumok létrejöttének fiziológiai alapjai az asszociációs reflexek, u. i. gondolatársítás útján merülnek fel az emberekben bizonyos lehetséges cselekedetek képei. - Az ember a külvilág ingereire saját és tanult - más tapasztalatainak elsajátítása útján - tapasztalatai alapján megfontoltan cselekszik. A tapasztalatok felidézése asszociációs folyamat, ahol is a múltbeli ingerek összekapcsolódtak bizonyos képekkel és ezeket idézi fel az ember. Tehát az asszociáció keletke-

20.

zésének alapja két inger egyidejű megjelenése és -rendszerint - ismétlődése. Az így létrejött motívumok gyakran egymásnak ellentmondanak, ezek harca az akaratelhatározás megszületése. E harc során az agykéreg bonyolult analitikus és szintetikus tevékenysége eredményeként kialakítja azt a tényezőt - az u.n. dominást - amely a cselekedet kiváltójává lesz. A domináns létrejövetele ellentmondásos folyamat annyiban, amennyiben nemcsak az ingerhatás további útját határozza meg, hanem egyben gátlás alá veszi az összes többi motívumnak megfelelő ingerhatást. Más szavakkal élve a "vezérlő képzetek determináló hatása abban nyilvánul meg, hogy a képzetek közül, melyeket a reprodukció folyama a gyakorlat elve alapján ébreszteni igyekszik, egyeseket érvényesülni enged, másokat kizár, illetőleg egyeseket másokkal szemben előnyben részesít. Pl. Reggél van. Vezérlő képzet a gyermekre nézve, iskolába menetel. Alárendelt irányító képzetek: felkelés, tisztálkodás, öltözés, reggelizés, indulás. Minden ami a vezérlő és irányító képzetekkel azonos irányu, homophoniás, előnyben részesül, érvényesülhet,"³³ ami nem, gátlás alá kerül, ez annál pontosabban érvényesül, mennél nagyobb gyakorlat, belátás és hajlamaival való egyezése van a gyermekben.

A domináns kialakulása után az ingerfolyamat tovább halad és véget ér az akaratnak megfelelő magatartásban.

A Pavlov-i fizioiogia tanítása szerint a magasabbrendű élőlények magatartását a szervezet és környezet kölcsönhatása határozza meg. E meghatározottság a feltételes reflexekben nyilvánul meg. - Az objektív környezet alapvető, állandóan ható determináló tényezőként funkcionál. A dialektikus determinizmus formulája, mely szerint a külső okok a belső feltételeken keresztül hatnak, alaptétele a fizioiogiának is. Tehát " az emberi akarat fizioiogiailag sem egyszerű reakció a külső ingerekre, hanem a létrejött akarat magánviseli az ember fizioiogiái berendezésének feltétlen és feltételes reflexeinek addig kialakult hatását,"³⁴

A fizioiogia feltárta a személyiség fizioiogiái alapjait és különösen a jellem és a vérmérsékleti típusok vonatkozásában. - A jellem fizioiogiái megfelelője a dinamikus sztereotip, amely úgy keletkezik,

hogy az agykéregben a végtelen számu inger összeütközése eredménye ként bizonyos kiegyensúlyozás következik be. Ennek fízíológiai alapja az idegfolyamatok bizonyos inerciája, amelynek következtében az ingerhatások rendszerre szilárdulnak. Ezért új dinamikus sztereotíp kialakítása /pl. önévelés/ igen nagy idegmunkát igényel, amely az ún. vérmérsékleti típusok szerint különböző. Pavlov feltárta, hogy fízíológiai szempontból a vérmérsékleti típus az idegsejtek erejétől az idegfolyamatok kiegyensúlyozódottságától és mozgékonyaságától függ.

B./ Az ember akaratelhatározásában személyisége nyilvánul meg. A személyiség az egyéni képességek, jellem és vérmérsékleti típus tartósan kialakult egysége. Ez összetevő közül a legfontosabb szerepet az ember jelleme játssza, amely döntő befolyással van a másik kettőre. E három komponens egymással szoros összefüggésben és kölcsönhatásban van, ugyanakkor ezek kialakulásában meghatározó szerepe van természeti-társadalmi környezetének. Ilyen módon a személyiség az általános társadalmi és konkrét egyéni vonások sajátos összessége.

A személyiségnek alapvető jelentősége van úgy az akaratelhatározást megelőző célok és eszközök kiválasztásában, mint a mérlegelésnél és a motívumok harcánál. Az akaratelhatározásban az objektív környezet mint tudatosult tény és mint személyiségen keresztül ható erő meghatározó faktorként hat. Tehát a szubjektumnak relatív önállósága van az objektív környezethez képest, hiszen meghatározott határok között választási lehetősége van.

Az akarat létrejöttében a képességeknek és a vérmérsékletnek is fontos a szerepe, sőt bizonyos esetekben ezek valamelyike döntő determinánsá is válhat. Azonban az alapvető társadalmi meghatározottsággal szemben mégis alárendelt tényező. Az emberi akaratot és az objektív külvilágot a megismerés kapcsolja össze. Az objektív külvilág ugyanis akkor válhat hajtóerővé, ha tudatosult, azaz csak akkor és annyiban hat az emberi akaratra, amennyiben az ember tudomást szerez róla, nem változtat determináló jellegén az, hogy a tudat helyesen tükrözi-e vagy sem.

Az ember akaratának kialakulásában az objektív külvilág és az ember személyiségén kívül igen jelentős hatótényezők az értelmi és érzelmi jelenségek, mert általában mennél fejlettebb a tudat, annál adekvátábban tükrözi

az akarat kialakulását, részben – és az előbbiből következően – a külvilág ingereire adott reakciókban, amelyek az objektíve észlelhető, mérhető cselekvésekben nyilatkoznak meg. Tehát az ún. válaszreakció helyességére befolyással van az érzelem és értelem. Általában ezek a tényezők azok, amelyek okai az emberek nemvárt megnyilvánulásainak. Az érzelmi állapot jellemzője u.i. elsősorban az erős labilitás, vagyis látszólag – és objektíve – jelentéktelen események igen nagy érzelmi hullámmozást válthatnak ki, melyek következményeképp a szubjektum látszólag meghatározottságának ellentmondó magatartást tanúsít. Az értelemre már nem mondható, hogy annyira labilis lenne, azonban meg kell jegyezni, hogy bizonyos tényezők /pl. : fáradtság hatására a válaszreakciók a várhatótól jelentős eltérést mutatnak.³⁵ – Ezek a jelenségek nem magyarázhatók és nem származtathatók ki előre megállapított törvényszerűségek alapján, – a fiziológia, amely a folyamatok formai oldalát ragadja meg, állítja totális determináltságukat. Ez a formákat tekintve helytálló is, mert a tudati jelenségeknél a formáknak – melyekben a folyamatok lejátszódnak – bizonyos állandósága állapítható meg. E formák valójában pontosan lemérhetők és ebből törvényszerűségek megállapíthatók. Más a helyzet azonban a pszichológiánál, mely e formák tartalmát kutatja. A materialista pszichológia a legmesszebbmenően elismeri az akarat meghatározottságát. A cselekedetek vonatkozásában azonban „amíg nem valósult meg a cselekedet, nincsennek meg az összes feltételek, amelyek determinálnák a tevékenységet; addig az nem determinált.”³⁶ Tehát nem fogadhatjuk el azt, hogy a jelenségek a pszichológia szempontjából totálisan determináltak, mert ezzel szükségszerűen a predesztináció tanához jutunk, amelynek következetes végigvitele isten létének elismeréséhez vezet. Valójában a szubjektumnak van lehetősége arra, hogy akaratát determináló tényezők közül – meghatározott szűk keretek között – választhasson. Nincs azonban választási lehetősége ez után. A kiválasztott tényezők egyértelműen determinálják az akaratot. „A világon minden ami már bekövetkezett determinált, minden ami megvalósul determinálódik megvalósulási folyamatában.”³⁷

C./ Az akarat determináltságának csak fiziológiai és pszichológiai

szempontból való vizsgálata nem elegendő, mert az emberi akarat végső fokon társadalmi termék és tartalmát alapvetően társadalmi osztálytényezők határozzák meg. Azonban, mikor élismerjük a társadalmi tudafformák rendkívül fontos determináló szerepét, ugyanakkor nem tárgyaljuk az akarat általános determináltsága kifejtésénél. Feladatunk az e kérdés megvilágításánál, hogy megvizsgáljuk milyen kölcsön hatásban állanak egymással és az emberi akarattal az objektív és szubjektív determinánsok. Éppen ezért, midőn az akarat determináltságát in abstracto szemléljük, eltekintünk a társadalmi vonatkozásoktól és azokkal csak az akarat konkrét vizsgálatánál fogunk ismét foglalkozni.

a./ Az akaratszabadság vizsgálatánál alapvető probléma annak tisztázása, hogy az akarat speciális pszichológiai és fiziológiai determinációja ellentmond-e a dialektikus materializmus törvényének : a jelenségek okozati meghatározottságának.

Az okság tételének tagadása, illetőleg cáfolata során a különböző gondolkodók arra a megállapításra jutottak, hogy az akarat szabadságának létfeltétele valamely irracionális metafizikus lélek. A dialektikus materializmus nem ismeri el, hogy létezik valamilyen anyagtól független, anyagon túli lélek, amely istentől ered. E tétel cáfolata – már mint isten és lélek létezésének – a materializmus egyik régi problémája. A lélekről szóló tanításoknak és hiedelmeknek két gyökere van : az egyik az, hogy a primitív ember, aki nem volt tisztában saját testének felépítésével, nem tudta megmagyarázni álmait /álmukban vadásztak, dolgoztak, elhunyt hozzátartozóikkal találkoztak/. Ebből arra a következtetésre jutottak, hogy kell lennie valaminek, ami testünktől független és azt el is hagyhatja, hiszen alvásuk közben „történetek” olyan események, amelyekre –szerintük – az emberi test nem képes. Ennek során abból a megfigyelésből kiindulva, hogy az ember alvás közben lélegzik, arra a megállapításra jutottak, hogy ekkor száll ki az emberből az az anyagtalan dolog, amely a számkra megmagyarázhatatlan „ eseményeket” okozta.

A lélekről szóló tanítás másik gyökere is az ember primitivitásán alapul. Az ember kiszolgáltatott volt a természetnek, ellette védekezni

nem tudott, tehát próbálta « jóindulatát » megnyerni – imádta. Ezt használták fel a különböző vallások istenről szóló tanításuk alapjául. Az osztálytársadalom kialakulásával az uralkodó osztályok felismerve a vallási tanítások hasznosságát uralmuk fenntartása szempontjából / az isten és az ember alávetettségi viszonya alapul szolgált olyan ideológia megteremtésére, hogy az isten a saját képére teremtett emberek között is a lá- és fölérendeltségi kapcsolatokat kíván, amely ellen hadakozni hiábavaló és isten a földi szenvedésekért a tulvilágon nyújt kárpótlást/ támogatták azokat.

A lélekről szóló tanítás fennmaradásának oka az, hogy a világ és különösképpen az ember tudatának működési törvényszerűségeit még ma sem ismerjük. A lélekről szóló tanításra vonatkozóan a dialektikus materializmus «nem fogad el az emberi tudat magyarázatára olyan misztikus és irracionális tényezőt, amely csak ott és annyiban tudja magát tartani, ahol és ameddig a természet- és társadalomtudomány még nem jutott el.»³⁸

A történelmi materializmus a tudat fejlődésének társadalmi tartalmát feltárva kiküszöbölte a lélekről szóló tanítást és ezzel a valóságnak megfelelő magyarázatát adta az emberi cselekedeteknek.

Az ember akaratának irracionális, misztikus tényezők által való meghatározottságának tagadásával lehetőség nyílik arra, hogy az akarat absztrakt szükségszerűségét megvizsgálhassuk, mikoris azt kell feltárunk, hogy függetlenül a determinánsok minőségétől szükségszerűen meghatározott e az adott akarat. A módszer az « akarat szabadság » klasszikus kérdésére adandó válasz esetén nem teljes, mert figyelembe kell venni azokat a minőségi különbségeket, melyek az ember tudatát egyéb jelenségek determináltságától megkülönböztetik – azt, hogy a tudat önmagát determinálja. Azonban e minőségi különbségek nem semmisítik meg az anyagra általában érvényes közös vonásokat. – A materialista pszichológia és fiziológia – materialista voltából következően – tagadja azt, hogy a személyiség az anyagi világ egységén kívül helyezkedik el, ebből következik, hogy a tudat működése éppen úgy, mint bár-

mely más anyagi jelenség, okságilag meghatározott. Így tehát, ha az eddigi megállapításainkat az akaratszabadság klasszikus problémájára alkalmazzuk, meg kell állapítani, hogy az emberi akarat szükség szerint meghatározott.³⁹ Az emberi akarat tehát nem determináltságában, hanem a determinizmus módjában különbözik a nem tudati jelenségek meghatározottságától.³⁹ Ez azt jelenti, hogy egy adott időpontban az ember - ha eltekintünk személyiségétől és abból folyó tulajdonságaitól, tehát az embert elvontan szemléljük - csak egyféleképpen dönthetett.

Az akarat absztrakt szükségszerűségére ugyanaz a jellemző, mint korábban tárgyalt absztrakt szükségszerűségére. Tehát a vizsgálódásaink során eltekintettünk az egyes akaratok közötti különbségektől, az akarat és a szubjektum viszonyától, valamint attól, hogy csak az adott feltételek és okok mellett jöhet-e létre az adott akarat. Más a helyzet azzal a megállapítással, mely szerint az absztrakt szükségszerűség csak *post festum* ismerhető fel, ugyanis az akarat vonatkozásában ez nem általános törvényszerűség. Ennek oka az, hogy az emberek akaratát az egyéni, speciális tényezők mellett jelentős mértékben meghatározzák a társadalom objektív törvényszerűségei is. E törvényszerűségek ismeretében ugyanis legalábbis tendenciájukban előre is láthatjuk egyes osztályok, társadalmi csoportok, sőt egyes személyek bekövetkezendő akaratát. /Erre szolgáltatnak példát a történelmi események is, amikor előre meghatározottak a várható akaratok. E kérdésnek különösen nagyjelentősége van a munkásmozgalom történetében, ugyanis ennek figyelmen kívül hagyása számos taktikai hibát eredményezhet./

b./ Az előzőekben már utaltunk arra, hogy az akarat teljes meghatározottsága nem jelent teljes választ az akaratszabadság problémájára, két oknál fogva: 1./ az absztrakt kérdésszemlélet kiegészítésre szorul. 2./ az akarat determináltságát csak abban az összefüggésben vizsgáltuk, hogy van-e az akaratnak - abszolút értelemben önállósága a determináló okok és feltételek viszonylatában. - E kérdésre válaszolva azt kell eldöntenünk, hogy az objektív körülmények teljesen meghatározzák-e az akaratot, vagy sem. A kérdésre adandó válasz alapja az, hogy különbséget kell tennünk

az emberi akarat /általában az ember/ és az anyagi világ más jelenségei tekintetében. Míg az utóbbiak meghatározottságában az objektív környezeten kívül maga a jelenség is közrejátszik – a dialektikus determinizmus törvénye szerint – de csak mint passzív tényező illetőleg feltétel, addig az ember aktívan visszahat a természetre és társadalomra, és tudatos tevékenysége során megváltoztatja azt. Már az emberi akarat fiziológiai és pszichológiai meghatározottságának kimutatásakor kiemeltük azt, hogy – szemben az összes többi élőlényekkel – egyedül az emberi tudatnak / a nagy-agykéregben lejátszódó folyamatnak/jellemzője az, hogy a jövőt előre látja és így akarata folytán aktív megalkotója. Ebből következően az emberi tudat még meg nem történt, jövőben bekövetkező, illetőleg létrejövő eseményeket, jelenségeket tartalmazhat. A tudat tehát a környező objektív külvilággal szemben viszonylagos önállóságra tett szert, minthogy pedig az ember akaratának meghatározója, az ember akarata is viszonylagos függetlenségre tett szert és ez lehetővé teszi, hogy az ember meghatározott célokat tűzzön maga elé. Ilyen módon az ember akarata relative független az objektív környezettől. Hangsúlyoznunk kell, hogy az emberi akarat függetlenségét nemcsak az adja meg, hogy az objektumok nem határozzák meg teljesen, hanem az is, hogy az objektív környezet által meghatározott részét az emberi tudat tölti ki, amely maga is viszonylag független az objektív környezettől. Ennek megfelelően meg kell állapítani, hogy az emberi akarat egyrészt teljesen determinált, másrészt pedig viszonylagos önállósága van az objektív körülmények között». Az emberi akarat szabadsága tehát abban fejeződik ki, hogy az akarat kialakításában magának a gondolkodó embernek van közvetlen, aktív szerepe, az akarat létrejötte nem rajta kívülfekvő erőknek következménye, hanem saját tudatának eredménye.»⁴⁰ Tehát az akarat szabadsága két értelemben viszonylagos : egyrészt az objektív körülmények szabnak határt, másrészt az ezek által nem determinált részt a szubjektum tölti ki és hat meghatározóként : a szabad akarat nem más mint az akarat viszonylagos szabadsága.

I./ Az akarat teljes determináltságának absztrakt elvi megállapítása mellett ki kell mutatni, hogy ez a meghatározottság milyen konkrét tartalommal fejeződik ki. ugyanis az előzőekben megállapított dialektikus materialista elv az akarat meghatározottságáról, egyáltalán nem az egyetlen alapelve az akarat klasszikus problémájára, azonban ez még túl általános, mert nem foglalkozik az egyes emberek akaratát konkrétan meghatározó tényezőkkel. A filozófia történetében ezt a kérdést először a történelmi materializmus közelítette meg, amikor feltárta, hogy az emberi akaratot nemcsak eszmei okok határozzák meg, hanem a tudattól független, objektív törvényszerűségek is, ezek között igen nagy szerepe van a társadalmi törvényszerűségeknek. Hatásuk feltárása során tisztáznunk kell a társadalmi törvények és az emberi akarat kölcsönhatását, a közöttük levő véletlen összefüggéseket, az akaratától függő és az akaratától független kategóriák szerepét, másodszor a társadalmi törvények felismerésének és az ember szabadsága fejlődésének problémáját, és végezetül az egymással szembenálló akaratok esetén a társadalmi törvényszerűségek érvényesülését.

A történelem során uralkodóvá vált az a felfogás, mely szerint a világon minden a szellemtől függ, amely az ember akaratában jelentkezik. A marxizmus tagadja, hogy minden az ember akaratától függ. Ennek következtében - mivel elismeri az emberi akarat fontos szerepét - szükségessé vált, hogy kialakítsa az "akaratától független" és az "akaratától függő" jelenségek kategóriáját. /félreértések elkerülése végett megjegyezzük, hogy ezek nem pszichológiai, hanem társadalmi kategóriák./ Akaratától függetlennek nevezzük azon megnyilatkozásukat, melyeket a társadalmi törvényszerűség közvetlenül meghatároz, akaratától függőnek pedig azokat, amelyeket a társadalmi törvényszerűségtől eltérő egyéni vágyak, célok határoznak meg.

Az alapvető emberi viszonyokat a történelmi eseményeket az akaratától független erők határozzák meg. "Felesleges hozzátennünk, hogy az emberek nem szabadon választják termelőerőiket - egész történelmünk alapján - mert minden termelőerő szerzett erő, megelőző tevékenység,

terméke. . . Megteremti az emberiség történetét, amely annál inkább az emberiség története, mennél inkább gyarapodtak az emberek termelőerői és ennek következtében társadalmi vonatkozásaik.»⁴¹ Tehát a termelőerők változásától kezdve egészen az állam és jog létrehozására irányuló tevékenységig az akarattól való függetlenség dominál. Az emberek tudatában e folyamatok során fel sem merül, hogy ellentétes módon cselekedjenek. A döntő determináló tényező a társadalmi szükséglet, mely alapja it tekintve akarattól független, vagyis e cselekmények társadalmilag szükségszerűek. Ilyen szükségszerű - akarattól független - tényezők által determinált az emberek a termelésre, fogyasztásra irányuló akarat.

Akarattól függőek azok a cselekedetek, amelyekben a társadalmi törvényektől eltérő egyéni indító okok a determinálóak. Tehát az akarat tól függő cselekedetek a társadalmi törvények szempontjából véletlenek. Ez azt jelenti, hogy nem kizárt az emberi akarat konkrét véletlen összefüggése más jelenségekkel. Ennek elvi alapja az, hogy az akarat - mint minden más jelenség /miként azt az okság törvényénél kimutattuk/ - csak bizonyos meghatározott feltételek komplexumával áll szükségszerű összefüggésben. Az e komplexumon kívülálló jelenségekkel, valamint az ezen felüli lényegtelen tényezőkkel az akarat létrejötte véletlen összefüggésben áll. Az akarattól függő cselekedetek a társadalmi törvényszerűségekkkel, illetőleg a szubjektum lényegtelen tényezőivel a véletlen viszonyában állnak, ez áll megfelelően az akarattól független oldal vonatkozásában is. E két kategóriát dialektikus összefüggése mutatja azt, hogy a cselekedetek szétválasztása csak időlegesen jogosult, mivel az életben e két fajta kategória csak egészen kivételes esetben jelentkezik elkülönülten, általában minden «akarattól független» cselekedet tartalmaz «akarattól függő» mozzanatokot és viszont. Ezt a merev szétválasztást már Marxék is élesen bírálják « A német ideológiában » a jogászok vonatkozásában.⁴²

Az « akarattól független » és « akarattól függő » kategóriák lényegében megfelelnek a társadalmi szükségszerűség és véletlen kategóriájának. Így igazolódik, hogy az akarat determináltságának dialektikus materialista tétele egyáltalán nem teszi a világ jelenségeit egysikuvá,

hanem éppen a világ jelenségeit - a valóságnak megfelelően - változásaiban, sokszínűségében mutatja meg. Az előzőekben kifejtettük, hogy a szükségyszerűség a véletleneken keresztül érvényesül, ez a megállapítás az akarat vonatkozásában is helytálló, mikor is a társadalmi törvények a társadalmi cselekedeteken keresztül érvényesülnek. Az érvényesülés feltétele, hogy az emberi cselekedetek végső fokon összhangban álljanak a törvényszerűséggel.

A társadalmi törvények és az ember akaratának összhangja valóban akkor valósul meg állandó jelleggel, amikor felismeri e törvényeket. /Az állandó jelleget azért kell hangsúlyoznunk mert rövidebb hosszabb időszakokban spontán módon is fennállhat az összhang./ Az objektív törvényszerűségek visszatükröződése nemcsak érvényesülésük feltétele, hanem egyben az ember szabadságának az alapja is. A dialektikus materializmus az emberi szabadság elismerésével messze meghaladja a mechanikus materializmus tanításait, ugyanakkor materialista értelmezésével meghaladja és kibővíti az idealisták által elképzelt szabadság határait is. Az emberi akarat teljes meghatározottsága ugyanis nem zárja ki az akarat viszonylagos autonómiáját az ember vonatkozásában. A viszonylagos autonómia abban nyilvánul meg, hogy az ember szubjektív determinánsai szembekerülnek az objektív determináló tényezőkkel. Amikor a marxizmus tagadja /miként az az "akaratról" függő és független kategóriák elemzése során kiderült/ az ember abszolút autonómiáját ugyanakkor elismeri a relatív szabadságát. Az autonómia a szabadság szükségszerű kelléke, mert ha az objektív törvényszerűségek egyértelműen meghatároznák az emberek akaratát, akkor csak passzív kiszolgálói lennének a külvilágnak. Az objektív külvilág nem határozza meg teljes egészében az emberek akaratát, ugyanis - miként mondtuk - a szubjektumnak is determináló hatása van. Nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy az objektív determináló tényezők nem azonosak a determináló tényezők egészével. Ilyen értelemben az emberi akarat teljes meghatározottsága nem zárja ki az ember viszonylagos autonómiáját. Autonómia a szabadságnak csak formája, ugyanis arra ad választ, hogy az ember tehet-e valamit az objektív törvényszerűségekkel szemben, de

arra nem, hogy eredményes lesz-e az ilyen magatartás. Az idealista szabadságfogalom ezzel az autonómiával azonos. Ez esetben az ember csak látszólag szabad, mert micsoda szabadság az, ahol az ember akarata csak akkor érvényesül, ha nem mond ellent az eseményeknek? Ez látszat szabadság!

A dialektikus materializmus egyesíti az autonómia és a szabadság mozzanatát és leszögezi, hogy az igazi szabadság az, amikor az objektív törvényszerűségek felismerése és felhasználása alapján él az ember autonómiájával. Mint Engels mondotta: „A szabadság nem a természeti törvényekkel való képzelt függetlenségben áll, hanem a törvények felismerésében és az ezáltal megadott lehetőségben, hogy a természeti törvényeket tervszerűen meghatározott célok szolgálatába állítjuk.”⁴³ Ebből következően az az akarat szabad ha a szükségszerűség felismerése determinálja az akaratot és eredményes cselekedetben nyilvánul meg.

Az idealisták, midőn szembeállítják a szabadságot és szükségszerűséget, erősen korlátozzák a szabadság területét.⁴⁴

A szabadság dialektikus materialista fogalmából következően – mely szerint annál szabadabb az ember, mennél jobban ismeri az objektív törvényeket – a szabadság történeti kategória, mint ilyen történelmileg fejlődő: „Az állatvilágból kiváló első emberek minden lényeges dologban éppoly nem szabadok voltak, mint maguk az állatok, de a kultúrában elért minden haladás egy-egy lépés volt a szabadság felé.”⁴⁵ A szabadság objektíve mérhető kifejeződése, az ember cselekedetének eredményessége, mert ennek ellenkezője azt mutatja, hogy nem az emberek használják fel érdekükben a törvényszerűséget, hanem azok uralkodnak rajtuk. Az embernek fel kell ismerni a törvényszerűségeket, mert „csak ettől kezdve lesznek meg az általuk mozgásba hozott társadalmi okoknak tulajdonképpen s állandóan növekvő mértékben az általuk elérni kívánt hatásaik is.”⁴⁶ Az eredményesség vizsgálatánál nemcsak a közvetlen, hanem a közvetett eredményt is figyelembe kell venni

A történelem során létrejövő eredmények nagyrésze nemcsak külön-

bőzik az azt létrehozó akaratoktól, hanem bizonyos esetekben többé kevésbé egyezik is vele. Ezért a társadalmi törvényszerűségek érvényesülése a valóságban igen problematikus. Engels ezzel kapcsolatban mondja: "A történelem úgy készül, hogy a végeredmény mindig sok egyéni akarat összeütközéséből származik. Ezek mindegyikét megint egész sor sajátos életfeltétel teszi azzá ami, vagyis számtalan egymást keresztező erő, az erőparallelogrammáknak végtelen csoportja működik, melyek eredője a történelmi eredmény ismét úgy tekinthető mint egy, a maga egészében tudat és akarat nélkül működő hatalom terméke. Mert azt, amit minden egyes ember akar, mindenki más megakadályozza és azt, ami kialakul, senki nem akarta. . . ebből még nem szabad azt következtetni, hogy értékük nullával egyenlő. Ellenkezőleg, mindegyikük hozzájárul az eredőhöz és ennyiben bennfoglaltatik az eredőben."⁴⁷ A szocializmus előtti korszakokban az elért eredmények soha sem feleltek meg teljesen egy osztály, vagy egyes emberek akaratának. A történelmi eredmény eme bizonyos foku eltérése és egyezése tehát nem felsőbbrendű hatalom produktuma, hanem az osztályharc objektív törvényszerűségének megnyilatkozása.

A történelem tanúsága szerint a szocializmus előtti társadalmi formákban az emberek nem ismerték fel a társadalom objektív törvényszerűségeit, azonban ezeknek bizonyos részletekben való felismerése és spontán kihasználása már ekkor is megfigyelhető. A társadalom objektív törvényszerűségei, tehát nem közvetlenül, mint felismert törvényszerűségek határozzák meg az ember akaratát, hanem közvetve a nekik megfelelő anyagi és eszmei célokon keresztül.

Áttekintve a jelen dolgozat egész anyagát, mindazokat a kérdéseket, amelyeket röviden ismertetni és azokban állásfoglalni megkíséreltünk, arra a végkövetkeztetésre kell jutnunk, hogy az ember akarata determinált. A téma nagysága, bonyolultsága és sokhelyütt tisztázatlansága folytán, valamint egy dolgozat rövideisége következtében nem érintettük mindazokat a problémákat, melyek e kérdés kapcsán felmerültek. Ennek ellenére reméljük, hogy ha nem is igazolni, de tisztázni sikerült

azt, hogy: Az ember akarata nem inderminált, hanem éppen úgy, mint az anyagi világ minden jelensége, okságilag meghatározott, determinált. Az akarat csupán abban különbözik - az objektív világ determináltságától, hogy relatív önállósága van és az őt meghatározó tényezők, okok nem passzív "kiszolgáltatottja", hanem aktív tényező, amely az objektív világot - törvényszerűségei ismeretében - meg is tudja változtatni.

III.

A determinizmus problémáinak állam- és jogelméleti síkon való vizsgálata megkívánja, hogy megvizsgáljuk összefüggését az állami akarattal, illetőleg a jogalkotással és jogalkalmazással - figyelemmel arra, hogy itt nem lehet csupán az egyén akaratára leszűkíteni a problémát - továbbá a jogviszonnyal, valamint a jogfogalommal.

A jelen dolgozat keretein belül röviden megvizsgáljuk a determinizmus és az állami /törvényhozó/ akarat viszonyát. - E vizsgálódásaink során az előzőekben adott elméleti alapokon indulunk el azon megkülönböztetések megtételével, amelyek az egyén akarata és az általában vett akarat között vannak. Ezekre a kérdésekre - azok filozófiai alapjait illetően - itt nem térünk vissza, csupán jogi vonatkozásait szemléltetjük. A burzsoa jogtudomány tagadva az objektív törvények meghatározott szerepét, a jogalkotó akaratát, illetőleg a törvény tartalmát, valamiféle "alapnorma", "örök igazság" által véli meghatározottnak. Ennek célja az, hogy a burzsoa jogot öröknek tüntesse fel. Ezeknek a koncepcióknak a filozófiai alapja valamilyen misztikus lélek, "abszolút eszme", absztrakt tartalom, vagy a közérdek fogalma, illetőleg a természetjog, "szociális szolidaritás", valamint az "ideális értékek" tana. Így Szinzheimer szerint nem a tudat határozza meg a lét, hanem a tudat határozza meg a léte.⁴⁸ Ennek megfelelően szerinte nem azt kell vizsgálni, hogy milyen a társadalmi élet, hanem azt, hogy milyen jelentősége van a törvényhozó számára. Az embernek ugyanis "szabad szelleme" van, amely egyáltalán nem függ az objektív környezettől, sőt az függ tőle.

Nem szükséges ennek az elméletnek nyilvánvaló helytelenségét bizonyítani, melynek alapja az "ideális érték".- Sinzheimer szerint a törvényhozó feladata az, hogy olyan jogi formulákat hozzon létre, amelyek végeredményükben objektív szellemi természetűek és reálisan megvalósulva gyakorlati jelentőségre tesznek szert. Ezzel a szerző szükség szerint utat nyit a szubjektivizmus számára, mikoris az életviszonyok változásait az individuum változásaitól teszi függővé.

A marxizmus tanításai élesen szembe állanak mindenféle idealista tanítással, mikoris az objektív törvények meghatározó jellegét hirdetik. A szabadságról és szükségyszerűségről szóló marxista tételek döntő fontosságuk a jogalkotás lényegének és a társadalmi életben betöltött szerepének meghatározásához. Az a megállapításunk, mely szerint az akarat annál szabadabb, mennél nagyobb szükségyszerűséggel meghatározott, áll a jogalkotóakaratára is. Tehát mennél szabadabb a jogalkotó döntése, meghatározott - jogi szabályozás alá eső - társadalmi viszonyokról, annál nagyobb szükségyszerűséggel lesz ennek a döntésnek a tartalma meghatározott és ennek megfelelően a jogalkotásban érvényesülő szabadság egyenes arányban növekszik a jognak a társadalmi életben való megvalósulásának reális lehetőségével.⁴⁹ Az objektív törvényszerűségek felismerése a valóság, így a társadalmi élet feletti hatalom feltétele és egyben a jogalkotás szabadsága elérésének is. "Mennél mélyebben és teljesebben ismeri fel a törvényhozó a valóságot és az objektív fejlődés törvényszerűségeit, annál magasabb fokát éri el a szabadságnak a jogalkotásban."⁵⁰

Az objektív törvények felismerése és alapos vizsgálata alapján felismerhető a társadalmi fejlődés iránya és ennek alapján azok az életviszonyok, melyek jogi szabályozása szükséges, vagy pedig már, illetőleg még nem kívánt. A szabadság és szükségyszerűség tartalmi megértése csak a szocialista társadalom tagjai akaratj szabadságának mélyreható vizsgálata alapján lehetséges.

A szocialista államnak mindenkor a társadalmi fejlődés objektív törvényei alapján kell a társadalmi viszonyokat meghatározni tekintettel a létező valóság reális lehetőségeire. A szubjektív faktor a szocialista

jog fejlesztésében, a társadalmi viszonyok szabályozásában fontos szerepet tölt be, bár ezek szubjektív voluntarisztikus módon nem határozhatók meg. Ezért nem helyes – éppen a szubjektív faktor bekapcsolódása folytán – a jogalkotást az objektív valóság egyszerű szubjektív képének tekinteni. Amennyiben a jogalkotás csupán az objektív valóság szubjektív tükröződése, úgy az utóbbi szükségszerűen megelőzi az előbbit. Valójában a szocialista jogalkotás a társadalom törvényszerű fejlődésének felismerésén alapul. Ez a biztosítéka annak, hogy a szocialista jog nem csak tükrözi a szocialista és kommunista építés feltételeit, követelményeit, hanem aktív szervező, forradalmi szerepet is betölt a szocialista társadalom építésében. Ez a feltétele annak, hogy a jog haladó jellegű legyen és elősegítse a társadalom fejlődését, ugyanakkor lenyesse azokat a „fattyuhajtásokat”, amelyek az élet folyamán jelentkeznek. A jognak ezen tulajdonságai azok, amelyek a tömegek helyeslésével találkoznak, ílymódon a dolgozók számára a jog nem „az ellenséges hatalom” kényszerítő eszköze, hanem az ő érdekeinek védelmezője és megvalósítója. Ezeket a feladatokat csak a szocialista jog képes megvalósítani, mivel egyedül a dialektikus- és történelmi materializmus módszere alapján ismerhető meg az objektív valóság. Ezzel a szocialista jogalkotás a törvényesség és az igazi demokrácia megvalósítójává lesz.

A jogalkotás függ azoktól a konkrét történelmi – gazdasági feltételektől, amelyek között megvalósul, ugyanis e tényezők determinálják a jogalkotó akaratát. A jogban kifejeződő akarat nem más, mint az uralkodó osztálynak a törvényalkotó közvetítésével jogi formában kifejezett akarata. A szocialista jogalkotás során az egész dolgozó nép – mint uralkodó osztály – akarata érvényesül. Nem szabad, hogy megtéve sszen bennünket az, hogy a jogszabály nem mindig egyezik az uralkodó osztály minden tagjának akaratával, ugyanis a törvényben az osztálynak, mint egésznek az akarata jelentkezik és ennek megfelelően az egyes emberek szubjektív vágyai nem fejeződhetnek ki teljes egészükben, sőt ezek gyakran ellentétesek osztályuk érdekeivel. Természetesen az osztálynak az érdeke nem más, mint az egyes emberek akaratának összessége.

Az emberek törekvései, amelyeket érdekeik határoznak meg a legfontosabb motívumok, amelyek tevékenységüket ilyen vagy olyan utra viszik. Azonban az emberek érdekei és törekvései nem mindig egyszerűen adóttak, meghatározzák a történelmi fejlődés eredményei is, mikor is ezek által determináltak, amelyeknek pedig meg vannak a maguk okai, mozgatóerői, melyek ily módon mozgatóerőivé válnak az ember mozgatóerejének. Kiindulva abból, hogy az emberi cselekvések magyarázatát azokban a törekvésekben kell keresni, amelyek nem az egyes ember számára jellemzőek, hanem a tömegek számára és ebben a tömegmozgalomban csak azok a valóságosak, amelyek elegendőek ahhoz, hogy meghatározzák a társadalom egészének és az egyes embernek tevékenységét. Elsőrendű ilyen mozgatóerő az a társadalmi viszony, amelyben az emberek a termelés folyamán élnek.

Az emberek törekvései és érdekei, mint a marxizmus tanítja, társadalmi helyzetük által meghatározottak, amelyek függenek a társadalom szervezetétől és céljaitól. Ezért az egyén törekvéseit és érdekeit kutatva az anyagi feltételekből az ő létéből kell kiindulni. Azonban a társadalmi akarat nem egyszerű aritmetikai összege az individuális akarat cselekményeknek, avagy osztály illetőleg társadalmi cselekményeknek, ebből nem következik, hogy az egyéni pszichológiai akarat és a társadalmi osztályakarat között ne lenne szoros kapcsolat. Ilyen kapcsolat nemcsak, hogy van, hanem szükségszerű is, ugyanis nem lehet társadalmi osztályakarat egyéni akarat nélkül - pszichológiai értelemben - hasonlóan ahhoz, ahogy nincs társadalom, vagy osztály annak tagjai nélkül. A társadalmi akarat nem fejeződhetik ki valamilyen "népszellem" -ben, "szubsztancia" -ban, miként az a burzsoa jogelmélet igazolni próbálja. Ezért a jogalkotás tartalmát és magát a jogot nem misztikus kategóriák, formák és absztrakciók között kell keresni, hanem azokban a társadalmi aktusokban, amelyeket az élő emberek csinálnak, s amelyek a jog létrehozására irányulnak - e cselekvések magában a jogban tükröződnek.

Az individualis és társadalmi osztályakarat egyazon alapon nyug-

szik : az emberek meghatározott termelőtevékenységének alapján, amelyek ezen tevékenységi viszonyoknak a folyamán alakulnak ki. Az individuális akarat tartalma mindenekelőtt azokban a tapasztalatokban és ismeretekben fejeződik ki, amelyeket az emberiség elsajátított és így az egyén a társadalmi tudat és gyakorlat eredményeképpen magáévá tett. Azonban ezen alapon a különböző individuális aktusok és kialakításuk nincsennek alávetve a társadalmi akaratnak, amely kifejeződik abban a tényben, hogy minden egyedi és reális akarat elhatárolható kapcsolatban van az egyénnel. Az akarat tartalma az egyes ember tekintetében nemcsak a társadalmi tudatból és gyakorlatból folyik, hanem az egyes emberek tapasztalatát és munkáját is kifejezi. A társadalmi akarat az emberek akarati tevékenységéből formálódik és magában foglalja az egyes ember tapasztalatainak és munkájának elemeit.

Az akarat, mint pszichológiai fogalom és mint társadalmi osztályakarat között elszakíthatatlan kapcsolat van. Az osztály akarat nem az individualis akarati aktusok egyszerű összessége, nem valamilyen egyéni akaratot fejez ki, hanem az osztály tagjainak általános akaratát. Ezért nem lehet és nem szabad azonosítani a társadalmi akaratot a társadalom tagjainak egyes akarati megnyilatkozásaival - közöttük minőségi különbség van.

Miként a társadalmi és egyéni akaratot éppugy a társadalmi és állami akaratot sem szabad azonosítani, mely utóbbi a társadalmi akaratnak része. A jogot nem társadalmi, hanem állami akarat hozza létre, a jog mindenkor az államhatalom azon tevékenységének eredménye, mely jogi normák létrehozására irányul. Az állami akarat specifikus vonásai abban fejeződnek ki, hogy azok az államilag szervezett osztály vagy nép akaratát jelentik, abból a célból, hogy officiálisan, az állam nevében /vagy szervei nevében/ kifejezzék akaratukat, ennek mindig meghatározott, az állam által szigorúan megállapított formákban kell kifejeződnie és megvalósulását biztosítja az állami mechanizmus kényszerítő ereje. Ezek a specifikus vonások, amelyek az állami akaratot jellemzik azt a társadalmi akarat egy részévé teszik. Az állami akarat, amely jogot alkot tartalmát tekintve az uralkodó osztály

tagjainak akaratmegnyilatkozása. Azonban adott esetben az uralkodó osztály általános állami akarata közel sem egyszerű szövedéke az individuális akaratú cselekményeknek. Az individuumok akaratának eltérései közel esnek az uralkodó osztály akaratához és így módon a jog az uralkodó osztály általános akaratát fejezi ki, az állami akaratot törvényen keresztül. Meg kell azonban jegyezni, hogy az uralkodó osztálynak sem minden tagja veti alá magát osztálya összes érdekeinek és ezért az ő akarata nem játszik jelentős szerepet a jogalkotás folyamán, azonban az ő érdekei, mint az uralkodó osztály tagjának érdekei, bár ő maga nem ismerte fel, kifejeződnek a jogalkotó tevékenységén keresztül, amely a felismert osztályérdeket fejezi ki az uralkodó osztály képviselői tolmácsolása útján. Ezzel szemben a szocialista társadalmi tulajdon alapján a szocializmusban a társadalom tagjainak erkölcsi politikai egysége folytán az egész társadalom tagjainak általános egyéni akarata nyilatkozik meg. Tehát a szocializmus körülményei között a tudományos vizsgálódás egyik döntő iránya annak a kölcsönös viszonynak a vizsgálata, amely a társadalmi és az egyéni érdek között van. A szocializmusban nagy jelentősége van e kérdés felismerésének ahhoz, hogy megértsük a szocialista jogalkotás lényegét.

Az egyéni érdek az egyén törekvései által meghatározott, amely kapcsolatos létével, fejlődésével, akaratának és szükségleteinek, anyagi és szellemi igényeinek megerősödésével, törekvéseinek és szabadságának növekedésével. A jövő embere meghatározott kollektíva, osztály vagy társadalom javára fogja egyéni érdekeit törvényesíteni, amelynek alapja meghatározott tevékenység szükségszerűségének felismerése, az osztályszolidaritás, a haza szeretete. Ha az egyéni érdek készíti őt dolgozni a maga számára, úgy az egyéni érdek kifejeződik a társadalom javára való munkában, mely így módon végsőfokon az egyén javára válik. Így az egyén érdeke erősen kiszélesedik és egybeesik a társadalom érdekével. A törvényalkotó akarata ilyen módon az objektív és szubjektív körülmények által meghatározott. A meghatározottság alapja az, hogy a szocialista jogtudomány a természeti és társadalmi törvényszerűségek ismeretében olyan létező jog kialakítására törekszik, amely megfelel a törvényszerűségeknek

is és a társadalmi haladás érdekeit is szolgálja. Erre az egész társadalom gazdasági és eszmei egysége ad alapot, amely alap további fejlesztése és erősítése egyuttal döntő feladata is a szocialista jognak. Nemcsak tartalma, de hatása és formája is megváltozott az objektív törvényeknek. A kapitalizmusban érvényesülő spontaneitás helyét a tervszerűség foglalja el, valamint a kaotikus gazdasági és társadalmi élet helyett, az előzőekből következően a szigorú rend és szervezettség érvényesül a szocialista tulajdon és ennek megfelelően az emberek egységes tevékenysége alapján. Ezzel válik az ember valóban szabaddá, saját sorsának, történelmének alkotójává. Ebből szükségszerűen következik a jogalkotás további fejlődésének olyan tendenciája, hogy a néptömegek, mind közvetlenebbül határozzák meg életviszonyaik szabályozását. Így módon a jog az ember szabadságának alapjává lesz, amely biztosítja a társadalom minden tagja számára fejlődésének szabadságát. Azért, hogy az adott lehetőséget eredmények formájában valóságban is realizálják, nemcsak az objektív törvények hatását kell felismerni, hanem mozgósítani kell és meg kell szervezni a népi tömegeket, ezek gyakorlati felhasználására, felismerésük biztosítja a társadalom fejlődését, amely csak kollektív összefogás alapján lehetséges. A kommunista párt vezeti és egyesíti az állami és társadalmi szervezetet, rendszeresen harcolva a tudatosság növekedéséért, a nép politikai és kulturális felemelkedéséért, mozgósít az aktív részvételre a szocializmus építésének minden területén. Az emberek tudatos részvétele a kommunizmus építésében az a forma, amelyben megvalósul mindegyikük szabadsága. Ennek eredményeképp a szocialista társadalom tagjai saját életük kovácsaivá lettek. Önmaguk irányítják állami életüket és szabályozzák egymásközi viszonyaikat. Ez annál inkább valósul meg, mennél inkább megvalósítják uralmukat az anyagi lét felett és ezáltal a szabadságnak mind magasabb fokát érik el tevékenységük minden területén. A népi tömegek alkotótevékenységének növekedése szükségszerű feltétele a szocialista jogalkotás további megvalósulásának és kiszélesedésének. A nép részt vesz a jogi normák mindinkább célszerű megvalósításában, amely

lyekben a természet és társadalom objektív törvényszerűségei fejeződnek ki, segítenek az időszerű jogi kérdések helyes - a társadalmi viszonyoknak megfelelő - szabályozásában. Ezeknek a garanciáknak a realitása az állampolgárok jogaiban és szabadságában fejeződik ki, amelyeket a törvényhozás erősít meg, függően azoktól a politikai és gazdasági feltételektől, amelyek között megvalósul. Meg kell azonban jegyeznünk azt, hogy a jognak ez a fejlődése magában hordozza dialektikus ellentét-párját, az elsorvadását, elhalását, mert az emberek tudatának fejlődésével, a természeti és társadalmi törvények feletti uralmával mind kevésbé lesz szükséges olyan "társadalmi normák" léte, amely kényszer erejével parancsolja a társadalom érdekeivel összhangban való cselekvést. Ez azonban csak akkor fog teljes mértékben megvalósulni, ha a mindenkinek munkája szerinti elvet, a mindenkinek szükségletei szerinti elv fogja felváltani, ha eljut az emberiség a kommunizmusba.

Coloman Szakáts :

Der Determinismus im Willen.

Die Frage der Determinierung des Willens ist ein wenig ausgearbeitetes, gleichzeitig ein stark bestrittenen Problem der sozialistischen Philosophie und der Rechtswissenschaft. Die Untersuchung der rechtlichen Verantwortlichkeit und der normenschaaffenden Tätigkeit der Staatsgewalt ist kaum zu verstehen ohne den Kenntnis des menschlichen Willens. Zur eindeutigen Bestimmung des Wesens des Rechtstes und der Rolle des Menschen im Staatsleben unerlässlich ist die Verschiedenheiten zu untersuchen, die zwischen den individuellen und dem Klassen-Volks- und Staatswillen bestehen.

Der Verfasser beschäftigt sich anfangs mit der Untersuchung des individuellen Willens und stellt dessen relative Freiheit fest. Dadurch wird es für ihn möglich auf den Zusammenhang des Individuums und des Staates einerseits und des Staates und des Rechtes anderseits hinzuweisen. Er kommt zur Schlussfolge, dass der Staatswille der Resultante der verschiedenen Willen der Individuen der herrschenden Klasse ist. Der Gesetzwillen des sozialistischen Staates ist nichts anderes als der abstrakte Ausdruck des Willens des ganzen, arbeitenden Volkes.

I R O D A L O M.

- 1./ D. A. Kerimov : Szvoboda, pravo i zakonoszty Goszjurisztat, Moszkva, 1960, 3. p.
- 2./ Engels : Anti-Dühring. Szikra, Bp. 1950. 103. p.
- 3./ Hegel : Grundlinien der Philosophie des rechts, Akademie-Verlag, 1956, Berlin, 45. p.
- 4./ Id, m. 23-29.p.
- 5./ D. A. Kerimov : id, m. 6. p.
- 6./ Földesi Tamás : Az akaratszabadság problémája. Akadémia, Bp. 1960. II. p.
- 7./ Engels : Anti-Dühring. Szikra, Bp. 1950. 109. p.
- 8./ Engels : " " " " " 109.p.
- 9./ Lenin : Összes Művei I. köt. Szikra, Bp., 1951, 436. p.
- 10./ Pavlov : Művei. III. köt. I. Szikra, Bp., 1954. 115. p.
- 11./ A marxista filozófia alapjai. Kg. és Jogi K., Bp. 1959, 221. p.
- 12./ Engels : A természet dialektikája, Szikra, Bp. 1952, 241-242. p.
- 13./ A marxista filozófia alapjai. Bp., 1959. 222. p.
- 14./ M. D. Sargorodszkij, Az okozati összefüggés egyes kérdései a jogelméletben, I. p.
- 15./ Uo, 10. p.
- 16./ Lenin : Filozófiai Füzetek. Goszjurisztat, Moszkva, 1947. 329. p.
- 17./ Vö. : Sz. F. Anyiszimov : A törvény, az okozatosság, a szükség-szerűség és a véletlen kategóriáinak egymáshoz való viszonya, Voproszű filozofii, 1955, 6. sz. 55. p.
- 18./ M.D. Sargorodszkij : Id m. 16. p.
- 19./ Alekszandrov : A jogszabály és a jogviszony, Goszjurisztat, Moszkva, 1947. 5 p.
- 20./ Marx-Engels : Válogatott levelek, Szikra, Bp., 1950, 492. p.
- 21./ Földesi Tamás : Id. m. 214. p.
- 22./ Lenin : Művei I. köt, Szikra, Bp. 1951, 436. p.
- 23./ Vö. : Engels : A természet dialektikája, Szikra, Bp, 1952. 227-231.p.
- 24./ Marx-Engels : Szocs. T. 8. izd, 2-e, 119, p.
- 25./ Földesi Tamás : Id, m, 253, p.
- 26./ Uo, 256. p.

- 27./ Pavlov : Művei III/2. Szikra, Bp. 1954. 229. p.
- 28./ Balázs András : Az agy és értelem eredete. Műveltség Kiadó, Bp., 1959. 229. p.
- 29./ A. Popovszkij : Pavlov. Szikra, Bp., 85-91. p.
- 30./ Földesi Tamás : Id. m. 273. p.
- 31./ Pavlov : Művei. III/1. Szikra, Bp., 1954. 197. p.
- 32./ Ranschburg Pál : Az emberi elme. Akadémia, Bp., 1923. 143. p.
- 33./ Földesi Tamás : Id. m. 273. p.
- 34./ Pszichológiai tanulmányok. II. köt. Akadémia, Bp., 1959. 30. p.
- 35./ Rubinstein : Bityije i szoznányije. Moszkva, 1957. 284-285. p.
- 36./ Uo. 285. p.
- 37./ Uo. 285. p.
- 38./ Földesi Tamás i. m. 283. p.
- 39./ Uo. 285. p.
- 40./ Uo. 294. p.
- 41./ Marx-Engels : Válogatott levelek. Szikra, Bp., 1950. 28-29. p.
- 42./ Marx-Engels : A német ideológia. Szikra, Bp., 1950. 50. p.
- 43./ Engels : Anti-Dühring. Szikra, Bp., 1950. 109. p.
- 44./ Plehanov : A monista történetfelfogás kérdéséhez. Szikra, Bp., 1950. 118. p.
- 45./ Engels : Anti-Dühring. Szikra, Bp., 1950. 110. p.
- 46./ Uo. 292-293. p.
- 47./ Engels : Válogatott levelek. Szikra, Bp., 1950. 493. p.
- 48./ H. Sinzheimer : Theorie der Gesetzgebung. Haarlem N. Y. 1948. 20. p.
- 49./ Kerimov : Id. m. 20. p.
- 50./ Kerimov : Id. m. 36. p.

AZ ORSZÁGOS NEMZETI BIZOTTSÁG KÉT TERVEZETÉRŐL

Ruszoly József IV. jh.

JOGTÖRTÉNETI TANSZÉK

1. A fasiszta elnyomás alól felszabadult kelet-európai országokban, így Magyarországon is 1944-45-ben első szakaszában demokratikus és antifasiszta, második szakaszában viszont már szocialista jellegű permanens forradalom bontakozott ki. E forradalom második szakaszát a marxizmus-leninizmus népi demokratikus forradalomnak nevezi. A népi demokratikus forradalom a szocialista forradalom sajátos formája, tartalmában és lényegében alapvetően nem különbözik az 1917-ben kezdődött szovjet forradalomtól. A lenini tanítások szerint minden forradalom legfontosabb és sorsdöntő kérdése a hatalom megszerzése. A hatalmat azonban nem elegendő megszerezni, azt meg is kell tartani. A hatalom megtartásához a forradalmi erők aktivitásának ébrentartása mellett megfelelő szervezeti formák: hatalmi, igazgatási, igazságügyi és karhatalmi szervezet, valamint a forradalmi hadsereg megteremtése szükséges.

Minden forradalom legyen az burzsoa, szocialista vagy nemzeti demokratikus jellegű, megteremtette és megteremti a maga sajátos forradalmi szervezetét. E szervek sorsa a polgári forradalmakban a pusztulás volt, a hatalomra jutott új osztály megsemmisítette azokat, mert kényelmetlenné váltak az osztályuralom fenntartása szempontjából. A szocialista forradalom egyebek között abban is különbözik minden előző forradalomtól, hogy a hatalom megszerzése után a likvidálás helyett az államiság rangjára emeli a társadalmi alapon létrejött forradalmi szerveket.

Hazánk felszabadulásával egyidejűleg 1944 végén kezdetét vette a magyarországi permanens forradalom, melynek mind a demokratikus-an-

antifasiszta, mind a népi demokratikus szakaszában legfontosabb forradalmi szervei a nemzeti bizottságok voltak. E forradalmi szervek mellett azonban éppen a magyar népi demokratikus forradalom jellegéből kifolyólag fennmaradt a burzsoa igazgatási szervezet is, mely átmenetileg erősebbnek bizonyult a forradalom által megteremtett új szerveknél. Ennek ellenére a nemzeti bizottságok igen jelentős szerepet tölthettek be a demokratikus államiség fejlődésében. Jelentőségüket támasztja alá az a nagyfokú érdeklődés is, melyet a történettudomány és a jogtudomány képviselői tanusítanak irántuk.

A közelmúltban több igen jelentős tanulmány jelent meg a magyar népi demokrácia első népi forradalmi szerveinek, a nemzeti bizottságoknak 1944-46-os tevékenységéről. Balázs Béla posthumus munkája¹ nagy hiányt pótol, amikor az ország szinte valamennyi levéltárában található nemzeti bizottsági forrásanyag mélyreható tanulmányozásával és felhasználásával az eddigieknél sokkal átfogóbb képet ad az 1944-46. évi demokratikus népmozgalomról, melynek döntő és elsődleges szervezeti formái a nemzeti bizottságok voltak. E kérdés jogtörténeti vonatkozásaival, különösen a népi jogalkotással és a nemzeti bizottságok 1944-45-ös jogállásával Csizmadia Andor professzor két tanulmánya is foglalkozik.²

E tanulmányok a magyarországi nemzeti bizottságok működésének első, 1944-45-ös, részében pedig 1946-os szakaszára vonatkozóan adnak igen mélyreható elemzést e forradalmi szervek működésének köz- és jogtörténeti kérdéséről. A nemzeti bizottságok vizsgálatát természetesen nem lehet lezártnak tekinteni, hiszen számos probléma vetődhet még fel. Az előző nagy jelentőségű munkák egyrészt nem foglalkoznak a nemzeti bizottságok 1947-49-es tevékenységével, másrészt a 1944-46-os időszakra vonatkozóan is számos részletkérdést hagynak megvilágítatlanul.

2. Ugy véljük nagy hiányossága a nemzeti bizottsági irodalomnak többek között az is, hogy kisebb-nagyobb mértékben eltekintve egyáltalán nem fordít gondot a népi demokratikus országokban és nyugat-európai országokban létrejött antifasiszta ellenállási mozgalmakban kialakult azonos vagy hasonló jellegű szervek problémáinak elemzésére. Dolgozatunk első

44.

részeiben éppen ezzel a kérdéssel foglalkoztunk.³ Összefoglalva az ott mondottakat a következőket állapíthatjuk meg. A fasiszta megszállók elleni nemzeti szabadságharc minden országában összeolvadt a társadalmi haladásért vívott küzdelemmel, az ellenállás harci szervei -- mint népi és nemzeti bizottságok -- a hatalom átmeneti gyakorlói is voltak.⁴ Az ellenállási mozgalom valamennyi országban jól kiépített igazgatási-irányító szervezetre támaszkodott, e szervek feladatuknál fogva népi -- nemzeti jellegűek voltak. E döntő közös jellemvonás mellett két többé-kevésbé elhatárolható típusra oszthatók :

a./ Az ellenállási mozgalom kezdeti szakaszában e szervek illegális társadalmi -- politikai jellegűek voltak. Szerepük az ellenállók anyagi támogatására, szabotázs cselekmények szervezésére, propaganda munkára korlátozódott.

b./ A fegyveres harc árán felszabadított országok nemzeti felszabadítási bizottságai /tanácsai/ az előzőeknél sokkal szélesebb feladatkörrel és hatáskörrel rendelkeztek, átmenetileg vagy tartósan a nép államhatalmának szerveivé váltak, de facto vagy de iure gyakorolták a fontosabb hatalmi funkciókat. Jogi helyzetük szorosan összefügg az előzőekkel. Annak vizsgálata természetesen érdektelen, hogy e szerveket a hivatalos és "jogszerű" megszálló és kollaboráns hatalmi tényezőkkel kapcsolatba hozzuk, hiszen nyilvánvaló, hogy a fennálló jogrend nem ismerhette el e szerveket, melyek éppen ellene irányultak. A régi államhatalom ellenlábasaként az ellenállási mozgalmak új népi hatalmat teremtetek meg, a régi jogrendszerrel szemben új, forradalmi jogszabályokat hoztak létre. A nemzeti felszabadítási bizottságok /tanácsok/ e jogrend által nyertek elismerést : részben az ellenállás központi irányító szervei, részben e szervek mellett működő, vagy ezeket felváltó ideiglenes kormányok által. Franciaországban és Olaszországban az a sajátos helyzet állott elő, hogy a központi kormányok nem ismerték el e forradalmi szervek tevékenységének jogszerűségét. A hatalom központi és helyi szerveinek a háború folyamán kialakult viszonya meghatározta e szervek további sorsát, fejlődését is. A népi nemzeti bizott-

ságok, mint arra rámutattunk,⁵ azokban az országokban, ahol a hadműveletek során felszámolódott az igazgatási apparátus, közvetlenül vagy közvetve a népi demokratikus államhatalom helyi szerveivé váltak.⁶

A nyugati országokban, ahol a burzsoázia jelentős kulcspozíciókkal rendelkezett, a fasiszta és kollaboráns igazgatási szerveket sem számolták fel radikálisan, a dolgok természetéből következően e népi szervek nem válhattak az államapparátus részévé.

3. Az 1945-ben létrejött magyar nemzeti bizottságok a csirái már korábban kialakultak, jelentőségük és számuk azonban jóval kisebb volt, mint a külföldön létrejött ellenállási szerveké. Ennek tulajdonítható az, hogy a nemzeti bizottsági irodalom egyáltalán nem fordított rájuk figyelmet.

A KMP 1936-tól küzdött a magyarországi népfront megteremtéséért, e törekvésnek voltak is átmeneti sikerei – Márciusi Front, Történelmi Emlékbizottság –, azonban a szilárd antifasiszta egységfrontot 1944-ig nem sikerült létrehozni. A német megszállás után a párt Külföldi Bizottsága az európai ellenállási mozgalmak tapasztalatait felhasználva a Kossuth-rádió hullámain az „egyedül törvényes helyi kormányok : a nemzeti ellenállási bizottságok” megalakítására hívta fel a magyar antifasiszta erők figyelmét.⁷ 1944. májusában létre is jött a kommunistákból álló Békepárt, az SZDP és az FKGP, valamint kisebb burzsoa csoportok vezetőiből a Magyar Front, az antifasiszta egységfront első magyarországi központi szerve.⁸ A Magyar Front elsősorban propaganda munkát végzett a lakosság között, bár a fegyveres felkelés megszervezésére is tett intézkedéseket.⁹ 1944. szeptemberében újabb lendületet kapott az ellenállási mozgalom : újjáalakult a Kommunista Párt, a Parasztpártot bevették a Magyar Frontba, ugyanakkor a négy ellenálló párt létrehozta közös intézőbizottságát Szakasits Árpád elnöklétével, a kommunisták kezdeményezésére pedig hozzáálltak a Magyar Front szervezeteinek kiépítéséhez. A gyárakban, üzemekben, falvakban, közhivatalokban és a hadseregben 4-5 tagú népi bizottságokat hoztak létre.¹⁰ Levéltári kutatásaink során találtunk olyan dokumentumokat, melyek az előző megállapításokat megerősítik és bizonyítják, hogy a legvadabb fasiszta terror alatt is voltak olyan csoportok és bizottságok, me-

46.

lyek bátran védelmezték a nép érdekeit. Sárospatakról pl. már 1944. október 23-án az előljáróság és más hivatalok vezetői elmenekültek. A német megszállás alatt álló ostromlott községekben december 16-ig egy tisztes bizottság és polgárőrség tevékenykedett. A Fejér megyei Rácalmáson a «német és nyilas uralom alatt egy ötös bizottság működött, mely a feloszlatott iparos ifjúsági kör vezetőiből alakult» A somogyi Bökönyén a község vezetői a garázdálkodó nyilasok és németek megállítására nemzetőrséget szerveztek. Balatonfüreden a «népi» mozgalom hatása alatt egy olyan személyi csoportosulás jött létre, mely tevékenységével elősegítette a felszabadulás utáni közrend megteremtését. Legjelentősebbnek mondható a Marcali Nemzeti Bizottság tevékenysége, mely 1944. november 15-én alakult meg a Kossuth-rádió felhívása nyomán. Tagjai között elsősorban olyan személyeket találunk, akik «mint vezető személyek közreműködhettek». E bizottság feladatainak teljesítése során két mártírt is adott az ellenállási mozgalomnak. Ezen illegális bizottságok feladatköre általában az antifasiszta propagandára, a levették elhurcolásának megállítására, gazdasági szabotázsok szervezésére, robbantások megakadályozására terjedt ki.¹¹

3. Az ilyen illegális szervek létrejötte a fasiszta uralom alatt csak ritka jelenség lehetett, a felszabadított országrészekben viszont valóságos tömegmozgalommá fejlődött az öntevékeny népi szervek megalakulása. 1944. októberében novemberében a Tiszántúl falvaiban, városaiban a népi-forradalmi szervek legkülönbözőbb változatai jöttek létre. A dezorganizált népellenes igazgatási szervezet helyett maga a nép vette kezébe az ügyek intézését. Balázs Béla hivatkozott munkájában erre vonatkozóan számos viharsarki község példáját hozta fel.¹²

Korábbi kutatásaink során Csanád vármegyében számos ilyen népi szervet találtunk. Makón például polgári Városparancsnokságot nevezett ki az illetékes szovjet katonai hatóság. A parancsnokság illetékessége átmenetileg az egész megyére kiterjedt, a mellette működő tanácsadó bizottsággal együtt politikai megbízottakat küldtek ki a működő hivatalok és intézmények mellé.¹³ Október közepén a városparancsnok kinevezte az

új alispánt, aki mellé kommunistákból álló Vármegyei Ötös Bizottságot állított, amely a törvényhatósági bizottság megalakításáig működött.¹⁴

A községekben szintén különböző bizottságok és tanácsok alakultak.¹⁵

Közvetlen a felszabadulás után tehát a Tiszántúlon kiépült egy bizonyos közigazgatási szervezet, ez azonban nem volt egységes, a régi és az új elemek sajátos együttélését mutatja. Működtek a vármegye különböző intézményei, az elmenekült tisztviselők helyére új – sok esetben demokratikus felfogásúnak egyáltalán nem mondható – emberek kerültek, akik a régi törvények paragrafusaira hivatkozva, számos alkalommal a régi elvek és módszerek igénybevételével minden erejükkel a kibontakozó demokratikus népmozgalom korlátozására törekedtek.¹⁶ Ezzel szemben mind megyei, mind községi szinten létrejöttek az új hatalomnak, a munkás-paraszt demokratikus diktaturának a szervei a különböző tanácsok, bizottságok és népi karhatalmi egységek formáiban, melyek törekvései – tulkapásaikat is figyelembe véve – végső soron az újat, a népellenes rend maradványaitól való megszabadulást jelentették. Ez az átmeneti állapot természetesen sokáig nem maradhatott fenn, rendezni kellett a közigazgatást.

I.

A közigazgatás rendezése és hatása a nemzeti bizottságokra

1. Az Ideiglenes Nemzeti Kormány a közigazgatást a 14/1945. M.E. sz. rendeletével szabályozta, mielőtt azonban ennek ismertetésére rátérnénk röviden meg kell vizsgálnunk annak előzményeit. A feudális elemekkel telített megyerendszert és a formális önkormányzattal rendelkező községi és városi igazgatást a második világháború idején a végletekig korlátozták, végül pedig ezt a látszat önkormányzatot is felfüggesztette a 3430/1944. M. E. sz. rendelet. A kommunisták amennyiben állást foglaltak a közigazgatás demokratizálása mellett, nem dolgozták ki előre az új igazgatási szervezet kiépítésének tervét, a nemzeti ellenállás bizottságainak megalakítására sem került sor a városok és községek többségében. A Magyar Nemzeti Függetlenségi Front szegedi programja is csak a közigazgatás megtisztításáról beszél, a nemzeti bizottságokat helyi szervei-

nek tekintik, melyek "egyesítik a demokratikus, hazafias erőket és vezetik a harcot a demokratikus Magyarországért." E bizottságok már 1944 decemberében megalakultak Szegeden, Debrecenben, Pécsen és más nagyobb városokban. Elvileg tehát fennállott annak a lehetősége, hogy mi is a csehszlovák és jugoszláv utat kövessük: a felszabadulás első hónapjaitól kezdődően a tartalmukban és formájukban is demokratikus szervekre építsük igazgatási szervezetünket. A nemzeti bizottságok működésük első szakaszában - mint azt többen is kimutatják¹⁷ - valóban gyakorolták a helyi államhatalmi szervek funkcióit, egyesek egyenesen jogalkotó hatáskörüket is deklarálták, később azonban a "közigazgatás munkája a nemzeti bizottságok kezéből áment a lassan összeálló sok személyi vonatkozásban megváltozott, de szervezetében lényegileg változatlan igazgatási testületek és hivatalok kezébe."¹⁸

E folyamat első lépésének tekinthető a 14/1945. M. E. sz. rendelet a közigazgatás rendezéséről. E rendelet expressis verbis kimondja, hogy a nemzeti bizottságok "a demokratikus pártok helyi szervei, politikai szervek . . . maguk ne illeszkedjenek be a közigazgatás szervezetébe." Új és demokratikus viszont a rendeletben az, hogy a nemzeti bizottságokon keresztül a demokratikus pártok képviselőiből rendeli összehívni az önkormányzati szerveket, melyek jogkörét a rendkívüli állapotokra tekintettel bizonyos mértékben ki is szélesíti. A zömükben éppen e rendelet után megalakuló nemzeti bizottságok tevékenységét azonban nem lehetett ilyen egyszerűen korlátok közé szorítani, azok egészen 1945. májusáig-júniusáig is elláttak olyan feladatokat, melyek a kormány rendelete értelmében nem tartoztak volna hatáskörükbe.

A jobboldal szemében vörös posztó volt már maga a nemzeti bizottságok létezése is, az ellenük irányuló reakciós támadások születésükkel egyidőben megkezdődtek. A haladó erők egyhanguan utasították vissza a reakció támadásait. Révai József cikket írt a szegedi Délmagyarországba, a debreceni Néplap és a Szabad Nép vezércikkkel utasította vissza a nemzeti bizottságok ellen irányuló támadásokat. "Rendeződnek a viszonyok - gondolja a pesti polgár. A nagy rendezésbe azt is bele

igyekezik csempészni a reakció, hogy az ilyen "rendkívüli intézményekre", mint a Nemzeti Bizottság immár semmi szükség. Van törvényhatóság és nemzetgyűlés, lesz kormány Budapesten: a Nemzeti Bizottság elvégezte feladatát, mehet. . . . A kommunisták erre csak nemmel felelhettek. "A valóság az - írja a vezércikk -, hogy a Nemzeti Bizottság és általában demokratikus kormányserveink nem feladatuk végén, hanem elején állanak. . . . a Nemzeti Bizottságok jelentették a magyar állami élet kezdetét. . . . megszüntetésük helyett tovább kell fejleszteni tevékenységüket." ¹⁹ A nemzeti bizottságok között különleges szerepet játszott a Budapesti Nemzeti Bizottság /BNB/, munkája példaként szolgált az ország többi bizottsága számára. 1945. szeptemberéig illetékessége ténylegesen az egész országra kiterjedt. ²⁰

Már 1945. áprilisában konkrét tervek voltak egy országos jellegű bizottság un. "Demokratikus Függetlenségi Front Vezérlő Bizottsága" megalkotására, erre azonban általunk nem ismert okokból nem került sor. ²¹

A nemzeti bizottságok országos szerve, az Országos Nemzeti Bizottság /ONB/ a Magyar Nemzeti Függetlenségi Frontba /MNFF/tömörült pártok pártközi értekezletének határozata értelmében 1945. szeptember 4-én gyűlt össze alakuló ülésre. ²² Az ONB 1945-ben ezenkívül még kétszer, 1946-ban pedig egyszer ült össze, ülésein nagyobb jelentőségű problémákat tárgyalt - választások, a köztársasági elnök személyére tett javaslat, stb. - magukról a vidéki nemzeti bizottságokról alig esett szó. Az érdemi munkát az ONB Főtitkársága végezte. A Főtitkárság válaszolt a vidéki nemzeti bizottságok felterjesztésére, utasította azokat aktuális problémák megoldására stb. Jogállásáról később lesz szó. Az a tény, hogy az ONB nem foglalkozott eléggé a nemzeti bizottságok életével, azt eredményezte, hogy a vidéki szervek elszakadtak az ország felelős vezetőitől, kapcsolataik esetleges lett, magukra utalva álltak a reakció pergőtüzében.

2. Egyik legfontosabb kérdés a nemzeti bizottságok tevékenységének jogi szabályozása volt. "A felszabadulás után nem gondoskodtunk a nemzeti bizottságok jog- és hatáskörének kodifikálásáról. Abból indultunk ki, hogy . . . a békésebb időkben is meg fogják tudni őrizni helyü-

ket a közéletben az arravalóság kötetlen törvénye alapján. Nem ez történt. Azoknak az elemeknek, akiknek felfőzött, belsőleg korhadó lelkéhez közelebb állt a reakció, utjában volt a forradalmi, a néptől fakadó és a népett dolgozó Nemzeti Bizottság Az az előny, melyet mi a törvényhez nem köttöttséghez fűztünk, lett a fegyver a reakciós elemek kezében a Nemzeti Bizottságokkal szemben» - mondotta Szakasits Árpád 1947-ben.²³ Az ONB iratanyaga is arról tanuskodik, hogy a nemzeti bizottságok évekig követelték jogaik szabályozását. Az uralkodó viszonyok jellemzéseként, a fentiek bizonyítására szolgáljanak az alábbi példák. « A Jászapáti Nemzeti Bizottság . . . 1945. nov. 30-án - felkéri az ONB-t, hogy hasson oda, hogy a kormány a helyi nemzeti bizottságokat erősítse meg hívatásukban, mert jelen pillanatban országszerte az a helyzet, hogy a nemzeti bizottságokat nem veszik figyelembe, felszólalásaikat, figyelmeztetéseiket figyelmen kívül hagyják azzal, hogy a nemzeti bizottságokra már nincsen szükség, mert a választások megvoltak. »²⁴

A helyzet 1946 őszén is azonos volt a korábbival, a Kunhagyési Nemzeti Bizottság pl. már úgy veti fel a kérdést, hogy «meddig terjed a hatásköre, mert határozatait nem veszik figyelembe az illetékesek.» A Főtitkárság válaszában igyekszik elkendőzni a problémákat, főcélként a «demokratikus közvélemény kialakítását», az «összhang biztosítását» jelöli meg, megjegyezvén, hogy a bizottság véleményt nyilváníthat általános vonatkozású, közigazgatási és gazdasági ügyekben, a hatóságoknak azonban diszkrecionális joguk van ezt felülbírálni.²⁵

A Kaposvári Nemzeti Bizottság, valamint a pestkörnyéki városok nemzeti bizottsági ankétja 1946 októberében a kodifikációt sürgeti. A Főtitkárság válaszában arról értesíti a Kaposvári Nemzeti Bizottságot, hogy a BNB javaslatára megtették az előkészítő munkálatokat az iránt, hogy a nemzetgyűlés törvényben határozza meg a nemzeti bizottságok jog- és hatáskörét.²⁶

A kodifikáció problémájával foglalkozik az Esztergomi Nemzeti Bizottságnak adott 1947. január 11-i keltezésű válasza is: « . . . ez²⁷ nem könnyelműségből történt, hanem az volt az oka, hogy a Bizottságnak meg-

ítélése szerint a törvénybeiktatás keresztülvitele olyan hosszadalmas és szivós alku tárgya lett volna, mely mellett a nemzeti bizottságok hatásköre tovább gyengült volna. . . úgy vélte, hogy anélkül a bizottságok te-
re és lehetősége szélesebbkörű. Ma már tudjuk, hogy ez hiba volt, épp
ezt használta ki a reakció. . . A kérdést rendezni kell, de. . . a politi-
kai helyzet erre semmiképpen nem alkalmas. - Most demokráciánk meg-
védése van előtérben.²⁸

Az ellenforradalmi összeesküvők leleplezése és Nagy Ferenc áru-
ló miniszterelnök szökése után a magyar demokrácia megerősödve ke-
rült ki a hárcból, úgy látszott, hogy a nemzeti bizottságok is megszilár-
dulnak. Az ONB új összetételben ismét összeült, a tagok kivétel nélkül
a nemzeti bizottsági munka felfrissítése és kiterjesztése mellett foglal-
tak állást. Ezt tükrözi az ONB közleménye is, mely felhívta, " az or-
szág minden nemzeti bizottságát, hogy eddigi munkájukat fokozott erővel
folytatva örködjének a demokratikus erők egysége felett."²⁹ Az ország
nemzeti bizottságainak állásfoglalásaiból ismét az tűnik ki, hogy az ered-
ményes munka elsődleges feltétele a hatáskörök rendezése. A Bajai Nem-
zeti Bizottság "kéri, hogy az országos és a vidéki nemzeti bizottságok
jogkörének megállapítása és kiegészítése tárgyában törvényes rendelve-
lések kiadását mielőbb sürgesse ki" az ONB.³⁰ Ugyanezt követelik a
tokodi, a budapesti IX., X. kerületi, a garai és más nemzeti bizottságok
1947 júniusában kelt felterjesztései.³¹

A Szentendrei Nemzeti Bizottság felirata tudományos megalapozott-
sággal támasztja alá a jogkör megállapításának kérdéseit: " Ez a má-
sodik fázis³² az, amelyben a fentebb hivatkozott önkormányzati szervek,
melyeknek helyettesei, felépítői, létrehozói, újjászervezői voltak a Nem-
zeti Bizottságok most már átvették s törvényszerűen vezetik az igazga-
tást. Ennek a fázisnak a karakterizálója azonban az, hogy az újjászerve-
zett, vagy új szervek a régi törvények, régi rendeletek, anakronisztikus
jogszabályok korlátai között működnek. - Véleményünk szerint az
átmeneti időszaknak ez a második fázisa mindaddig tart, amíg jogrend-
szerünket az új, demokratikus törvények, jogszabályok ki nem töltik."

Mindaddig, amíg ez az állapot fennáll, „nem válhatik anakronisztikussá a nemzeti bizottságok intézménye.” A felirat javasolja, hogy „a nemzeti bizottságok a legteljesebb ellenőrzési irányító és vétő joggal rendelkezzenek mindazokban az esetekben, amikor a régi jogszabályok merev alkalmazása ellentétbe kerülne a demokrácia követelményeivel.”³³

A Hevesi Nemzeti Bizottság szintén konkrét felterjesztéssel élt, az 1947 szeptemberében kelt válasz szerint a kormány foglalkozott az előterjesztéssel, ezért írja válaszában a Főtitkárság: „...remélhetőleg rövidesen rendelet, vagy törvény formájában fog megdőrténni a nemzeti bizottságok jog és hatáskörének szabályozása.”³⁴ A szabályozás azonban továbbra sem látott napvilágot, a sürgető szükség csupán a 10260/1948. Korm. sz. rendelet kiadását tudta kikényszeríteni, mely a nemzeti bizottságokat, „helyi közigazgatási szerveknek nyilvánítja s ezzel a nemzeti bizottságok tagjai eljárásukban lényegében közhivatalnokoknak minősülnek.”³⁵

A fennmaradt adatok azt bizonyítják, hogy az ONB Főtitkársága ennél jóval kiterjedtebb körű szabályozásra törekedett. Kutatásaink során az ONB iratai között két idevonatkozó dokumentumot is találunk: „Tervezet a Nemzeti Bizottságok és a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front Vezérő Bizottsága jogviszonyainak tisztázására” és „Tervezet a Nemzeti Bizottságok jogviszonyainak tisztázására”³⁶ címmel. A tervezetekből nem lehet megállapítani keletkezésük pontos időpontját, de még kidolgozójukat sem. Egyéb, a kodifikációval kapcsolatos iratokból arra következtethetünk, hogy az első Tervezet – a következőkben Tervezet I. – 1945-ben még az ONB megalakulása előtt jött létre az BNB Titkárságán, a második Tervezetet – a továbbiakban Tervezet II. – az előzőnek némileg átdolgozott változatát pedig az ONB Főtitkársága dolgozta ki 1946-47-ben, közelebbről meg sem határozható időben. A Tervezetek általában szabályozzák a nemzeti bizottságok, különösen pedig a BNB és az ONB jogviszonyait. Bár sohasem váltak jogszabállyá, sőt nyilvánosságra sem kerültek, mégis a Főtitkárság által kialakított nemzeti bizottsági gyakorlat /„szokásjog”/ közvetlen forrá-

sainak tekintendők. A Főtitkárság általában a tervezet rendelkezését alkalmazta a felmerült vitás kérdések megoldásánál. Dolgozatunk következő részében a Tervezet I. és a Tervezet II. egybefoglalt elemzése mellett igyekszünk kimutatni, hogy miként érvényesültek azok rendelkezései a gyakorlatban. Az elemzéssel az a célunk, hogy megvilágítsuk azon jogi problémákat, amelyek a nemzeti bizottsági gyakorlatban 1945 végétől 1949 elejéig, azaz a nemzeti bizottságok tevékenységének második szakaszában felmerültek. Vizsgálódásunkban természetesen nem törekedhetünk teljességre; elsősorban az Országos Nemzeti Bizottság gyakorlatában felmerült kérdéseket kívánjuk ismertetni.

II.

A "Tervezetek" és a nemzeti bizottságok gyakorlata

1. A Tervezet II. három fejezetre és 15 pontra osztva tárgyalja a nemzeti bizottságok jogviszonyait, vizsgálódásainkban kis eltéréssel mi is ezt a rendszert igyekszünk követni, kiegészítve annak rendelkezéseit az odatartható, de a tervezetek által nem tárgyalt problémákkal.

A Tervezet II. első fejezete "A Nemzeti Bizottságokról általában" címet viseli, azon problémákat szabályozza, melyek az ország valamennyi nemzeti bizottságát érintették. Elsőként a nemzeti bizottság fogalmának meghatározásával foglalkozik. "A Nemzeti Bizottságok a nemzet demokratikusan gondolkodó tagjainak akarátát kifejező politikai szervek, melyek közigazgatási egységeként a helyi demokratikus pártszervezetek és szakszervezetek képviselőiből alakulnak. . . a fiatal demokrácia önvédelmi szervei minden nem demokratikus törekvéssel szemben ellenőrzői és ösztönzői a demokratikus építő munkának." /l.p./ E definíció helyesen emeli ki a nemzeti bizottságok politikai szerepét. Meghatározásra jogilag mégsem pontos: Az állami és önkormányzati szervek ugyanis a mindenkori társadalmi rend politikai szervei is egyben, ezekkel szemben a nemzeti bizottságok csak mint társadalmi alapon létrejött politikai szervek állíthatók.³⁷

A Tervezet II. második pontja felsorolja azon jogszabályokat, melyek a nemzeti bizottságok jogforrásainak tekintendők; azonban figyelmen kívül

hagyja azokat a fontos MNFF. határozatokat, amelyek, ha nem is voltak jogszabályok, megszabják a nemzeti bizottságok tevékenységének jellegét és irányait.³⁸ A jogszabályok egyébként az Ideiglenes Nemzetgyűlés 1944. december 21. d. "Szózata", valamint a 14/1945. M. E. sz. rendelet általunk már ismerteletti rendelkezései.

2. A következő pont a nemzeti bizottságok szervezetét szabályozza.

a./ E szerint " minden Nemzeti Bizottság az MNFF-be még a német elnyomás alatt tömörült négy párt : a Független Kisgazdapárt, a Magyar Kommunista Párt, a Magyar Szociáldemokrata Párt, a Nemzeti Parasztpárt, valamint a Polgári Demokrata Párt és szakszervezetek kiküldötteiből áll. . . Az egyes pártok, szakszervezetek 3-3 bármikor visszahívható és esetenként is helyettesíthető tagot küldenek ki."

Szükségese nek tartjuk röviden megvizsgálni azokat az összetétellel kapcsolatos problémákat, vitákat, melyek az ONB gyakorlatában felmerültek.

A Polgári Demokrata Párt helyzete volt a legvitatottabb. Jellemző, hogy a Csanád megyei nemzeti bizottságokban már 1945. elején sem ismerték el a párt képviseleti jogosultságát.³⁹ A párt helyzete az 1947-es választások után egyre labilisabbá vált. Delegátusait kizárta a Debreceni, a Komáromi, a Szentesi és a Körösladányi Nemzeti Bizottság.⁴⁰ A kizárás okát a Mezőturi Nemzeti Bizottság a következőképpen határozza meg. "Mivel a népi demokráciánk hatalmas fejlődésen ment keresztül, az NFF-be tömörült pártoknak továbbra is fokozott erő kifejtésre lesz szükség ahhoz, hogy a történelmi idők által rájuk rótt feladatoknak maradéktalanul eleget telessenek. Minthogy a PDP az NFF-ben nem foglal helyet, kimondottan ellenzéki politikát folytat, így a Nemzeti Bizottság nem tartja kívánatosnak, hogy a népi szervekben, mint a Nemzeti Bizottságban és a képviselőtestületben továbbra is helyet foglaljanak, tehát felszólítja a Nemzeti Bizottság, mint a város első politikai szerve, hogy a fent nevezett népi szervekből vonja vissza küldötteit."⁴¹

Az ONB Főtitkársága az ilyen határozatokat az esetek többségében felülvizsgálta és arra figyelmeztette a nemzeti bizottságokat, hogy eljárásuk jogellenes, mert a PDP alkotmányjogi helyzete a választások után

is változatlan. A Főtitkárság utasításainak nem volt foganatja. 1948. júliusában a PDP országos szerve már 28 községet és várost sorolt fel, melyekben a nemzeti bizottságokból és a képviselőtestületekből kizárták szervezeteik képviselőit.⁴²

Több nemzeti bizottság munkáját akadályozták a Kisgazdapárt delegátusai is. 1947. márciusában Barcson és Hajduböszörményben nem voltak hajlandók bekapcsolódni a bizottságok munkájába.⁴³ Ilyen esetekben az ONB az illetékes pártközpont segítségét vette igénybe. Más nemzeti bizottságok, így a marcali, a békési, a szentesi, a hódmezővásárhelyi, a pári, kizárták soraikból a FKGP szervezetei által kiküldött tagokat, mert azok reakciós és népellenes tevékenységet folytattak.⁴⁴ Az ONB Főtitkársága által kialakított gyakorlat szerint a nemzeti bizottság tagját nem foszthatta meg bizottsági tagságától, illetőleg az ilyen határozatokhoz az illetékes helyi pártszervezet visszahívó határozata, de legalább hozzájárulása volt szükséges. Ezt az esetek többségében a helyi pártszervezet természetesen nem tette meg, így ilyenkor a pártközpont közreműködését kellett kérni. A nemzeti bizottságok tagjainak összeférhetetlenné nyilvánítása nem állt ellentétben a pártok önállóságával, mert – mint azt a Főtitkárság egyik határozatában leszögezi: „... a párt által beküldött bizottsági tagokért erkölcsileg és politikailag a helyi pártszervezet is felelős, ... a nemzeti bizottság bármikor megkeresheti a pártszervezet beküldött tagjának leváltására, ha azzal szemben politikai, vagy erkölcsi kifogás merül fel.”⁴⁵

A Kisgazdapárt bomlásának következtében 1947-ben több jobboldali ellenzéki párt jött létre, így az ún. Szabadságpárt és a Demokrata Néppárt, a Magyar Függetlenségi Párt stb. E pártok is felléptek azzal az igényvel, hogy helyet kapjanak a hatalom gyakorlásában, résztvegyenek a nemzeti bizottságokban is. A Főtitkárság kimondta, hogy az újonnan alakult pártok – így a Szabadság Párt is – nem vehetnek részt a nemzeti bizottságokban, mert nem tagjai a Függetlenségi Frontnak.⁴⁶

A választások után pedig a csepregi Demokrata Néppárt – a helyi választási győzelemre hivatkozva kérte bevételeit a helyi bizottságba.⁴⁷

Próbálkozása természetesen eredménytelen maradt.

A bizottságok összetételében vitákra adott okot az egységes munkás párt, a Magyar Dolgozók Pártjának megalakulása. Az ONB helyesen úgy döntött, hogy " az MDP a Függetlenségi Front két pártjából alakult természetesen következik, hogy az MDP olyan számarányban delegált tagokat mint amilyen számban az MKP és az SZDP az egyesülés előtt összesen képviseltette magát." ⁴⁸

A szakszervezetek és a különböző érdekképviselői egyesületek részvétele nem nyert idejekorán egységes rendezést, így érthető, hogy a legvitatottabb kérdések közé tartozott. Igaz, az ONB már 1946-ban kiadott egy eseti döntést a szakszervezeti küldöttek részvételéről, mely kimondotta: "Az országban kialakult joggyakorlat szerint a nemzeti bizottságok taglétszám tekintetében a paritás elvére kell, hogy helyezkedjenek." ⁴⁹ A határozattal egybenhangzóan megjegyezzük, hogy a paritás itt azt is jelenti, hogy a szakszervezeti küldöttek ne egy párthoz tartozzanak.

A következő években a vita abból eredt, hogy nem volt tisztázva, mely szervezetek tekintendők szakszervezetnek: a FÉKOSZ és az UFOSZ állott szemben a jobboldali vezetésű Parasztszövetséggel. Az ONB Főtitkársága a belügyminiszter egyik rendeletére hivatkozva a bizottságokon belüli egyensúly fenntartásának jelszavával elutasította mind a FÉKOSZ és az UFOSZ, mind a Parasztszövetség képviselőit. A Főtitkárság instrukciója szerint e szervezetek képviselői csak tanácskozási joggal vehetnek részt a bizottságok munkájában. ⁵⁰ A gyakorlat azonban áttörte a Főtitkárság merev álláspontját, az ország számos nemzeti bizottságában a FÉKOSZ és az UFOSZ, több dunántúli községben pedig a Parasztszövetség képviseltette magát. Erre az álláspontra helyezkedett Pécs város és Baranya vm. Nemzeti Bizottsága, mely 1947. októberében kimondta, hogy a felügyelete alá tartozó összes nemzeti bizottság alakuljon újjá oly módon, hogy bennük a FÉKOSZ és a Parasztszövetség helyi szervezete is képviselve legyen paritásos alapon. ⁵¹ A Főtitkárság távbeszélőn kiadott utasítása megsemmisítette a megyei bizottság döntését. ⁵²

és a Pécs-Baranyai Nemzeti Bizottság újabb rendelkezésében leszögezte, hogy a nemzeti bizottságokban csak az öt párt és a SZOT képviselői

az ipari szakszervezet és a FÉKOSZ vehetnek részt, de semmiféle új párt, vagy szervezet /Paraszttszövetség, UFOSZ/ nem, a pártok csak abban az esetben képviseltethetik magukat, ha legalább 6 szavazatot kaptak a választásokon.⁵³ A FÉKOSZ országos központjának eredménytelen próbálkozása után⁵⁴ a Szakszervezeti Tanács 1948. februárjában kelt átirata eredményeként a Főtitkárság gyakorlatában változás következett be.⁵⁵ A Főtitkárság ezután a FÉKOSZ-t és az UFOSZ-t a Szakszervezeti Tanács alá tartozó szervezetnek tekintette. Az egységes álláspont szerint „ az SZT részvétele a nemzeti bizottságokban teljesjogu tagokkal történik, amennyiben az SZT több szervezete működik az illető nemzeti bizottság székhelyén, a működő szakszervezetek helyi szervezeteinek képviselőiből kell a tagokat behívni. Ellenkező esetben /ha például csak az UFOSZ működik/ az egyetlen helyi szakszervezet kiküldöttjei vesznek részt a nemzeti bizottságban.”⁵⁶

A Főtitkárság az előzőekhez hasonlóan elutasította a különböző társadalmi egyesületek képviseleti kérelmét is. Így pl. a Magyarországi Szlovákok Antifasiszta Frontja bácsalmási szervezetének, valamint a Délszlovákok Demokratikus Szövetsége felsőszentiváni szervezetének kérelmét is.⁵⁷

A bizottságok összetételéhez kapcsolódik még néhány ONB határozat is. Községi közigazgatási tisztviselő /jegyző, bíró, stb./ a nemzeti bizottságokban teljesjogu tagként nem vehetnek részt, mert ez veszélyeztette volna a nemzeti bizottságok ellenőrző funkcióját.⁵⁸ Korábbi kutatásaink során ezzel ellentétes gyakorlattal is találkoztunk, nevezetesen a Bagaméri Nemzeti Bizottság elnöke három éven keresztül a község jegyzője volt.⁵⁹

Nemzeti bizottsági tag csak magyar állampolgár lehetett, az ország területén tartzkodó, de nem magyar állampolgár nem vehetett részt teljesjogu tagként a bizottságban.⁶⁰ Az 1947-es választások során választójogot nem nyert személyek sem nemzeti bizottsági, sem képviselőtestületi tagságukat nem tarthatták meg, mert a politikai szervezetekben csak olyan személyek dolgozhattak, „ akik jogosítottak arra,

hogy a község politikai életének irányításában szerepet játszanak, tehát a politikai jogok teljességét élvezték, így a választójogot is.»⁶¹

A Tervezetnek a bizottságok szervezéséről és anyagi alapjairól szóló rendelkezése szerint minden bizottság tagjai sorából állandó elnököt és titkárt választ. A bizottság adminisztrációját a titkár bonyolítja le, ha a helyi viszonyok szükségessé teszik titkárságot szerveznek. « A bizottság tagjai fizetést nem kapnak, de a titkárságon fizetett tisztviselők is működhetnek. Az elhöz és egyéb adminisztrációs költségek fedezéséhez szükséges alapot a helyi pártszervezetek, esetleg a helyi közigazgatási egység biztosítja. » Budapesten, mint arról később bővebben szólunk, a székesfőváros fedezte mind az ONB, mind a BNB kiadásait, vidéken azonban korántsem alakult ki ilyen egységes gyakorlat. 1947-ben az ONB már « az ország valamennyi nemzeti bizottságának egyöntetű sérelmeként » beszélt a javadalmazás teljes mellőzéséről.⁶² Különösen a sok adminisztrációs feladatot ellátó megyei nemzeti bizottságok munkáját tette bizonytalaná az anyagi eszközök teljes hiánya. A Pécsi Nemzeti Bizottság 1947-ben⁶³, a Soproni és a Vas megyei Nemzeti Bizottság pedig 1943-ban sérelmezte ezt,⁶⁴ igaz a községi nemzeti bizottságoknál is előfordult olyan eset, hogy a postaköltségeket például az elnök saját zsebéből fedezte.⁶⁵ A bizottságok többségénél valóban érvényesült az a gyakorlat, hogy adminisztrációjukat a helyi igazgatási szervezet keretében végezték, ami bizonyos függőséget eredményezett.⁶⁶

Magáról az elnök szerepéről a Tervezet II. részletesen nem szól, a gyakorlat és egyes partikuláris jellegű szabályzatok⁶⁷ az elnöknek elsősorban az ülések levezetése tekintetében adnak bizonyos ügyvezető és rendfenntartó jogosítványokat. Meg kell jegyeznünk, hogy Baranya megyében az 1948-as újjászervezés idején a bizottságok nem választottak állandó elnököt, hanem a különböző pártok képviselőinek havonként egymást váltó rendszerét vezették be.⁶⁸

A Tervezet II. szerint a bizottságok rendszerint hetenként egyszer ülnek össze. Az ülésekre tanácskozási joggal esetenként vagy állandóan

meghívhatók a helyi közigazgatás vezetői, ügyésze, a helyi rendészeti hatóság vezetője. A kialakult gyakorlat szerint elsősorban községi bíró és a jegyző vett részt a nemzeti bizottság ülésén.⁶⁹

c./ A szervezeti kérdésekkel foglalkozó ponthoz kell kapcsolnunk a nemzeti bizottsági "hierarchia" kérdését is, mint a nemzeti bizottsági szervezet belső kérdését. A Tervezet II. erre vonatkozólag nem tartalmaz rendelkezést.

A ONB állott a nemzeti bizottsági szervezet legmagasabb fokán, alatta a megyei bizottságok helyezkedtek el. A megyei nemzeti bizottságok többségükben a megyeszékhely nemzeti bizottságával voltak azonosak. Bihar vármegyében azonban ezzel ellentétes összetételű bizottság jött létre 1945-ben. A megyei nemzeti bizottság a járási nemzeti bizottságok delegátusaiból alakult meg.⁷⁰ A járási nemzeti bizottságok intézménye is hasonlóan alakult ki, bár az ONB gyakorlatában ezek járási illetékessége eléggé bizonytalan. Egyes esetekben hallgatólagosan tudomásul veszik a járási székhely nemzeti bizottságának az egész járásra kiterjedő illetékességét, máskor viszont a megyei bizottságot tekintik a községi nemzeti bizottságok felügyeleti szervének.⁷¹

A Konyári Nemzeti Bizottság /Bihar vm./ határozatban foglalt állást amellett, hogy az "ONB adasson ki rendelkezést a járási nemzeti bizottságok újjászervezésére, az lenne a demokratikus megoldás, ha a járási nemzeti bizottságok a járás községéből delegált tagokból, a vármegyei nemzeti bizottság a járási nemzeti bizottságok delegátusaiból állana."⁷²

Az is előfordult a Tiszaöldi járási Nemzeti Bizottság gyakorlatában, hogy a járás községeinek küldöttei is bekapcsolódtak a járási székhely nemzeti bizottságának munkájába.⁷³

Jogi helyzetüket tekintve a BNB a megyei, a kerületi nemzeti bizottságok pedig a községi nemzeti bizottságok szintjén álltak, róluk - a Tervezet II. rendszerét követve - később szólunk. A BNB jogállásával azonos a Szegedi Nemzeti Bizottság helyzete a szegedi tanyaközpontokban létesített nemzeti bizottságok vonatkozásában. Az ONB ugyanis a Szeged - Királyhalmi Nemzeti Bizottsággal kapcsolatos vitás kérdésben hozott döntésében kimondta,⁶⁰

hogy a Szegedi Nemzeti Bizottság ellenőrzési illetékessége vitathatatlan.⁷⁴

3. A főbb szervezeti problémák megvilágítása után áttérhetünk a nemzeti bizottságok „jog- és hatáskörére”⁷⁵, a Tervezetek rendelkezéseinek és a vonatkozó gyakorlat ismertetésére.

a./ A Tervezet II. szerint „a Nemzeti Bizottságok feladata működésük első fázisában az, hogy a normális élet megindítását, a jogrendet, a személyi és vagyonbiztonságot minden eszközzel létrehozzák, az ipar, a kereskedelem és minden más közérdekű tevékenység működését a hatáskörükbe⁷⁶ tartozó közigazgatási egységben mielőbb megindítsák. Ebből a célból kizárólag ideiglenes jellegű helyi, sőt országos közigazgatási rendelkezéseket is hozhatnak. Ez alatt létrehívják az önkormányzati testületeket és törvényhatósági bizottságokat. » E rendelkezések már kidolgozásuk idején is csak multbeli cselekmények szabályozására irányultak, vizsgálatauk az 1946-48-as időszakra vonatkozólag csak annyiban jelentős, amennyiben 1943-ban több nemzeti bizottságot bíróság előtt támadtak meg az 1944-45-ös szükséghelyzetben tett intézkedésükért.⁷⁷

„Amint a Nemzeti Bizottságok segítségével és a helyi önkormányzatok és a közigazgatási hatóságok működését megkezdték, . . . a Nemzeti Bizottságok közigazgatás jellegű tevékenységet, vagy törvényhozás jellegű működést nem fejthetnek ki. Nem hatóságok, hanem ellenőrző és kezdeményező politikai szervek. Rendeletet nem adnak ki, csak határozatokat hoznak. A határozatoknak formai szankciójuk nincs» ennyit mond a Tervezet II. a hatásköréről.

Az ötödik pont azon eljárást részletezi, mely segítségével a nemzeti bizottságok érvényt szerezhettek határozataiknak. A Tervezet II által „közvetett szankciónak» nevezett eljárás a következő : „A határozatokat következetesen figyelmen kívül hagyó közigazgatási, vagy kormányzati szervet /tisztviselőt/ a nemzeti bizottságok a demokratikus közvélemény országos szervén, az ONB-n keresztül befolyásolhatják, illetőleg elmozdít-hatják, oly módon, hogy megkeresésükre az ONB felhívja a kérdéses szerv /tisztviselő/ legfőbb hatóságát /pl. az illetékes minisztériumot/ a rendellenesség megszüntetésére».

A nemzeti bizottságok hatáskörének elvi körvonalazását szervezeti-
leg azok a rendelkezések biztosítják, melyek meghatározzák a hatalmi és
igazgatási szervekhez való viszonyukat. Ezek ismeretében érthetjük meg
a kialakult gyakorlatot.

A nemzeti bizottságoknak a nemzetgyűléshez és a helyi önkormány-
zatokhoz való viszonyát a következő vonások jellemzik : „A Nemzeti Bi-
zottságok a demokratikus és hazafias erőket fogják össze. . . a fiatal de-
mokrácia önvédelmi szervei. Ezért most még nem az egész nemzetet, ha-
nem annak csak demokratikus rétegeit képviselik, míg a nemzetgyűlésben
és a helyi önkormányzatokban a nép minden tagja, esetleg nem demokra-
tikus elemei is képviselhetik magukat. A Nemzeti Bizottságokra mindad-
dig szükség van, amíg a nép tulnyomó része őszintén demokrata nem
lesz, addig azonban a Nemzeti Bizottságok a nemzetgyűlésben és a helyi
önkormányzatokban biztosított politikai szabadsággal esetleg visszaélő és
így a fiatal demokrácia szempontjából nem kívánatos elemek ellenőrzésére
szolgálnak.»

A Tervezet II. ezzel azonos kiinduló pontból és elgondolásból ren-
delkezik a nemzeti bizottságoknak a kormányhoz és a helyi öngazgatási
szervekhez való viszonyáról : „ A Nemzeti Bizottságok minden erővel tá-
mogatják a törvényhozást abban, hogy működése a demokráciát szolgálja,
de éppen úgy vigyáznak arra is, hogy a végrehajtó szerv, a kormány is
ebben a szellemben működjék.» A Tervezet I. ezt kiegészíti azzal, hogy
ez különösen a kormány felhatalmazáson alapuló rendeletkiadási jogköré-
re vonatkozik.»

Hasonló vonások jellemzik a helyi igazgatási szervekhez való vi-
szonyt is. A Tervezet II. ismét leszögezi, hogy a bizottságok „a demok-
ratikus közvélemény nevében politikai szempontból ellenőrzik a közigazga-
tás működését, határozataikkal kezdeményeznek, de többet nem tesznek.
Semmiképpen nem avatkoznak rendeleti úton a helyi közigazgatásba.» Ez
utóbbi mondatok jogforrásként is felemlített 14/1945. M. E. sz. 3. bekezdé-
sét ismétlik meg.

b./ Dolgozatunk célja csupán az, hogy megvilágítsuk a nemzeti bi-
62.

zottságok főbb, jogilag is jelentős problémáit, így számos alapvető okból kifolyólag nem törekedhetünk teljességre. Különösen áll ez azon kérdés komplexumra, amely a nemzeti bizottságok fentebb körvonalazott hatáskörének gyakorlati megvalósulását, a nemzeti bizottságok működési tevékenységi körét jelenti. A nemzeti bizottságok feladatkörét Deszkás János tanulmánya⁷⁸ három fő csoportra bontja:

- 1./ Kezdeményezés az országos politikában.
- 2./ Kezdeményezés, elvi állásfoglalás a községpolitikában.
- 3./ Az azonos szintű és illetékességi körű állami és önkormányzati szervek ellenőrzése.

E csoportosítás nagyban-egészen megfelel a Tervezet II. fentebb idézett rendelkezéseinek, a kialakult gyakorlatnak és a szakirodalom rendszerezésének is.⁷⁹ Didaktikai okokból a tevékenységi kör elemzésénél némileg eltérő kategorizálást kell alkalmazni és más sorrendet kell követni.

/1/ Elsőként a nemzeti bizottságok és az önkormányzati testületek viszonyát és közös problémáit kell vizsgálni. Ismeretes, hogy a nemzeti bizottságok tevékenységüknek első szakaszában elláttak olyan feladatokat, amelyek az önkormányzatok hatáskörébe tartoztak volna. A 14/1945. M.E. és az ezt kiegészítő 1030/1945. M.E. sz. rendelet a közigazgatás ideiglenes rendezését a nemzeti bizottságokon keresztül vitte véghez. Nevezetesen az önkormányzati testületek tagjai nem választás és nem virilizmus, hanem a pártok által paritásos alapon történt megbízás és a nemzeti bizottságok által történt megerősítése útján nyerték el tisztségüket. Voltak ugyan törekvések az önkormányzati választások kiírására, ez azonban Budapest székesfőváros kivételével nem történt meg, a megbízás alapján az önkormányzatok a tanácsrendszer kiépüléséig működtek.

Hatásköri összeütközés az önkormányzati testületek és a nemzeti bizottságok között - az ONB gyakorlatát ismerve - nem történt, a Dunántúlon azonban egyes helyeken a nemzeti bizottságok még 1945. decemberében is gyakorolták azokat a jogokat, melyek az ország keleti részén jóval korábban megszűntek. Így pl. Somogy vm. Nemzeti Bizottsága a törvényhatósági bizottság jogkörében felülvizsgálta a megye községeiben

hozott képviselő testületi határozatokat, gyakorolta az utalványozási jogot is.⁸⁰ A fő probléma elsősorban az volt, hogy a nemzeti bizottságok jogosultak-e megváltoztatni az általuk - az 1030/1945. ME. sz. rendelet felhatalmazása alapján - létrehozott önkormányzati testületek összetételét. Sokáig nem alakult ki egységes álláspont abban a kérdésben, hogy az 1030/1945. ME. sz. r. egy alkalomra biztosította-e a nemzeti bizottságoknak e jogot, vagy folyamatosan, továbbra is fennáll az önkormányzatok összetétele megváltoztatásának joga.

A 153603/1946. BM. sz. rendelet ugyan már 1946-ban szabályozta és a nemzeti bizottságok jogkörébe utalta az önkormányzati testületeknek a kiegészítését új pártszervezetek alakulása esetében. Erre azért volt szükség, mert az önkormányzati testület megalakulása után lehetőség volt arra, hogy új koalíciós pártszervezetet hozzanak létre az illető igazgatási egységben. Ez azt is maga után vonta, hogy a helyi hatalom gyakorlásában megfelelő részt kellett nekik biztosítani paritásos alapon.⁸¹ Nagyobb nehézségek mutatkoztak abban a körben, hogy a városi és a vármegyei törvényhatósági testületben vagy a községi önkormányzati testületből hivatalból való távozás, áthelyezés, a pártból való kizárás, valamint elhalálozás folytán megüresedett rendes és póttagság helyét milyen módon lehetett újból betölteni.⁸² Az ONB Főtitkársága a belügyminiszterrel egyetértésben 1946-47-ben arra az álláspontra helyezkedett, hogy a fenti okokból megszűnt tagsági státust csak a párt által korábban kiküldött póttagokkal lehet betölteni. Ha a párt póttagokat nem tudott beküldeni, akkor a testület csonkán maradt.⁸³ 1947-ben az új pártok alakulása különösen kiélezte ezt a megoldatlan kérdést. A Debreceni Nemzeti Bizottság az ún. „Szabadság Párt” megalakulása után 1947 februárjában kérte az ONB-t, hogy tegyen lépéseket az 1030/1945. ME. sz. rendelet módosítására, szüntessék meg a párttól kapott megbízás alapján viselt törvényhatósági bizottsági tagságot, az esetben, ha valaki akár kilépés, akár eltávozás, akár kizárás folytán valamely pártnak megszűnik tagja lenni.⁸⁴ 1948-ban a felterjesztés intenciójának megfelelően foglalt állást a belügyminiszter is a BM 202443/1948/III.3.sz. rendelkezésében.⁸⁵ E szerint : „nincs

semmi akadálya, sőt az 1030/1945. ME. sz. rendeletnek megfelelően egyenesen szükséges, . . . hogy mindazoknak az önkormányzati testületi tagoknak a helyébe, akik a Függetlenségi Front pártjaiból kiléptek, amennyiben nem váltak egy másik Függetlenségi Frontba szereplő párt tagjává, az őket delegáló szervezet új párttagokat delegáljon, mert a régieknek megbízatása a párttagság megszűnésével automatikusan megszűnt.⁸⁶ Az újja szervezés feladata a nemzeti bizottság hatáskörébe tartozik.

/2/ A nemzeti bizottságok és az igazgatási szervek hatásköri összeközléséről már dolgozatunk előző részében szoltunk általánosságban. Az önkormányzati testületek irányították többek között a községpolitikát, helyi szabályrendeleteket adtak ki, így a nemzeti bizottságok szerepe ezen a téren a kezdeményezés funkciójára degradálódott. A Főtitkárság arra a kérdésre, hogy milyen módon és formában gyakorolják e feladatokat, számos instrukciót adott ki. A Novai Nemzeti Bizottság kérésére az ONB ezt úgy fogalmazta meg, hogy „a felmerült kérdést nem csak politikai szempontból kell, hogy bírálja a Nemzeti Bizottság, hanem annak gyakorlati és helyi viszonyainak megfelelően a nép érdekében történő megvalósításának módozatait is.”⁸⁷ Egy másik válaszban a nemzeti bizottságok és a helyi közigazgatási szervek szoros együttműködését hangsúlyozza a Főtitkárság.⁸⁸

Az önkormányzatokra való befolyás azzal is biztosítva volt, hogy az esetek többségében a nemzeti bizottsági tagok egyben az önkormányzatok testületi tagjai is voltak. A népi kezdeményezéseket azonban döntő mértékben befolyásolta az önkormányzatok jogkörének szűk volta. A helyi ügyek intézésében döntő szerepük volt a járási főjegyzőknek és a községi vezető jegyzőknek, akik több helyen akadályozták a nemzeti bizottságok munkáját, nehézségeket állítottak a nemzeti bizottsági állásfoglalások érvényesülése elé.⁸⁹ Jogszabályi előírások hiányában a hatóságok akadályozó tevékenysége igen széles keret nyert. Egyáltalán nem volt pl. jogilag biztosítva az az elv, hogy a nemzeti bizottságok ellenőrzőleg is közreműködnek a helyi igazgatásban.⁹⁰ Az ellenőrzést nem pótolhatta az, hogy a nemzeti bizottságnak jogában áll a községi előljáróságot felhívni az ér-

vényben lévő és irányadó jogszabályok betartására.”⁹¹ A nemzeti bizottságok feladata bizonyos mértékben kiterjedt a törvényesség biztosítására is, számos rendelet végrehajtásánál maguk is közreműködtek.

Az állami szervek közül elsősorban a rendőrség helyi egységeivel volt több összeütközés. Így a Tapolcán Nemzeti Bizottság 1946-ban panaszt emelt a járási rendőrkapitányság ellen,⁹² a Somogyjádi Nemzeti Bizottság 1943-ban egyenesen a rendőrség ellenőrzését követeli magának.⁹³ Azon törekvések, melyek a rendőrség fölötti ellenőrzést is a nemzeti bizottságok számára vindikálják, nem tekinthetők realitásnak és politikailag sem helyesek, forrásuk az 1700/1945. ME. sz. rendelet, amely a rendőrségbe jelentkezők igazolását a nemzeti bizottságokra bízta. Ehhez hasonlóan tulajdonképpen minősíthetők a hatáskör kiszélesítésére irányuló azon törekvések is, melyek azt követelték, hogy „legyen a Nemzeti Bizottságnak a közigazgatási tisztviselők fölött ellenőrzési és kivizsgálási joga és indokolt esetben karhatalma is igénybe vehessen, felfüggeszthesse azok munkáját.”⁹⁴

A 1030/1945. ME. sz. rendelet után a nemzeti bizottságok természetesen nem hozhattak olyan konkrét döntéseket, melyek igazgatási hatáskörbe tartoztak. Ha hoztak is olyan határozatokat, melyek az állampolgárokat közvetlen kötelezték volna, azokat nem tudták végrehajtani. A Nagykállói Nemzeti Bizottság pl. 1946 végén rendezte a község közellátásának egyes kérdéseit, az alispán a helyi szempontból helyes határozatot érvénytelenítette, amit a Főtitkárság is helyben hagyott.⁹⁵ A Szarvasi Nemzeti Bizottság még 1947. februárjában is fenntartotta azt a határozatot, mely szerint a helyi vendéglősök jövedelmük 10 %-át a Nemzeti Segély alapjára kötelesek befizetni, a Pilisvörösvári Nemzeti Bizottság pedig a bor árát maximálta. A Főtitkárság a Magyar Szállodások, Vendéglősök és Korcsmárosok Országos Szövetsége panaszára a szokásos indokolással hatályon kívül helyezte a döntéseket.⁹⁶

/3/ A nemzeti bizottságok hatásköre nem nyert jogszabályi rendezést, ez azonban még nem jelent, hogy nem volt jogszabályok által biztosított hatáskörük. Számos rendelet tartalmaz ugyanis olyan feladatokat, melyeket a rendeloterhelő szerv e koalíciós bizottságok jogkörébe utalt.

Világgy Miklós 1946-ban megjelent tanulmányában⁹⁷ pl. a következő rendeleteket sorolja fel. 1030/1945. ME., 24300/1945. FM., 8500/1945. ME. sz. rendeletek az igazoltatásokkal kapcsolatban, a 20.165/1945. BM. sz. rendelet az egyesületek felülvizsgálására, az 1330/1945. ME. sz. rendelet az irodalmi művek és filmek tisztogatására vonatkozólag, a 333/1945. ME. sz. rendelet a kereskedelmi és iparkamarák tagságának, a 3820/1945. ME. sz. rendelet a magyarországi németiség felülvizsgálásában enged bizonyos teret a nemzeti bizottságoknak. Közvetlen igazoltatásban is befolytak a nemzeti bizottságok, így az 1700/1945. ME. sz. rendelet a rendőrség soraiba jelentkezők igazolását bizza a nemzeti bizottságokra, hasonlóan a nemzeti bizottságok igazolták a hadigondozottakat és a közigazgatási képesítő vizsgákra küldött személyeket a 4740/1945. ME. és a 92.273/1945 BM. sz. rendelet alapján. A nemzeti bizottságok alakították meg a termelési bizottságokat /22500/1945. FM./, a 21.956/1945. FM. sz. rendelet a hitelügyek elbírálását bizza a nemzeti bizottságokra, a 11.850/1945. KM. sz. rendelet a terménybeszolgáltatásoknál veszi figyelembe a nemzeti bizottságok véleményét.

A következő években a nemzeti bizottságok az előzőekhez hasonlóan több jogszabályi felhatalmazást kaptak. Így az 5700/1946. ME. sz. rendelet az un. B-listázásoknál biztosított javaslattételi jogot, jelentős részük volt a nemzeti bizottságoknak az áruellenőrzésben is⁹⁸, a 364/1947. BM. sz. rendelet politikai és gazdasági okokból bevonja a nemzeti bizottságokat a fegyvertartási engedélyek revíziójába. Különösen jelentős az 510.001/1947. BM. sz. rendelet, mely a választási összeírásokat, illetőleg az összeíró biztosok kijelölését bizza a nemzeti bizottságokra. E rendelettel kapcsolatban az ONB is felhívást intézett valamennyi bizottsághoz, melyben felhívja figyelmüket, hogy vigyázzanak a választások tisztaságára, a megyei és járási nemzeti bizottságok a közési nemzeti bizottsághoz küldjenek ki 1-1 tagot a választási jogszabályok ismertetésére.⁹⁹

Széleskörű jogosítványok illeték meg az Országos Nemzeti Bizottságot is, erről azonban az ONB hatáskörének vizsgálatánál szólnunk.

/4/ Jogszabályi rendelkezések mellett a Főtitkárság is kiadott számos olyan utasítást, melyben a nemzeti bizottságokat konkrét feladatok el-
látásával bízta meg. Így pl. a 2506/1948. ONB. sz. határozat a vāmörles-
re jogosultak fejadagjának korlátozását szabályozó rendelet végrehajtására
vonatkozóan «feliivja az ország valamennyi nemzeti bizottságát, hogy a-
zonnal vegye fel az érintkezést a területileg illetékes közellátási hatóság-
gal. . . és az egész ország dolgozói kenyérellátása érdekében. . . tartson
teljes ülést és ott az illetékes hatósági szervektől beszerzett adatok alap-
ján tárgyalja meg a helyi viszonyokhoz mérten a legcélravezetőbb és a
legeredményesebbnek mutatókozó eljárás módját a rendelet végrehajtására
vonatkozóan.» Különösej jelentős a 6/1946. ONB. sz. határozat, mely a pá-
rizsi békeszerződés előkészítése érdekében jelentéseket kért a nemzeti bi-
zottságoktól az ellenállási mozgalomról, a német és nyilas atrocitásokról. A
felhívásra beküldött jelentések igen becses dokumentumok a történészek
számára is. feldolgozásuk mindezideig nem történt meg.

A Főtitkárság a különböző évfordulókkal /felszabadulás, októberi for-
radalom, 48-as Centennárium/kapcsolatban is fontos szervezői munkát fej-
tett ki országos viszonylatban is, feliivta a nemzeti bizottságok figyelmét
ezek megünneplésére.

/5/ A nemzeti bizottságok kezdeményező szerepe nemcsak a községek-
ben nyilvánult meg, számos bizottság fordult javaslattal és indítvánnyal az
ONB-hez is. E kezdeményező felterjesztések igen sokféle kérdésre terjedtek
ki, csak példaszerűen emelünk ki néhányat. A Búdszentmihályi Nemzeti Bi-
zottság 1945-46. ra a jóvátételi beszoigáltatások alól kér felmentést, a Gádo-
rosi Nemzeti Bizottság az igazságos sóellátást sürgeti, a Jászapáti Nemze-
ti Bizottság a község közellátásának megjövítéséért emel szót, a Békéscsa-
bai Nemzeti Bizottság az iparigazolványok felülvizsgálását kéri.¹⁰⁰ 1947-ben
Csesznek község vásártartási jogot igényelt. A Szőnyi Nemzeti Bizottság
pedig a földvisszaigénylés ellen kért segítséget.¹⁰¹ Az ilyen és hasonló
esetekben az ONB határozatilag nem intézkedett, az a gyakorlat alakult ki,
hogy a Főtitkárság a kérelmeket «pártolólag felterjesztette» az illetékes kor-
mányszervhez. Az ilyen helyi jelentőségű problémák mellett volt számos o-
68.

lyan előterjesztés, mely országos jellegű közellátási, közbiztonsági és szociálpolitikai rendezést igényelt.

A Debreceni Nemzeti Bizottság 1947. júliusában indítványozta, hogy az ONB járjon el a gyűjtogatásokat és a panamákat megakadályozó statárium kihirdetése ügyében.¹⁰² A Szarvasi Nemzeti Bizottság a 1947. szeptemberében azt kéri, hogy az MKP-SZDP kormányprogramban meghirdetett árrágitás és lánckereskedelem leküzdésére létesítendő „dolgozók bíróságait” ne csak a törvényszékeken, hanem minden járásbíróság mellett állítsák fel.¹⁰³ A mezői lopások megakadályozása érdekében az ország három különböző nemzeti bizottsága is indítványt tett.

A Szerencsi és a Tolna vármegyei /Szekszárdi/ Nemzeti bizottság a mezőőrök felfegyverzését kéri.¹⁰⁴ a Tiszalöki Nemzeti Bizottság követeli, hogy „interjúálás... fogatosítsassék minden olyan zsvánnyal, amely 5 Forintot meghaladó lopást végrehajt.”¹⁰⁵ Az előterjesztéseket a Főtitkárság továbbította a belügyminiszterhez, aki „több jogszabályt és rendelkezést léptetett életbe.”¹⁰⁶

A Pécs-Baranyai Nemzeti Bizottság körlevele nyomán a Debreceni Nemzeti Bizottság indítványt tett az áremelkedések megszüntetésére.¹⁰⁷ a Soproni és a Pápai Nemzeti Bizottság a mezőgazdasági és az ipari árak arányosítása mellett foglalt állást.¹⁰⁸ a Csongrádi Nemzeti Bizottság a földmunkások és a kubikosok helyzetének javítását kérte a Népjóléti Minisztériumtól. Több Nemzeti Bizottság körlevele követelte az államosításokat, így a Tolna vm. i Nemzeti Bizottság 1946-ban a malinok államosítása, illetve községeştirése mellett foglalt állást.¹⁰⁹ a Hatvani Nemzeti Bizottság pedig a 3 éves terv sikere érdekében 1947 júliusában a nagybankok államosítását követelte.¹¹⁰

Mindezek az előterjesztések a Főtitkárság egyik válaszában szavakkal élve azt bizonyítják, hogy a nemzeti bizottságok működése hasznos és szükséges az ország demokratikus átalakulásának idején.¹¹¹ A felterjesztések ugyan nem mindig valósultak meg, azonban már pusztán tényük is a nemzeti bizottságok életrevalósága mellett szól.

/6/ A nemzeti bizottságok működési körét, hatáskörük feltárását ne-

héz jogi terminusok közé szorítani, mert az bizonyos formában mindig tulmegy azokon. Itt nem egyszerűen állami feladatokat is ellátó társadalmi szervről van szó, hanem a szocialista forradalom kivívásának politikai viharaiiban működő népi szervről. Az eddig vázolt működési területükön kifejtett tevékenységük is politikai jellegű, a vizsgálódás lezárása azonban nem lenne teljes, ha nem szólnánk arról a sokszáz szorosabb értelemben vett politikai állásfoglalásról, melyeket az ország nemzeti bizottságai küldtek az ONB-nek, jelezvén ezzel, hogy „mint a demokrácia bástyái szilárdan állnak helyükön.”¹¹²

Az 1947. januárjában leleplezett fasiszta összeesküvés ellen számos nemzeti bizottság emelte fel szavát. „Nemcsak szavakkal, hanem radikális intézkedésekkel el kell távolítani a politikai, gazdasági és a szellemi életből mindazokat, akik . . . akadályozzák . . . népünk teljes felszabadulását.”¹¹³ követeli a Mátyásfüldi Nemzeti Bizottság, a Békési Nemzeti Bizottság 1947. januári állásfoglalása szerint: „Minden Nemzeti Bizottság s elsősorban a Központi haszon oda, ha kell még tömegmegmozdulással is, hogy a bűnösök méltó büntetésüket minél előbb elnyerjék.”¹¹⁴ Hasonlóan foglalt állást az ország többi bizottsága is.¹¹⁵

Az 1947. májusi kormányválság után a Szarvasi Nemzeti Bizottság felháborodva vette tudomásul, hogy hazaárulók voltak a köztársasági kormányban. „Nem tűrhetjük, hogy a magyar nemzetgyűlésben továbbra is lehessenek olyanok, akik hazaárulókat próbálnak menteni.”¹¹⁶ A nemzeti bizottságok százai biztosították támogatásukról 1947. júliusában júniusában a kormányt. A választások után a nemzeti bizottságok tömegnyomására tiltották be a Magyar Függetlenségi Pártot, közismertebb nevén a Pfeiffer-Pártot.¹¹⁷ „A Büdshentmihályi Nemzeti Bizottság 1947. novemberében egyhanguan javasolja, hogy a jobboldali pártokat oszlassa fel a kormány, mert azok a kisemberek és a munkások felemelkedése ellen törnek.”¹¹⁸

A Hajdunánási Nemzeti Bizottság leszögezi, hogy „a reakciónak, nemhogy az országgyűlésben, hanem azon kívül sincs helye.”¹¹⁹

A Mohácsi Nemzeti Bizottság a bomladozó Függetlenségi Front helyett már 1947. július 28. án „egységes demokratikus tömb” létrehozását

sürgette,¹²⁰ 1948 április 8 án pedig az országban elsőnek megalakította a Nemzeti Egységfront Intéző Bizottságát, a szocialista alapokon álló Népfőnt első csíráját, mely "célul tűzte ki a népi demokrácia még további gazdasági és politikai megszilárdítását, a 3 éves terv sikerét s könyörtelen harcot a bárhol megbuvó jobboldali reakció ellen" ¹²¹ Hasonlóan meghatározott a Szekszárdi Nemzeti Bizottság is.

A nemzeti bizottságok 1948 májusában júliusában soha nem látott aktivitást tanusítottak, erre enged következtetni az a nagytömegű állásfoglalás, mely az iskolák államosítása mellett szól, e feldolgozatlan kultur-történeti dokumentumok is azt bizonyítják, hogy a nemzeti bizottságok nem váltak korszerűtlenné, hanem a népmozgalom élére állva, hallgatták szavukat a szocialista kulturforradalom e fontos stádiumában.

Ezzel le is zárhatjuk a nemzeti bizottságok működési körének ismertetését. E rövid vizsgálattal csak az volt a célunk, hogy megmutassuk miként érvényesültek a gyakorlatban a Tervezet II. fentebb tárgyalt részének intenciói. Megjegyezzük, hogy a nemzeti bizottságok jogkörének és működési területének teljes feltárásához széleskörű levéltári kutatásokra van szükség, amit nem pótolhat az ONB iratanyagának feltárása.

4. a./ A Tervezet II. második és harmadik fejezete a különös rész címet is viselhetné, hiszen a nemzeti bizottságokra vonatkozó szabályozás után a Budapesti Nemzeti Bizottság és az Országos Nemzeti Bizottság speciális jogviszonyait tárgyalja.

Mint már szóltunk róla, a BNB 1945 közepéig különleges helyet foglalt el jogállása az ONB megalakulása után azonban nem sokat különbözött egy megyei szintű bizottságtól. "A BNB sajátos szervezete abban különbözik más nemzeti bizottságok szervezetétől, hogy kerületközi összetételén alapul" /7/ A Tervezet I. az 1945-ös viszonyokra tekintettel megkülönböztető jegyként tünteti fel azt is, hogy "benne az országos pártok vezető tagjai foglalnak helyet, országos közigazgatási és törvényhozási jellegű kezdeményezések, . . . többnyire a BNB-n keresztül jutnak kifejezésre. A Kerületi Nemzeti Bizottságok a Tervezet II. szerint azonos elbírálás alá esnek a vidéki nemzeti bizottságokkal. A Tervezet I. negye-

dik fejezete viszont igen részletesen szabályozza szervezetüket és hatáskörüket. Megállapítja : « A politikai ellenőrzéssel kapcsolatos kezdeményezéseket, ha az az előjáróságok hatáskörét meghaladja a Budapesti Kerületi Nemzeti Bizottságok a BNB-n keresztül eszközölhetik. » /10. p./ Az ülések jegyzőkönyveit fel kell terjeszteni a BNB-hez, amely havonként kerületközi értekezleteket hív össze. Tudomásunk szerint ilyen értekezletek nem voltak. A Tervezet II. 8. pontja szerint a Budapesti Nemzeti Bizottság működése általában kimerül a kerületi nemzeti bizottságok helyi tevékenységében.

A Budapesti Nemzeti Bizottság működésével jelen dolgozatunk szűk keretei között nem foglalkozhatunk. A BNB tevékenységének részletes feltárása tudomásunk szerint folyamatban van.

b./ Az Országos Nemzeti Bizottságról, szerepéről általánosságban már szóltunk, a nemzeti bizottsági gyakorlat ismertetésénél pedig minduntalan a Főtitkárság szerepére utaltunk. Mindezek után nem marad más hátra, mint a Tervezetek rendelkezéseire figyelemmel összefoglalni az ONB jogállásával kapcsolatos kérdéseket.

/1/ Az ONB a Tervezet II. szerint « az ország Nemzeti Bizottságainak és egyben a Magyar Nemzeti Függetlenségi Frontba tömörült pártoknak a központi szerve. » A Tervezet I. « a demokratikus közvélemény legfőbb képviselőjének » tekinti az MMFF Vezérő Bizottságát, mely « a Nemzeti Bizottságok Országos Központja és legfőbb felügyeleti szerve. » A két szerv alapvetően nem különbözik, egyszerűen névváltozásról van szó. Az ONB három és fél éves tevékenységének ismeretében meg kell állapítanunk, hogy a Tervezet I. « Vezérő Bizottság » elnevezése helyesebb lett volna, mert az ONB egészen más munkamódszerekkel dolgozott mint az ország nemzeti bizottságai.

A Tervezet II. 10. pontja az ONB szervezését szabályozza. « Az ONB az MMFF-be tömörült négy párt, valamint a PDP és a Szakszervezetek 3-3 központi vezetőségi tagjából áll. » A PDP e szövegezés szerint nem tartoznék a Függetlenségi Frontba, ez nyilvánvalóan téves felfogás. A négy vezető párt és a szakszervezetek 1945-ben 3-3 helyet, 1947-ben pedig 4-4 mandátumot kaptak, a PDP viszont politikai súlyára tekintettel csak 1-1 státust kapott.¹²²

Az Országos Nemzeti Bizottság tagjai sorából 1 elnököt, pártonként 1 alelnököt és egy főtitkárt választott. 1947-ben ettől annyiban tértek el, hogy az elnöki szerepet betöltő Tildy Zoltán mellé Szakasits Árpád személyében ügyvezető elnököt választottak, aki tulajdonképpen ellátta az elnöki feladatokat. A főtitkár az első időszakban Kállai Gyula személyében az ONB tagjai közül került ki,¹²³ később azonban e tisztséget a székesfőváros tanácsjegyzője töltötte be.¹²⁴

Az ONB adminisztrációját a főtitkár által szervezett Főtitkárság látta el. A Főtitkárság több titkárból, egy vezető titkárból és kisegítő személyzeiből állott. A Tervezet II. szerint az „ONB adminisztrációs költségének fedezéséhez szükséges anyagi alapot . . . a pártok és szakszervezetek biztosítják a székesfőváros polgármesterével együtt.” A gyakorlatban minden anyagi alapot a főváros biztosított. Magát a Főtitkárságot is a Székesfővárosi Elnöki Hivatal mellett szervezték a Budapesti Nemzeti Bizottság Titkárságával egyetemben, a tisztviselőket a főváros hivatalaiból bocsátották a Főtitkárság rendelkezésére.¹²⁵

A Tervezet II. 11. pontja szerint az ONB hetenként ült volna össze, egyes különleges kérdések elbírálása céljából albizottságok a szükséghez képest üléseznek. A gyakorlat egészen mást mutat. Mint már szóltunk róla az ONB 1945-ben 3, 1946-ban pedig egy ülést tartott, az 1947-ben nagy reményekre jogosító ülés után csupán egyszer november 19-én jött össze a Pfeiffer párt feloszlásával kapcsolatban.¹²⁶ Arról nem maradt fenn forrásanyag, hogy 1943-ban lett volna ülés. Az utolsó ülés 1949. januárjában volt.¹²⁷ Az ONB tehát mindössze hét ülést tartott, melyeken országos jelentőségű kérdésekben hozott fontos határozatokat. Az 1947-es választások előtt az öt párt és a szakszervezetek egy-egy tagjából albizottságot hoztak létre a „választásokkal kapcsolatos ügyek sürgős letárgyalására” ugyancsak a választásokkal kapcsolatban hozták létre azt a különleges nemzeti bizottságot, melyet a jugoszláviai magyar külképviseletekre küldtek ki a választásokkal kapcsolatos teendők ellátására.¹²⁸

Ki végezte akkor az érdemi munkát, ha az ONB ilyen ritkán ült össze? A Főtitkárság! Már többször utaltunk rá, hogy az a nem kívánatos helyzet

állott elő, hogy a nemzeti bizottságok problémáival nem a hivatott vezetők, hanem egy hivatali szerv foglalkozott. A vitás kérdések megoldásába csupán két ONB tag kapcsolódott be tevékenyen. Rajk László belügyminiszter és Szakasits Árpád, Szakasits, mint a főpolgármester helyét belöltő elnöki kollégium vezetője általában hetenként – két hetenként – bement az Elnöki Hivatalba, ahol a Főtitkárság vezetőjének referátuma alapján a problematikus kérdésekben állást foglalt.¹²⁹

Mindez természetesen nem pótolhatta az ONB plénumát, a Főtitkárság gyakorlatilag „függetlenült” hivatalként tevékenykedett. Ez okozta azt, hogy sok esetben nem tudott kielégítő választ adni a vidéki felterjesztésekre többször ellentmondásba került önmagával, a nem sokat mondó „szokásos” válaszsablonok pedig nem segítettek az élet-halál harcot vivó nemzeti bizottságoknak. Ezért természetesen nem a Főtitkárságot terheli e történelmi felelősség, hiszen annak tisztviselőiből az igyekezet és a törekvés nem hiányzott, arról viszont ők sem tehettek, hogy a fontosabb feladatok mellett az ország felelős vezetői meglehetősen elhanyagolták a nemzeti bizottságokat.

/2/ Az Országos Nemzeti Bizottság „jog- és hatáskörét” a 12. pont körvonalazza: „Az ONB mint az Országos Nemzeti Bizottságainak központja, minden Nemzeti Bizottságnak felügyeleti és fellebbviteli szerve... nem mint hatóság gyakorol felügyeletet, hanem azon jogcimen, hogy az ONB-ben az ország Nemzeti Bizottságaiban képviselt pártok vezetői... foglalnak helyet. Ugyanilyen jogcimen bírálja felül felfolyamodás esetén az ország bármely Nemzeti Bizottsága által hozott határozatokat.” Felmerül a kérdés, hogy milyen módon használta ki az ONB e jogosultságát, egyáltalán milyen kapcsolata volt a vidéki nemzeti bizottságokkal. A Tervezet II-nek az idevágó rendelkezései a gyakorlatban nem valósultak meg a 13. pont szerint ugyanis minden bizottságnak fel kellett volna terjeszteni az üléseiről készített jegyzőkönyvét az ONB-hez. Ez az igény annyira életszerűtlen volt, hogy a Főtitkárság nem is szorgalmazta. Csupán a Kaposvári Nemzeti Bizottság tartott állandó kapcsolatot az ONB-vel, valamennyi jegyzőkönyvét megtalálhatjuk az ONB anyagában.¹³⁰

1946 nyarán volt egy törekvés arra, hogy személyes kapcsolatokat épít

senek ki a vidékkel, ebből a célból állandó futárigazolványokat kért a Főtitkárság. " Az ONB a kormányzat és különösen a belügyminiszter ur intenciója alapján szükségesnek tartja, hogy intenzív kapcsolatokat tartson a vidéki nemzeti bizottságokkal. Ebből a célból az ONB titkárai és tagjai rendszeresen meglátogatják a vidéki nemzeti bizottságokat." ¹³¹ Az ONB anyagának tanulmányozása során azonban csupán egy olyan forrást találtunk, mely azt bizonyítja, hogy a Főtitkárság egyik titkára kivizsgált egy nemzeti bizottsággal kapcsolatosan felmerült ügyei, nevezetesen a helyszínen tanulmányozta a Zalaölvői Nemzeti Bizottság ellen emelt panaszt. ¹³² Jellemző példája ennek az elzárkózottságnak az, hogy az 1948 szeptemberében tartott soproni megyei nemzeti bizottsági kongresszuson sem vettek részt az ONB képviselői. ¹³³

A másik oldalról, a vidéki nemzeti bizottságok részéről szintén eseti volt a kapcsolat.

A 13/b pont ismét azt a közvetett szankciót részletezi, melyről már korábban szóltunk, kiegészíti azzal, hogy "minden nemzeti bizottság tartozik értesíteni az ONB-t arról, . . . hogy valamelyik helyi kormányzati, vagy közigazgatási szerv összetételében, illetőleg működésében antidemokratikus és a magyar nép érdekeit sértő jelenségeket tapasztal, és ezt a jelenséget egyszeri felszólításra nem szünteti meg. . . ." E felterjesztésekkel, amennyiben azok országos jelentőségűek plenáris határozat formájában kellett volna foglalkozni, egyébként pedig közvetlenül a felsőbb kormányzati szervhez kellett volna továbbítani. /12/c. p./ Mint a nemzeti bizottság működési terület áttekintésénél láttuk számos nagyjelentőségű indítvány született, ezeket azonban az ONB plénuma egyetlen alkalommal sem tárgyalta meg.

Az ONB mint a demokratikus közvélemény legfőbb szerve az állami életben is kapott bizonyos felhatalmazásokat, különösen a nemzetgyűlési, illetve országgyűlési választásokkal kapcsolatban. Már az 1945-ös választás alkalmából - az 1945 : VIII. tv. 2. §. /2/ bekezdés alapján - az ONB bírálta el azt, hogy valamely országosan induló párt demokratikus-e, és ennek megfelelően engedélyezte a választásokon való indulást. A választásokkal kapcsolatos jogosítványok tovább bővültek az 1947-es választások előtt el

fogadott 1947 évi XXII. törvénnyel és ennek végrehajtó jogszabályával.

E választások kapcsán az ONB több pártot, így a «Nemzeti Szövetkezeti Pártot», «Független Frontharcos Pártot», és a «Szegények Pártját» vissza utasította.¹³⁴ A pártok indulási jogának megállapítása mellett további jogosítványokkal is rendelkezett az ONB, nevezetesen a MÉP választmányi tagsággal járó kizáró rendelkezések alól esetenként és kivételesen az ONB adhatott felmentést¹³⁵ és a központi összeíró bizottságokhoz benyújtott lajstromokba felvett képviselőjelöltek törlése miatti felszólalások elbírálása szintén jogkörébe tartozott.¹³⁶ Az ONB e feladatok megoldására sem ült össze teljes ülésre, helyette egy szűkebb körű albizottság látta el a választójogi törvény által ráruházott feladatokat.

Az ONB ezen kívül utasítást adott ki a vidéki nemzeti bizottságoknak, a Főtitkárság pedig «állandóan rendelkezésre állott a jogkereső közönségnek»¹³⁷ A választásokkal kapcsolatos ténykedések részletes ismertetésétől itt eltekintünk, mert az túlmenne dolgozatunk keretein.

Az Országos Nemzeti Bizottságnak nagy szerepe volt a különböző központi ünnepek és rendezvények szervezésében. Képviselői résztvettek a jugoszláv és a bulgár népfront kongresszusain is. Különösen jelentős az a szervező munka, amit az 1943/49-es forradalom és szabadságharc centennáriumi ünnepeinek rendezésével kifejtett a Főtitkárság.

A Nemzetgyűléshez és a kormányhoz való viszonyt szabályozza a Tervezet II. 14-15. pontja. Az ONB feladata, hogy «örkődjék a felett, hogy senki a demokratikus szabadság által biztosított jogokkal a fiatal demokrácia rovására vissza ne éljen.» E feladat megvalósításának szemléletes bizonyítéka a Pfeiffer-párt betiltása. Az ONB az ország nemzeti bizottságainak állásfoglalásaira visszavonta és mint megtévesztésen alapulót semmisnek tekintette azt a határozatát, mely engedélyezte e párt választási szereplését.¹³⁸ Az illetékesek ezután feloszlatták e neofasiszta pártot és megsemmisítették mandátumait.

Az Országos Nemzeti Bizottság testülete tehát az 1947-es újjáalakulása után sem vált a koalíciós pártok legmagasabb szervévé, a választásokkal kapcsolatos ténykedéseken túl érdemi munkát nem végzett. Véle-

ményünk szerint az Országos Nemzeti Bizottság munkáját fellendítette volna az a parasztpárti javaslat, hogy az ONB Főtitkársága, túl azon, ami a jubileumi ünnepséggel kapcsolatos, hozza ide /az ülésre/ azokat a kérdéseket, melyek működésével kapcsolatban általában felmerülnek.¹³⁹

Igen megszívlelendő lett volna az az indítvány is, hogy a pártközi megegyezéseket az ONB nevében publikálják.¹⁴⁰ Az ONB ez utóbbi javaslatot nem fogadta el, csupán e megegyezések társadalmi alátámasztását bízta a nemzeti bizottságokra. A nemzeti bizottságok sok esetben maguk is nyomást gyakoroltak a pártok központi szerveire, így pl. 1947 szeptemberében több bizottság sürgette az új kormány megalakulását, elítélvén ezzel a jobboldali szociáldemokraták halogató taktikáját.¹⁴¹

Az ONB és a nemzeti bizottságok megszűnésével kapcsolatban, ennek okairól nincsenek dokumentumok az ONB anyagában, csupán egyetlen meghívó tudósít bennünket az ONB utolsó üléseiről, mely a Köztársaság Elnöki Hivatalban volt 1949. január 29-én.¹⁴² Ekkor született meg a Magyar Függetlenségi Népfront. A Népfront, annak Országos Tanácsa és helyi szervei, a népi bizottságok az MMFF-nek és szerveinek jogutódjai.

Az ONB Főtitkársága helyébe a Népfront Országos Tanácsa Titkársága lépett, ezt bizonyítja az az elkésett válasz is, mely az ONB Főtitkárságának egyik átiratára jött az Igazságügyi Minisztériumból 1949. szeptemberében.¹⁴³ Az Országos Tanács és a népi bizottságok /ma népfront bizottságok/ is elláták a választásokkal kapcsolatos állami funkciókat, szervezték a szocialista építés feladatainak ellátására a lakosság széles rétegeit, a szocialista Népfront szerepének feltárása azonban már nem a jogtörténet, hanem az államjog feladata.

III.

A Tervezetek jelentősége

Dolgozatunk előző fejezetében a nemzeti bizottságok jogviszonyainak rendezésére irányuló Tervezetek legfontosabb rendelkezéseit ismertettük, egyben összekapcsoltuk azokat a kialakult gyakorlattal. Mint ismeretes az Országos Nemzeti Bizottság Tervezetei nem váltak jogszabállyá, sőt még nyilvánosságra sem kerültek, mindvégig irattári anyagok maradtak. Felme-

Felmerül a kérdés, hogy ilyen körülmények között milyen jelentőségük volt, egyáltalán érdemes volt-e foglalkozni velük.

A Tervezetek a nemzeti bizottságok létéért vívott társadalmi harc termékei, mint ilyenek azt bizonyítják, hogy az Országos Nemzeti Bizottság is egyetértett a vidéki nemzeti bizottságok kodifikációs törekvéseivel és támogatja is azokat.

A Tervezetek rögzítették azokat a legfontosabb elveket, melyek a nemzeti bizottságok szervezetével és tevékenységével kapcsolatosak. E rendelkezések ismeretében képet kaphatunk arról, hogy milyen elképzelések voltak a nemzeti bizottságokkal kapcsolatos vitás kérdések jogszabályi rendezésére. Itt azonban azt is ki kell emelnünk, hogy a Tervezetek rendelkezései nem mindig határozottak és egyértelműek. Hiányosságként és hibaként kell azt is megemlítenünk, hogy a vidéki nemzeti bizottságok számos problémájával nem foglalkoznak kellő módon. Ezt nem menti az a körülmény sem, hogy a Tervezet I-et a BNB dolgozta ki, a Tervezet II. pedig az előzőnek csupán a némileg átdolgozott változata. E hiányosságok azonban nem csökkentik a Tervezetek jelentőségét, hiszen a nemzeti bizottságokkal kapcsolatos kutatások szerint ezeken kívül eddig nem ismeretes olyan dokumentum, mely a nemzeti bizottságokkal kapcsolatos átfogó jogi szabályozást célozta volna.

A Tervezetek gyakorlati jelentősége, mint arra már utaltunk abban áll, hogy alapul szolgáltak az ONB főtitkárságának állásfoglalásaihoz. Jogszabályi rendeltetések hiányában a Tervezetek intenciói szerint döntött a Főtitkárság a vitás kérdésekben, közvetve tehát a Tervezetek rendelkezései a gyakorlatban is érvényesültek. Ezzel természetesen nem akarjuk eltulozni és felmagyítani a Tervezetek jelentőségét, végeredményben csak nem váltak jogszabállyá. A nemzeti bizottságok jogkörének szabályozatlanságát nem lehet elszigetelten, l' art pour l' art formában vizsgálni, hiszen az a nemzeti bizottságokkal kapcsolatos társadalmi tényezők együttes hatásának eredménye. Tulajdonképpen a nemzeti bizottságokkal kapcsolatban kialakult politikai gyakorlat folyamányaként maradt azok jogköre bizonytalan és szabályozatlan. E kérdések boncolgatása azonban messze vezetne, számos vitás kérdésre források hiányában egyébként sem adhatánk választ. A legfontosabb kér-

déssel azonban éppen a jogi szabályozást kapcsán röviden foglalkoznunk kell. Miért nem váltak a nemzeti bizottságok a tanácsrendszer alapjává ? - ez az a kérdés, mely körül igen eltérő vélemények csapnak össze.¹⁴⁴ Meggyőződésünk szerint 1944-45-ben még a nemzeti bizottságaink nem lettek volna alkalmasak arra, hogy kialakulásukkal egyidejűleg az államhatalom és az államigazgatás kizárólagos helyi szerveivé váljanak. Ez azonban egyáltalán nem indokolja későbbi visszaszorításukat. A bolgár és a lengyel fejlődés éppen azt bizonyítja, hogy az 1944-45-ben nagyban egészben a magyar nemzeti bizottságokkal azonos jogállású népi tanácsok hosszabb-rövidebb idő alatt elérhették az államiság szintjét, a szocialista tanácsrendszer alapjaivá válhattak.¹⁴⁵ A források azt bizonyítják, hogy 1947-48-ban megvoltak az objektív feltételei annak, hogy a reakciós elemektől megtisztult nemzeti bizottságok a proletárdiktatura szerveivé váljanak. Mégis mi az oka annak, hogy 1949-ben feloszlatták e forradalmi szerveket ?

A döntő ok kétségtelenül az osztályharc kiéleződésében, a koalíció jobbszárnyának nemzeti bizottság-ellenes mesterkedéseiben keresendő. Emellett azonban közrehatottak olyan körülmények is mint a szocialista államszervezet felépítésének kidolgozatlan problémái, vagy a népi öntevékenység szektás lebecsülése, mely 1948-49-ben is jelentkezett már bizonyos formában.¹⁴⁶

E kérdések teljes tisztázása azonban még a jövőbeni kutatások feladata. Dolgozatunkkal csupán a nemzeti bizottságok története második szakaszának főbb problémáit kíséreltük megvilágítani, szeretnénk remélni, hogy az ismertetett Tervezetekkel és a nemzeti bizottsági gyakorlat egyes kérdéseinek felvetésével némi adalékkal szolgáltunk a nemzeti bizottságokkal kapcsolatos kérdések feltárásához.

Josef Ruszoly :

Von den zwei Entwürfen des Ländlichen
Nationalen Ausschusses

Die nationalen Ausschüsse waren merkwürdige Organe der ersten Periode der ungarischen volksdemokratischen Revolution, sie kamen aus den aus Verwaltungskreisen gewählten Repräsentanten der fünf demokratischen

Parteien : der Ungarischen Kommunistischen Partei, der Kleinlandwirte Partei, der Nationalen Bauern Partei, der Sozialdemokratischen Partei und der Bürgerlichen Demokratischen Partei, sowie der Arbeitergewerkschaften zustande.

Am Ende des Jahres 1944 und in der ersten Hälfte des Jahres 1945 waren sie die Ausüßer der Staatsmacht. Nach der provisorischen Einrichtung der Verwaltung /April 1945/ wurden sie aus der Macht verdrängt. Ihre Funktionen beschränkten sich die Kontrolle und auf die Ergreifung der Initiative. Die Regellosigkeit ihres Wirkungskreises machte ihre Tätigkeit unsicher.

Der Verfasser beschäftigt sich mit der zweiten Periode der Tätigkeit der nationalen Ausschüsse. Er behandelt die Rechtsentwürfe des Ländlichen Nationalausschusses, welche zur Hinstellung der durch die Tätigkeit der zahlreichen nationalen Ausschüsse entstandene Rechtsunsicherheit berufen wurden.

J e g y z e t e k.

1. Balázs Béla : Népmozgalom és nemzeti bizottságok 1945-46. Kossuth Bp. 1961.
2. Csizmadia Andor : A forradalmi jogalkotás 1944-45-ben.
Jogtudományi Közlöny 1960. 4. sz.
A nemzeti bizottságok létrejötte és jogállása 1944-45-ben.
Tankönyvkiadó Bp. 1960./Studia Iuridica Auctoritate Universitatis Pécsi Pulicata/
3. Itt közölt dolgozatunk "Az európai országok ellenállási mozgalmában létrejött forradalmi szervek, különös tekintettel a magyarországi nemzeti bizottságok jogállására" c. dolgozatunk II. része, mely teljes terjedelemben itt objektív okokból nem közölhető.
4. Die Entwicklung des sozialistischen Weltsystems./Dispositionsentwurf. Ausgearbeitet von Mitarbeitern der Martin-Luther Universität Halle-Wittenberg. Red. Günter Gorski/ Zeitschrift für Geschichtswissenschaft. 1961. 6. heft. 1349. p.
5. V. ö. a 3-as jegyzettel.
6. Jugoszláviában pl. nem lehetett ellentmondás a központi és a helyi szervek között, hiszen az ideiglenes parlamentet az AVNOJ-t maguk a területi népfel szabadítási bizottságok és főbizottságok képviselőiből hívták össze 1943. novemberében. Csehszlovákiában, Bulgáriában és Lengyelországban hosszabb-rövidebb fejlődés eredményeként e szervek váltak a tanácsrendszer alapjaivá.
7. Kállai Gyula : A magyar függetlenségi mozgalom 1936-1945. Szikra. Bp. 1948. 219. p.
8. Korom Mihály : A fasizmus bukása Magyarországon. Kossuth Bp. 1961. 186. p.
9. Korom Mihály : i. m. 195. p.
10. Korom Mihály : i. m. 212. p. Nemes Dezső : Magyarország felszabadulása. Kossuth Bp. 1960. 69. p.
11. Fővárosi Levéltár / a továbbiakban FL. volt Budapesti I. sz. Állami Levéltár/ ONB anyag. az Ellenállási Mozgalom iratai. sz. n.

12. Balázs Béla : hiv. m. 27. p.
13. Szegedi Állami Levéltár /a továbbiakban SzÁL/ Csanád vm. alispáni iratok 151/1945. sz.
14. V.ö. a 13-as jegyzettel.
15. Pl. : több községben "ötös bizottság" működött. SzÁL Csanád vm. alispáni iratok 15/1945. 281/1945. 371/1945. sz., máshol a kommunisták az előjárósággal együtt intézték a község ügyeit. SzÁL Csanád vm. alispáni iratok 16648/1944. sz. és Almáskamarás község iratai 133/1944 sz. e kérdést dolgoztuk fel "A helyi igazgatás szervezetének forradalmi átalakulása a Viharsarok délkeleti részében /1944-1945/" c. dolgozatunkban/kézirat/
16. SzÁL Battonyai fősztolgabirói járás iratai 23/1945. sz.
17. Balázs Béla. Csizmadia Andor munkáiban.
18. Beér János : A közigazgatás újjászervezése elé. Társadalmi Szemle 1948. 6-7. sz. 441. p.
19. Szabad Nép c. lap 1945. márc. 28. sz.
20. Csizmadia Andor : A nemzeti bizottságok létrejötte és jogállása 1944-45 ben. 29. p.
21. Szabadság c. lap 1945. ápr. 24. sz.
22. F. L. ONB iratai, sz. n.
23. FL ONB 1947. jun. 6-i jkv. sz. n.
24. FL ONB iratai sz. n.
25. FL ONB 1276/1946 sz.
26. FL ONB 2305/1946 és ONB 1895/1946 . sz.
27. Ti a kodifikáció hiánya
28. FL ONB 3605/1947 sz.
29. FL ONB 1947. jun. 6. jkv. sz. n.
30. FL ONB 3768/1947. sz.
31. FL ONB 3898/1947. ONB 3796/1947. és ONB 3752/1947. sz.
32. Ti a 14/1945 ME. sz. rendelet módosító 1030/1945 ME . sz. rendelet után.
33. FL 3770/1947. ONB. sz.
34. FL ONB 3869/1947. sz.
35. Csizmadia Andor : i. m. 43. p., 211. sz. jegyzet sz.
36. FL ONB iratai Sz. n. Dolgozatunk következő részében e levéltári helyet nem jelezzük, csupán a Tervezetek pontjaira utalunk a szövegben.

37. Csizmadia Andor : i. m. 16 p.
38. Szegedi program, /Délmagyarország, 1944. dec. 3.sz./ az MNFF 1945 jan. 19-i határozata /Néplap. c. lap 1945 jan. 25./
39. SzÁL Mezőkovácsházi Nemzeti Bizottság iratai 1945 febr. 20., márc. 1., márc. 31. jkv.
40. FL ONB 4082/1947, ONB 2687/1947, ONB 4833/1947 és ONB 2714/1947.sz.
41. FL ONB 1427/1943. sz.
42. FL ONB 1275/1943. sz.
43. FL ONB 3656/1947. sz.
44. FL ONB 1581/1946. ONB 484/1947, ONB 3746/1947, ONB 801/1948, ONB 1722/1948. sz.
45. FL ONB 1701/1947. sz.
46. FL ONB 3426/1947. sz.
47. FL ONB 3801/1947. sz.
48. FL ONB 1640/1948. sz.
49. FL ONB 629/1946. sz.
50. FL ONB iratai sz. n., BN. /60.548/1947/ III. 2. sz.
51. FL ONB iratai sz. n.
52. FL ONB 483/1947. sz.
53. FL ONB 4094/1947. sz.
54. FL ONB 1217/1947. sz.
55. FL ONB 2226/1948. sz.
56. FL ONB 7/1948, ONB 1417/1948. stb. sz.
57. FL ONB 236/1946, ONB 546/1948. sz.
58. FL ONB 5130/1948. sz.
59. Debreceni Állami Levéltár / a továbbiakban DÁL/, a Bagaméri Nemzeti Bizottság iratai, 1945. okt. 6. jkv.
60. FL ONB 3772/1947. sz.
61. FL ONB 3921/1947, BM 6039/1948, I/1. sz.
62. FL ONB 3368/1947. sz.
63. FL ONB 3756/1947. sz.
64. FL ONB 1987/1943, ONB 2522/1948. sz.
65. FL ONB 2356/1948. sz.
66. FL ONB 123/1948. sz., valamint konkrétan kimutatható ez Pl. a Bagaméri Nemzeti Bizottság tevékenységében, különösen DÁL Bagamér község iratai 416/1946. sz.

67. SzÁL Csanád vm-i Nemzeti Bizottság iratai 24/1945. sz.
68. FL ONB 4094/1947. sz.
69. V. ö. a 66-ik jegyzetben hivatkozott nemzeti bizottság tevékenységével.
70. DÁL Bagaméri Nemzeti Bizottság 1945 márc. 8. jkv.
71. FL ONB 3680/1947. sz.
72. FL ONB 2693/1947. sz.
73. FL ONB 2358/1946. sz.
74. FL ONB 4838/1947. sz.
75. A „jogkör” tágabb fogalom a hatáskörnél, lényegében magában foglalja azt. A Tervezet és a Főtitkárság mégis együtt használja a kettőt, a források szövegezéséhez való hűség szem előtt tartásával mi is e kettős kifejezést használjuk.
76. Itt nem hatásköréről, hanem illetékességről van szó.
77. FL ONB 134/1948. sz., polgári per a Bucsárlapujtói Nemzeti Bizottság ellen egy 1945-ös intézkedése -lakiosztás- miatt.
78. Deszkás János : Nemzeti Bizottságok, „Faluk és város” kiadása Bp. 1948. II.
79. Csizmádia Andor : i. m. 34-35. p.
80. FL ONB iratai, sz. n.
81. FL ONB 1701/1946. ONB a pilisvörösvári NPP szervezet megalakulásával kapcsolatban, hasonló eset fordult elő pl. Bagamérban, ahol a szociáldemokrata pártszervezet csak 1945 nyarán alakult meg, így később került be a képviselőtestületbe és az előljáróságba. V. ö. DÁL Bagaméri Nemzeti Bizottság iratai 1946 márc. 2. és máj. 4. jkv.
83. FL ONB 3360/1947. sz.
82. FL ONB 2173/1946, ONB 3660/1947. sz.
84. FL ONB 818/1947. sz.
85. FL ONB 143/1948. sz.
86. U.o.
87. FL ONB 366/1947. sz.
88. FL ONB 3759/1947. sz.
89. FL ONB 3759/1947. sz.
90. Deszkás János : i. m. 15. p.
91. FL ONB 3808/1947. sz.
92. FL ONB iratai sz. n.
93. FL ONB 201/1948. stb. sz.

94. FL ONB 3874/1947. sz.
95. FL ONB 1719/1946. sz.
96. FL ONB 4692/1947. ONB 4696/1947. sz.
97. Világhy Miklós : A Nemzeti Bizottságok jogállása. Jogtudományi Köz-
löny 1946/13-14. sz.
98. FL ONB 37/1947. sz.
99. FL ONB 2640/1947. sz.
- 100 FL ONB 710/1947. sz. n. FL OMB
101. FL ONB 4712/1947. sz.
102. FL ONB 3812/1947. sz.
103. FL ONB 3902/1947. sz.
- 104 FL ONB 3757/1946. ONB 8342/1946. sz.
- 105 FL ONB 2358/1946. sz.
- 106 FL ONB 2342/1946. sz.
- 107 FL ONB 3649/1947. sz.
- 108 FL ONB 1822/1946. sz.
- 109 FL ONB 2368/1946. sz.
- 110 FL ONB 3725/1947. sz.
- 111 FL ONB 3902/1947. sz.
- 112 FL ONB 3373/1947. sz.
- 113 FL ONB sz. n.
- 114 FL ONB iratai sz. n.
- 115 FL ONB iratai számos felterjesztés. így ONB 9/1947. ONB 260/1947.
ONB 262/1947. ONB 266/1947. stb. sz.
- 116 FL ONB iratai sz. n.
- 117 FL ONB iratai számos felterjesztés. így pl. ONB 704/1947. ONB 1073/1947.
ONB 1260/1947. ONB 1536/1947. stb. sz.
118. FL ONB iratai sz. n.
- 119 FL ONB 2021/1947. sz.
- 120 FL ONB 3773/1947. sz.
- 121 FL ONB iratai sz. n.
- 122 FL ONB iratai sz. n., az Országos Nemzeti Bizottság tagjai 1945-ben :
FKGP : Tildy Zoltán, Kovács Béla és Varga Béla, MKP : Rákosi Mátyás,
Révai József és Rajk László, NPP : Kovács Imre, Farkas Ferenc és

Darvas József, SZDP : Szakasits Árpád, Kéthly Anna és Marosán György, PDP : Szentiványi Sándor, SZOT : Kossai István Apró Antal és Halász Alfréd, Pártonkívüli Szentgyörgyi Albert professzor. Az ONB tagjai 1947-ben : diszelnök : Tildy Zoltán, társelnökök : Dinnyés Lajos, Rákosi Mátyás, Szakasits Árpád és Veres Péter, valamint Kossa István, tagok : FKGP : Dobi István, Mihályfi Ernő és Ortutay Gyula, MKP : Rajk László, Révai József és Kádár János, SZDP : Szeder Ferenc, Marosán György és Justus Pál, NPP : Erdei Ferenc, B. Farkas Ferenc és Darvas József, PDP : Supka Géza, SZOT : Kisházi Ödön, Halász Alfréd és Piros László. Az ONB tagjai 1948-ban, Elnök : Szakasits Árpád, társelnökök : Dinnyés Lajos, Rákosi Mátyás, Kossai István és Veres Péter, Főtitkár Hódi László, MDP : Kádár János, Rajk László, Molnár Imre, Marosán György és Justus Pál, FKGP : Mihályfi Ernő, Dobi István és Ortutay Gyula NPP : Erdei Ferenc, Darvas József és B. Farkas Ferenc, SZOT : Harastyák József Halász Alfréd és Piros László, PDP : Supka Géza /1630/1948, ONB/

123. FL ONB 1216/1946. sz.

124. Rosta László és Hódy László

125 FL ONB 1947 nov. 19-i jkv. sz. n.

126 FL ONB a vonatkozó jegyzőkönyvek. sz. n.

127 FL ONB sz. n. - meghívó az utolsóülésre.

128 FL ONB 2640/1947. sz. alatt a választási iratok.

129 Szóbeli közlés. dr. Mattióni József, a Főtitkárság volt munkatársa, a Fővárosi Levéltár dolgozója felvilágosítása alapján.

130. FL ONB anyaga sz. n.

131. FL ONB 1217/1946. sz.

132. FL ONB 2661/1946. sz.

133. FL ONB 1025/1943. sz.

134 FL ONB 2640/1947. sz.

135. 1947 XXII. tv. 6. §. /3/ bek./

136. U. o. 12 §. /1/ bek./

137. FL ONB 2640/1947. sz.

138 FL ONB 1947. nov. 19-i jkv. sz. n.

139. FL ONB 1947. jun. 6-i jkv. Erdei Ferenc felszólalása.

140. U. o. Farkas Ferenc felszólalása.

141. FL ONB 3886/1947. az Ózdi Nemzeti Bizottság felterjesztése. még 6 felterjesztés.

142. FL ONB; V. ö. a 126 jegyzettel
143. FL ONB 1364/1948, sz.
144. Állam és Igazgatás 1962, I. sz. «Disszertációk vitája» c. közlemény
145. A. Jugov : A bolgár államapparátus felépítésének néhány kérdése.
Tartós békéért, népi demokráciáért 1948, II. sz.
Szmirnov : O mesztñoh orgánah goszudasztnennoj vlasztyi v narodno
demokraticseszkoj Bolgárii. Szovetszkoje Goszudasztno i Právo/Sz. G. P./
1950, 10. sz. 61. p.
S. Szaulevics : Novaje uszpehi v goszudarsztvnnom sztrajtyelszve narodno
demokraticseszkoj reszpubliki Polsi, Sz. GP. 1950, 12. sz. 67. p;
146. Ambrus Anna : Balázs Béla : Népmozgalom és nemzeti bizottságok 1945-
1946. Társadalmi Szemle, 1961, 8-9 sz. 168-169. p.

A FILMMEL ÉS RÁDÍÓ-TELEVÍZIÓ ADÁSOKKAL KAPCSOLATOS

EGYES SZERZŐI JOGI KÉRDÉSEK

Virágh Pál V. jh.

POLGÁRI JOGI TANSZÉK

B e v e z e t é s

A filmeknek és rádió-televízió adásoknak igen nagy kulturpolitikai jelentőségük van. Milliók ismereteinek bővítését és százezrek szellemi tevékenysége nyomán létrejött alkotások megismerését teszik lehetővé. A technika előrehaladásával alkalmazási körük egyre bővül, szélesedik. S amíg ezen a téren óriási az előrehaladás, addig a fenti intézmények jogi szabályozása eléggé lemaradott és rendezetlen.

A társadalmi viszonyok jogi szabályozásánál rendszerint az a helyzet, hogy ezek csak másodlagosak, azaz a társadalmi viszonyok változása következtében válik szükségessé a jogi szabályozás, s csak ritkán - napjainkban azonban már egyre gyakrabban - valósul meg az, hogy a nem kívánatos társadalmi viszonyok kialakulását előzetes jogi szabályozással akadályozzuk meg.

A szellemi alkotások terén a jogi szabályozás - amely főképp mint védelmi szabályozás jelentkezik - elég későn alakult ki, jóllehet az igény sokkal előbb jelentkezett. A könyvnyomtatás feltalálása pl. óriási lökést adott a szellemi alkotások terjedésének, ennek ellenére mégis csak a múlt század utolsó harmadában következett be hathatósabb védelmük.

Ez a védelem, amely jogi szabályokban jelentkezett kezdettől fogva hátul kullogot, s a védelemre szoruló társadalmi viszonyok mindegyikének nem tudta azt nyújtani, amit vártak tőle. Ebben kétségkívül nagy szerepe volt és van az ember alkotókészségének, munkájának, mely napról-napra újabb alkotásokat hoz létre, vagy a meglevők továbbfejlesztését valósítja meg.

Gondoljunk pl. a cimbén szereplő technikai vívmányokra. A kezdet-

leges adó-vévő állomásokat, hajózást biztosító parti állomásokat, gigantikus adótornyok és studiók váltották fel. A kezdetleges, füstös kávéházi filmvetítéseket, művészi filmalkotások követték, s három évtized elteltével az eddigi "néma film megtanult beszélni is."¹

A televízió pedig újabb fényes bizonyítéka az ember folyton előrehaladó, új utakat kereső alkotásvágyának.

Az ember alkotókészségének vágóját nem tudta nyomon követni a jogi szabályozás, s ez a filmmel és rádió-televízió adásokkal kapcsolatos szerzői jog területén is érezteti hatását. A szerzői joggal kapcsolatos kérdéseket jelenleg az 1921. évi LIV. tv. szabályozza, amely már elavult és korszerűtlen. Igaz, hogy új szerzői jog törvény készítésének gondolatával foglalkoztak már régebben is (I. BALÁZS P. ELEMÉR: Törvényjavaslat a szerzői jogról c. munkáját, mely 1947-ben lett ugyan kiadva, de 1934-ben készült, így napjaink követelményeinek nyilvánvalóan nem felelhet már meg.)

Nemcsak azért vált csökkentértékűvé, mert a dolgozat tárgyát képező és védelmet igénylő intézményekkel egyáltalán nem, vagy csak részben foglalkozik, a televízióval pedig nem is foglalkozhat, hanem azért is, mert magán hordozza azt a burzsoa szemléletmódot, - ami különben a tőkés társadalom egyik legjellemzőbbje - hogy a szellemi alkotásokat is éppenolyan árucikknek és éppugy a forgalom tárgyának tekinti, mint bármilyen más. Olyan egységes és lehetőleg minden ismert szellemi alkotásra kiterjedő szerzői jogi törvény megalkotása vált tehát szükségessé, amely a több évtizeddel ezelőtt létrejött elődjét korrigálja hiányosságaiban és tükrözi megváltozott jogrendszerünket szocialista jellegében. Elsősorban abban, hogy a szellemi alkotások nem árucikkek többé, hanem a szerzők hatékonyabb védelme, fokozottabb megbecsülése, alkotómunkájuk gyümölcsei élvezetének biztosítása mellett, bizonyos idő elteltével a társadalom féltve őrzött közkinccsei.

A megváltozott társadalmi viszonyok és jogrendszer elveit kifejezésre juttató szerzői jogi törvény kodifikációja folyamatban van. Ennek keretén belül először nyernek majd teljes és részletes szabályozást a filmmel és rádió-televízió adásokkal kapcsolatos szerzői jogi kérdések is.²

Alapkérdések

A filmmel és rádió-televízió adásokkal kapcsolatos szerzői jogi kérdéseket nem lehet elkülönítve tárgyalni olyan szellemi alkotások szerzői jogától, amelyek mintegy előfeltételét képezik annak, hogy a rádió-televízió adások megvalósulhassanak, vagy hogy a filmalkotások elkészüljenek.

A szellemi alkotások szerzői számára a szerzői jog személyi és vagyoni jellegű jogokat biztosít. Utóbbi közül legjelentősebb a szerzők értékesítési joga. Ez játszik nagy szerepet az adások megvalósulásában, valamint a filmalkotások készítésénél is.

A szellemi alkotásokra általában, a filmalkotásokra és a rádió-televízió adásokra pedig teljes mértékben érvényes az, hogy ismeretük kiterjed az ország határain, azaz bizonyos értelemben nemzetközi jellegük is van. Védelmük így a határokon túl is követelményként jelenik meg. Ebből a célból és ezt a feladatot szem előtt tartva a múlt század 80-as éveitől kezdve egyezmények jöttek létre, melyek rövid ismertetése az alábbiakban foglalható össze :

Az első egyezményt az irodalmi és művészeti művek védelméről a Berni Unióba tömörült államok hozták létre 1886-ban, melyhez Magyarország 1922-ben csatlakozott. (1922. évi XIII. tv.) Az egyezményt napjainkig már többször módosították. Magyarország részére az 1928-ban Rómában módosított szövege hatályos, melyet az 1931. évi XXIV. tv. cikkelyezett be. 1948-ban Brüsszelben egy diplomáciai értekezlet az egyezményt újra kiegészítette és módosította, azonban ezt Magyarország még nem ratifikálta, így ez reá nem vonatkozik.

Magyarország legelőbb Olaszországgal kötött kétoldalu szerződést a szerzői jogok védelmére. (1891. évi II. tv.)

Ezt követte az Amerikai Egyesült Államokkal kötött egyezmény. (1912. évi LXI. tv.), majd a Dél-Amerikai Államok által – "az irodalmi és művészeti tulajdon tárgyában" – Montevideóban létrehozott egyezményhez való csatlakozás. (1931. évi XXXI. tv.) Fenti egyezmények a részletszabályoktól eltekintve, a védelem szempontjából azt az elvet szögezik le, hogy a külföldi és belföldi szerzők között teljes jogegyenlőség van. Leszögezik,

hogy az egyezményhez csatlakozott ország, s az annak kötelékébe tartozó szerzők, az egyezmény által elfogadott művek tekintetében az Unió bármelyik országában azokat a jogokat élvezik, amelyeket a vonatkozó törvények jelenleg vagy a jövőben belföldiek javára biztosítanak, valamint amelyeket az egyezmény külön megad.

A montevideói egyezmény a védelem szempontjából annak az országnak a törvényét tekinti irányadónak, ahol a művet először közzétették, vagy ahol alkották.

Meg kell még említeni az UNESCO kezdeményezése alapján létrejött Egyetemes Egyezményt is (1952.), melynek célja ugyancsak a szerzői jogok nemzetközi oltalma. Ehhez Magyarország még nem csatlakozott.

Az államok unióba tömörülése mellett találunk olyan nemzetközi szervezetet is, melyben a résztvevők nem államok, hanem szerzői tömörülések, egyesületek, szövetkezetek, különböző irodák, szövetségek stb, amelyek a saját országukban látják el a szerzői jogok védelmét elsősorban, de szervezeti tagságuk folytán bármelyik más állam hasonló szervével is közvetlen kapcsolatban vannak. Ilyen nemzetközi szervezet a Párizsban székelő :
"Confédération internationale des sociétés d'auteurs et compositeurs."

E rövid áttekintés után nézzük meg a cimben szereplő intézményeket, melyek tárgyalásánál a felmerülő problémák közül csak a legfontosabbakat vesszük szemügyre.

II.

A filmalkotás

A filmalkotás különböző művészeteknek (irodalom, zene, képző- és fotóművészet) rendező irányítása mellett létrejövő szintézise, melyben a magot általában az irodalom, az aláfestést a zene, a látványosságot a képzőművészet, a kifejező eszközt a fotóművészet nyújtja, s mindezek egységberendeződő harmoniáját, melyben mindegyik elveszti önállóságát a rendező valósítja meg.

Az így létrejött új mű, alkotás, amelynek eredeti, egyéni jellege van, s amely szerzői jogi védelemben részesül. Ezt azért kell hangsúlyozni mert nem minden filmet lehet alkotásnak tekinteni, s szerzői jogi védelem-

90.

ben részesíteni. Pl. ha egy film nem nyújt többet, mint közönséges mechanikai rögzítést, akkor ezt nem lehet filmalkotásnak tekinteni. Ha azonban ebben a rögzítésben egy természeti eseménysorozat, vagy egy táj szépsége eredeti fotóművészeti alkotásként jut kifejezésre, akkor már szó lehet filmalkotásról.

Hatályban lévő jogunk nem részesíti a filmet önálló szerzői jogi védelemben. Így rendelkezik: «Mozgófénykép mutatvány alakjában megjelenülő termék» (mozgófényképészeti mű) tartalma szerint (kiem. tőlünk) az írói művekkel, a képzőművészeti alkotásokkal, vagy a fényképészeti művekkel egyenlő védelemben részesül, ha szerzője a cselekmény kitalálásában, vagy a színrealkalmazás és elrendezés módjában, vagy a bemutatott események és ábrázolások csoportosításában, vagy egyéb módon a műnek egyéni és eredeti jelleget adott.» (Szt. 73. §.)

A Berni Egyezmény római szövege már elismeri a mozgófényképészeti mű önálló jellegét leszögezvén, hogy « az utánképzett, vagy alkalmazott mű szerzőjét megillető jogok sérelme nélkül a mozgófényképészeti alkotás eredeti mű gyanánt (kiem. tőlünk) részesül védelemben.» (14. cikk, (3) bek.)

A filmalkotásokra vonatkozó szerzői jogi kérdések vizsgálatát legelőszőrűbb azzal kezdeni, hogy mi az, ami jogi szempontból megelőzi létrejöttüket.

1. A filmesítési szerződés

A filmalkotás készítésénél vagy közvetlenül a film számára készült művet használnak fel (pl. forgatókönyv, filmzene) vagy egy más műfajú művet dolgoznak át erre a célra. Az előbbi esetben filmesítési szerződésről van szó, melyben a szerző biztosítja a felhasználás lehetőségét a filmgyár részére, az utóbbinál szcenárium szerződés jön létre, amely az átdolgozásra ad engedélyt (Filmesítési engedély).

A Magyar Tervezet nem tesz különbséget a filmesítési szerződés és a filmesítési engedély között. Részletesen és egyértelműen meghatározza viszont, hogy a filmesítési szerződés milyen jogokat foglal magában. Így rendelkezik: « A megfilmesítési szerződéssel a filmgyár megszerzi a film-

revétel, a területi korlátozás nélküli terjesztés és a nyilvános előadás jogát, továbbá jogot szerez a filmnek más nyelvű felirattal vagy (szinkronizált) hanggal való ellátására. (44.§.(1) bek.)

Az itt felsorolt és fel nem sorolt egyes jogokra a továbbiakban még visszatérünk.

Az engedélyadás legelőbb az írói művekkel kapcsolatban lett leszögezve.(3)

Az engedély megszerzése a nagyobb, vagy kisebb terjedelmű műveknél egyaránt kötelező, sőt akkor is szükséges, ha a műnek csak az alapvető ötletét a szereplő személyek jellemét, vagy a cselekmény vázát használják fel.

A művek megfilmesítésre való átengedése során a következő kérdések merülhetnek fel :

a./ Változtatások eszközölhetők-e a műveken és milyen mértékben?

b./ Hány film megalkotásra van jogosítva a jogot szerző ? Területi vagy időbeli korlát érvényesül-e ?

c./ A filmalkotások elláthatók-e idegen feliratokkal ? Szinkronizálhatók-e ?

d./ Átruházható-e a filmesítési szerződés harmadik személy részére ?

a./ A változtatás elsősorban az írói alkotások eszmei mondanivalóján, célzatán, megoldási módjain, a szereplők jellemén eszközölhetők. Alapvető követelmény azonban, hogy a változtatások a szerző művét ne torzítsák el, mondanivalóját ne tereljék más irányba, ne rövidítsék meg, vagy ne töltsék hozzá olyan részeket, melyek csökkentik a mű értékét, vagy ártanak a szerző hírnevének stb. Természetesen e korlátokon belül minden olyan változtatás megengedett, amely elősegíti, hogy a konfliktusok kifejezettebbek legyenek, hogy az ábrázolási mód kifejezőbb, az egyes szereplők jellege határozottabb, vagy halványabb legyen, egyszóval, hogy a filmszerűség követelményének eleget tudjanak tenni. Ennek érdekében akár új alakok is jelenhetnek meg a vásznon (pl. E. ZOLA : A halott bosszuja c. regénye nyomán készült Thérèse Raquin c. filmben a zsaroló figurája).

A jelentősebb változtatásokhoz, amelyek túllépik a megengedett határt, mindig meg kell szerezni az író hozzájárulását, ez elengedhetetlen, 32.

míg kisebb változtatások esetén a beleegyezést az író nem tagadhatja meg.

b./ A filmesítési szerződés – ellenkező kikötés hiányában – csak egy film alkotására ad lehetőséget. Nincs kizárva viszont, hogy ettől eltérjenek. A szerző, művének filmesítési világjogát is megengedheti, idő és területi korlátozás nélkül. Hasonló rendelkezést tartalmaz az NDK Tervezet 60.§-a is. (4) A Magyar Tervezet is magában foglalja ezt lényegileg, amikor a területi korlátozás nélküli terjesztést lehetővé teszi. (44.§, (1) bek.)

c./ Ugyancsak a filmesítés jogához, de a nyilvános előadáshoz és forgalombahelyezéshez is tartozik annak eldöntése, hogy a már létrejött filmalkotás ellátható-e idegen feliratokkal, illetve szinkronizálható-e?

Itt szintén az írók védelme nyomul előtérbe az által, hogy alkotásuk művészi értékét és színvonalát, mely a létrejött filmalkotásban még csorbitatlan, rossz fordítással nehogy tönkretegyék. Ezért az engedélyadás itt is feltétel, melyet a szerzők meg is adnak vagy már a filmesítési szerződésben, vagy akár külön is.

d./ A megszerzett filmesítési jogot harmadik személy részére sem részben, sem teljesen átruházni nem szabad. Ez a rendelkezés gátat vet annak, hogy a filmesítési joggal rendelkező, harmadik személy részére átruházhassa jogosultságát. A szerzőknek nem közömbös az, hogy alkotásuk kinek a kezébe kerül.

Amikor szerződést kötnék egy meghatározott személlyel, egyúttal bizalmukat is átruházzák, hogy alkotásuk művészi színvonalát a készülő új alkotás nem fogja csorbitani. Egy esetleges átruházást megengedő rendelkezés viszont azt a veszélyt rejténé magában a szerzők vonatkozásában, hogy műveik olyan személyekhez kerülnének, akikkel különben nem kötöttek volna szerződést.

2. A filmesítés időtartama

Mint fentebb már szó volt róla a filmesítési szerződéssel az egyes szerzők – összes szerzői joguk megtartása mellett – a vállalkozónak (gyártónak) átruházzák műveik felhasználási jogát, rendszerint egy filmalkotás céljára. Ezzel a gyártó kizárólagos jogot szerez arra, hogy meghatározott időn belül a filmalkotást elkészítse.

Ennek az időtartamnak védelmi- és biztosító jellege van. A gyártó védi azért, hogy a meghatározott időn belül a szerző (szerzők) más részére nem ruházhatja át a filmesítési jogot, a szerzők, illetve szerző részére pedig azt biztosítja, hogy a meghatározott idő elteltével ismét visszanyeri szerződéskötési jogosultságát. Az időtartam mértéke általában 4 év, de belföldi szerzői jogi törvények magasabb (pl. azsl. szjt., NDK Tervezet) illetve alacsonyabb (SZU szjt.) időtartamot is ismernek.

Csehszlovákiában 5 évre szól a scénáriumszerződés. (Csehszl. szjt. 47. §.) Ha azonban a szerződés megkötése napjától számított 3 éven belül a filmet nem készítik el, a szerző visszaléphet a szerződéstől. Ez azonban nem érinti a tiszteletdíjra vonatkozó igényét. (48. §.)

A NDK Tervezet szerint „Ha az előállító a filmesítési jog átruházása után 10 éven belül nem állítja elő a filmet, vagy előállítás után 10 éven belül nem mutatja azt be nyilvánosan, a filmesítési jog visszaszáll a szerzőre. Mindkét határidő szerződéssel megrövidíthető” (Tervezet 62. §.)

E szabályozásokkal nem tudunk mindenben egyetérteni.

A Csehszlovák szjt. szerinti lehetőséget, hogy 3 év után – ha a film nem készül el – a szerző visszaléphet, nem tartjuk indokoltnak, mikor 5 év a szerződésben megállapított időtartam a mű filmalkotás céljára történő felhasználásának. Felvételi nehézségek, anyagi tényező befolyása esetleg kihatolhatja, illetve késleltetheti a film végleges elkészítését. Ugyanakkor nincs mindig szükség egy film elkészítésénél olyan sok időre, ami ne lehetné lehetővé, hogy a még hátralévő két év alatt ne készülhessen el a már esetleg készülőfélben lévő film. Véleményünk szerint tehát valamelyik időpont feleslegesen van megadva, mert a törvény szövege úgy is értelmezhető, hogy 3 év alatt a gyártó köteles elkészíteni a filmet, különben a szerző a szerződéstől visszaléphet. Ekkor viszont az 5 éves terminus megadása felesleges, még ha a visszalépés a szerző kezére is van bízva.

Az NDK Tervezet megoldása a 10 éves határidő vonatkozásában – amely szerződéssel bár megrövidíthető – nem nyújt kellő védelmet minden esetben a szerzőknek. Egy további rendelkezés ugyanis azt mondja, hogy „eltérő megállapodás hiányában – az előállító nem köteles arra, hogy az

az átadott művet a film előállításához felhasználja. (Tervezet 53. §.(2) bek.)

Előfordulhat tehát az az eset, hogy a szerző 10 évig kénytelen várni a filmesítési jog visszaszállására csak azért, mert az előállító esetleg időközben megváltoztatja tervét, s emiatt a jogot átruházó szerző hírneve, alkotói tevékenységének elismerése csorbát szenved.

Mindezeket figyelembe véve véleményünk szerint a filmesítési szerződés időtartamát a filmnovella, illetve a regény alapján készült forgatókönyv szempontjából is egységesen és kogens szabállyal kellene lehetőleg rövid időben megállapítani. Ez érdeke mind a szerzőnek, mind a gyártónak, s a jelenlegi monopol helyzet is lehetővé tenné az ilyen megoldást. Ha tehát a filmesítési joggal az előállító a meghatározott időn belül nem élne, akkor a filmesítési jog visszaszállna a szerzőre, azaz újboli filmesítésre használhatná fel. A szerzői jogdíjat, illetve annak egy részét természetesen ettől függetlenül köteles lenne megadni a vállalkozó. A Magyar Tervezet a szerződés időtartamát 4 évben állapította meg. Lehetőséget ad azonban arra, hogy a szerző elálljon a szerződéstől, ha a filmgyár a filmrevitelt nem kezdi meg, vagy megkezdi ugyan, de azt méltányos határidőre nem fejezi be. (44. §. (2) bek.)

A rendelkezés alap gondolatával egyetértünk, a méltányos határidő kifejezéssel azonban már kevésbé. Nemcsak azért, mert ez a legtöbb esetben megfoghatatlan, s alapjában véve relatív fogalom, hanem azért is, mert hazai viszonyainkat alapul véve, gyakorlatiatlan is.

3. A filmalkotás védelmi ideje

Jelenleg a filmalkotások védelmi ideje rendezetlen, ami abból adódik, hogy szerzői jogi törvényünk a filmet tartalma szerint részesíti védelemben.

Ha tehát fényképészeti műnek tekinthető a film, akkor az azt megillető védelemben részesül (15 év), ha pedig írói, vagy képzőművészeti alkotásnak, akkor a jelenleg is érvényesülő 50 év a védelmi idő.

A filmalkotás önálló szellemi alkotásnak való elismerése így a védelmi idő tekintetében is módosítást igényel. Több szocialista államban pl. Lengyelországban (Lengyel szjt. 27. cikk (2) bek.), Csehszlovákiában (Csehszl.

szjt. 69. §.), Szovjetunióban (Szerzői jogi Irányelvek II. cikk.), Bulgáriában (Bulgár szjt. 19. §. (3) bek.) a védelmi időt 10 évben állapították meg. Ez azt jelenti, hogy 10 éven át a film bemutatásától, vagy a naptári év első napjától kezdve a filmhez felhasznált művet másik filmalkotás céljára igénybevenni a gyártó vállalat engedélye nélkül nem lehet.

Ugy gondoljuk, nálunk is követhető a fenti szabályozás, hiszen 10 év alatt az egyébként igen nagy összegbe kerülő filmek előállításai költségei megtérülhetnek, s 10 évvel hosszabb védelmi idő már csak azért sem lenne indokolt, mivel a televízió egyre fokozottabb terjedése, bizonyos közönségelvonó hatást is gyakorol a filmszínházakra, ami a filmek forgalmi időtartamára is csökkenő hatást gyakorol. ⁵

4. Nyilvános előadási jog

Az elkészült filmalkotás nevelés, ismeretterjesztés, szórakoztatás, s nem utolsósorban a kiadások megtérülése céljából a nagyközönség elé kerül. A nyilvános előadással kapcsolatban a film elkészítésénél igénybevett művek szerzőinek azonban további jogai vannak. Így: engedélyadás a játszásra, valamint játszási jogdíj iránti jogosultság. Leginkább a zeneszerző és az író van itt különösen érdekelve.

Jelenlegi jogunkban – a Kuria állásfoglalása nyomán – a film alkotói közül, csak a zeneszerző engedélyét kell külön megszerezni a film nyilvános vetítéséhez, így játszási jogdíjra is természetesen csak ő tarthat igényt.

A külföldi szerzői jogi törvények másképp rendezik ezt a kérdést.

Csehszlovákiában pl. a film nyilvános előadásáért a zeneszerző, író, képzőművész és fényképész (Csehszl. szjt. 9. §. (2) bek.), a Szovjetunióban és Romániában az író és zeneszerző kap játszási jogdíjat. A szerzők a nyilvános előadásra szóló engedélyt a filmesítési szerződéssel ruházzák át a gyártóra. Így rendelkezik az íróra és zeneszerzőre nézve a Román szjt. (34. §.). A Francia szjt. (17. cikk. (3) bek.) és a Lengyel szjt. 49. cikkben is ugyanezt fejezi ki annyi különbséggel, hogy ez csak ellenkező kikötés hiányában áll fenn. A Lengyel szjt. szövegezése szerint: „A mű filmre való átdolgozására adott engedély –ellenkező megállapodás hiányán – jogot ad a film nyilvános előadására” (Lengyel szjt. 49. cikk.).

Nálunk ennek az elvnek a keresztülvitelét csupán az nehezíti meg.

hogy a zeneszerzők a filmre rögzített zene nyilvános előadási jogát nem ruházhatják a gyártóra, mert általában a zeneszerzők kivétel nélkül tagjai annak a szerzői tömörülésnek, amely nemzetközi szövetségben is működve a zeneszerzők művei után a nyilvános előadási szerzői jogdíj beszedését is végzi (Szerzői Jogvédő Hivatal), s amelynél a tagsági minőség lényegében azzal veszi kezdetét, hogy a szerzők minden létező és leendő művük nyilvános előadási jogát a tömörülésre átruházzák.⁶

Véleményünk szerint a nyilvános előadás során felmerülő kérdések rendezését úgy kellene megoldani, hogy a zeneszerző mellett a játszási jogdíj megillesse a filmalkotás további szerzőit is – természetesen megfelelő arányban. Indokolatlan ugyanis az, hogy ugyanazon alkotáshoz felhasznált szellemi alkotások szerzői közül csak egy kapjon külön játszási jogdíjat, mikor az egységes filmalkotásban a felhasznált zenemű – önállósága és elválaszthatósága ellenére is – csak egy részi képez az egészhez viszonyítva.

A nyilvános előadás jogát nálunk is célszerű lenne ha a filmesítési szerződésben ruháznák át a szerzők, illetve zeneszerzők esetében a Szerzői Jogvédő Hivatal – minden esetben játszási jogdíj ellenében.⁷

5. A filmalkotás szerzője

Egyike a legrégebbi és legvitatottabb kérdéseknek, a film témakörében. Eltérő vélemények jöttek létre ezzel kapcsolatban, s napjainkban sincs egységes álláspont.

Mielőtt egy-két álláspontot ismertetnénk, rá kell mutatnunk ezek forrására.

« A film rendkívüli gazdasági erőt igénylő, összetett művészi alkotás, amely a legkülönbözőbb művek alapján, számos művészi tevékenységnek összefogott kifejtése alapján jön létre ».⁸

Ha a film írói műből, vagy szindarabból készült, azt át kell dolgozni forgatókönyvvé, amely a védelem szempontjából szintén önálló írói alkotásnak minősül. A filmben a diszletek egész sorozata nyer felhasználást, amelyek szerzői jogi védelemben részesülő képző- és ipar-

művészeti tevékenységet igényelnek. Napjaink filmalkotásai mind zenei alkalmassággal, sokszor a szereplők által is énekelt, vagy játszott zeneszámmal készülnek. Különösen nagy szerepe van a filmalkotás létrejöttében a rendezőnek, operatőrnek, dramaturgnak, s nem utolsósorban a nagy számú színészgárdának.

E sokféle tényező volt a kiindulópontja azoknak a nézeteknek, melyek szerint: minden jelentősebb személyt, akik a filmalkotás létrehozásában szerepet játszanak, szerzőknek kell tekinteni. Más álláspont szerint szerzőnek a scenáriumíró és a vállalkozó, vagy csak a rendező tekinthető. Volt ahol csak a vállalkozót tekintették szerzőnek.⁹ Sok helyen nem is szabályozták ezt a kérdést, így Magyarországon sem.

A film szerzőjére vonatkozó nézetek mint említettük, ma sem egységesek, van azonban egy pont, ahol sok hasonlóság mutatkozik.

Az elkészült önálló filmalkotás forgalombahelyezése, nyilvános előadása, a befektetett tőke visszaszerzése, elsősorban a filmvállalatot érinti. Ezért a gyártó vállalat saját érdekében, a vele szerződéses viszonyban lévő további intézmények pedig a forgalmi- és jogbiztonság, valamint a praktikuság érdekében azt tartják a legcélszerűbbnek, ha egy természetes, vagy fizikai személy van a filmalkotás szerzői jogával felruházva. A törekvés tehát az volt, hogy egy kézben összpontosuljon a film szerzői joga, – legalább is a külső, szerződéses kapcsolatokban – mert zűrzavarra vezetett volna a jog szétaprozottsága a filmet ténylegesen létrehozó különböző szerzők között.

Napjainkban a filmalkotások szerzői joga vagy törvényi engedély folytán, vagy származékosan ugyan, de a gyártó vállalatra van ruházva.

Jogunkban származékosan száll át a film szerzői joga a gyártóra úgy, hogy az egyes szerzők értékesítési jogukat ruházzák át a gyártó vállalatra. Ez fejeződik ki egy 1934-es kuriai ítéletben is: „Azoknak szerzői joga, akik a mozgófényképészeti mű létrehozásán közreműködnek (feliratokat szerkesztő dramaturg, a fényképész, a rendező, stb.) a filmvállalatra száll, már annak a szerződésnek folyamányaképp, amellyel kötelezettséget vállaltak a mű előállítására, s csupán a mozgófényképészeti műhöz felhasznált írói és

98.

zeneművek szerzőinek szerzői joga száll a Szjt. 74. §-ára való tekintettel csak átruházás folytán, az átruházás korlátai között a vállalkozóra » (Kir. Kuria 1684/1934, 1934. nov. 30 JAKAB.)¹⁰

Csehszlovákiában a film szerzői joga a gyártót illeti meg (Csehszl. szjt. 9. §.). Lengyelországban a mozifilmek átdolgozásának szerzői joga illeti meg a filmet készítő vállalatot (Lengyel szjt. 13. cikk.), a Szovjetunióban a filmet megjelentető vállalkozó a szerző. Az NDK Tervezet szerint ha a filmet vagy filmhez hasonló művet valamely üzem állít elő, azt kell szerzőnek tekinteni. (Tervezet 10. §. (1) bek.) Angliában is a gyártó jogosult a filmmel fennálló minden szerzői jogra (Angol szjt. 13. cikk (4) bek.). Franciaországban a vállalkozót csak akkor illeti meg a szerzői jog, ha a mű szerzője, vagy egyike a 14. cikkben felsorolt szerzőtársaknak¹¹. Bulgáriában pedig a mozgóképszínházak vezérigazgatóját illeti meg a szerzői jog (Bulgár szjt. 16. cikk.)

A fejlődést szem előtt tartva úgy gondoljuk nálunk is helyes lenne törvény erejével átruházni a filmgyártó vállalatra a filmmel kapcsolatos szerzői jogot harmadik személyek irányában, anélkül, hogy belső viszonylatban a szerzőtársak jogai csorbát szenvednének.

Még ebben a kérdésben viszonylag nemzetközi ajkon is egységes az álláspont, addig belső viszonylatban a filmalkotás megvalósításában szerepet vivő személyekkel kapcsolatban már eltérőbbek a nézetek. Ezek egy része közvetlenül, más része közvetetten vesz részt a film elkészítésében. Utóbbiakhoz tartoznak pl. az író, a forgatókönyv író, a filmnovella írója, a zeneszerző, képzőművész, de a filmskicc és filmexposé szerzője is.

A két utóbbival kapcsolatban elterjedt a nézetek, bár a többség amellett van, hogy ezeket is megilleti a szerzői jog. A Kelet-Német Legfelsőbb Bíróság egy 1959-ben hozott ítéletében megtagadta a filmskicc és filmexposé szerzőinek szerzői jogát, mondván, hogy azok nem rendelkeznek a tudományos forma minimumával.

BÜSCHEL szerint ezeket nem lehet kizárni a szerzői jog védelme alól, mivel az exposé, . . . kivétel nélkül, a töredék filmskiccek sok esetben a személyes formaképzés valamilyen minimumát felmutatják.¹²

A szocialista államok törvényei is rendelkeznek ezekkel kapcsolatban s a szerzői jogot megadják fenti szerzők részére. A Lengyel szjt. pl. így rendelkezik: «A szerzői jog tárgyát képezik nemcsak a véglegesen befejezett művek, hanem ezek tervei, vázlatai, skiccei, tervrajzai, modelljei és tervezetei is» (Lengyel szjt. 4. cikk.).

A skicc és filmexposé szerzőinek ... akiknek valóban eredeti és egyéni alkotásuk van - véleményünk szerint is indokolt megadni a szerzői jogot.

A filmalkotás létrehozásában közvetlenül közreműködő személyek igen nagyszámuak. Ezek közül csak a rendezővel, operatőrrel, képző- és iparművésszel foglalkozunk. Az előadóművészekről - tekintettel, hogy a rádió-televízió adások során is nagy jelentőségük van - ismétlések elkerülése végett ott teszünk róluk említést.

A rendező és az operatőr, de a képző- és iparművész is ha nem is olyan jellegű alkotással járulnak hozzá a filmhez, mint az írók, vagy zeneszerzők, eredeti, alkotó tevékenységük, meglátásuk során - mely a rendezésben, a felvételekben, illetve tervezésben és kivitelezésben jut kifejezésre - feljogosítja őket arra, hogy szerzőknek tekintsük.

Helyzetüket a törvények nem igen szabályozzák. A Francia szjt. 14. cikk (2) bek. 5. pontja a rendező szerzői jogát elismeri oly módon, hogy az ellenkező bizonyításáig a vélelem az, hogy a kollaborációban létrejött mozgófényképészeti mű szerzőtársának kell a rendezőt is tekinteni.

Nálunk a Kuria olyan álláspontra helyezkedett, hogy a rendezőt és operatőrt megilleti a szerzői jog, és ezeknek a filmalkotással kapcsolatos szerzői joga a gyártó vállalatra száll át, a mű előállítására vonatkozó kötelezettségvállalásukat tartalmazó szerződésben. Az átruházás folytán természetesen át nem ruházható személyiségi jogaikat megtartják.

A rendező és operatőr, a képző- és iparművész, valamint a filmalkotás elkészítésében szerepet vivő többi személy a gyártó vállalattal általában munkaviszonyban áll. Így a rendező és az operatőr szempontjából el kell dönteni, hogy mint szerzők milyen viszonyban vannak a gyártó vállalattal s hogy alkotásuk szerzői joga kit illet meg.

A Kuria állásfoglalását ezzel kapcsolatban fentebb már láttuk. Napjainkban ugyancsak lényegesnek mutatkozik a kérdés eldöntése, amit az idevonatkozó gazdag – de nem egyértelmű – bírói gyakorlat is alátámaszt.

A munkaviszonyban álló szerzőkkel kapcsolatosan van olyan ítélet, amely azt mondja, hogy a dolgozót az általa munkakörén belül készített művel kapcsolatban szerzői jogdíj rendszerint nem illeti meg (Áf. II. 21.490/1955. sz. ítélet), vagy hogy a munkaviszony alapján készített fénykép szerzői joga a munkáltatót illeti meg (Áf. 20.082/1956. sz. ítélet).¹³

Ezekkel ellentétes elvet juttat kifejezésre egy másik határozat, amely leszögezi, hogyha a szerző hivatali kötelességénél fogva alkotta művét, s ezért meghatározott körben való felhasználás esetén szerzői jogdíjat nem is követelhet, a máshol való felhasználás esetén a szerzői jogdíjat ki kell részére fizetni. (Pf. II. 24.018/1955. sz. hat.)¹⁴

Egyes szocialista országok szerzői jogi törvényei is foglalkoznak a kérdéssel s nagyjából azonos szabályozást adnak, Csehszlovákiában: a munkaviszony alapján, az abból folyó kötelezettség teljesítéseként alkotott művek tekintetében az intézmény, a szerző beleegyezése nélkül felhasználhatja és ingyenesen terjesztheti is a művet, az átadástól számított 2 évig. (Csehszlovák szjt. 19. §.)

A Bolgár szjt. is hasonlóan rendelkezik, csupán annyi eltérés van, hogy a 2 éves korlátozási idő csak a kiadásra vonatkozik – amit viszont már díjazni kell. (Bulgár szjt. 15. §.)

Romániában a munkaviszonyban álló szerzők által készített alkotást, a munkáltató szervezet, a tevékenységével szorosan összefüggő célra, a szerző beleegyezése nélkül is felhasználhatja, de csak az erre megállapított szerzői díj kifizetése mellett és a szerző személyiségi jogainak sérelme nélkül (Román szjt. 16. §.)

A Szovjetunióban törvényi rendezés nincs erre vonatkozóan. Van azonban olyan álláspont felé hajlás, hogy a munkaviszonyban álló szerzőt is megilleti a szerzői jog. (pl. SZEREBROVSKIJ).

Véleményünk szerint a szerzői jogot minden munkaviszonyban álló szerző részére biztosítani kellene úgy, hogy

1./ ha a szerző munkaköri kötelezettségként állította elő a művet és a munkáltató tevékenységével szorosan összefüggő célra használja, akkor meghatározott ideig – amint láttuk a szocialista országokban ez 2 év – csak személyiségi jogaival rendelkezne a szerző.

2./ Ha pedig nem a munkaköréből fakadó kötelezettségként állította elő a művet, vagy az így előállítottat a munkáltató szerv tevékenységével szorosan összefüggő célra használja, akkor a szerzői jog teljes egészében, időkorlát nélkül a szerzőt illetné meg.

III.

Rádió – televízió adások

Az 1921. évi LIV. tv. nem rendelkezik az ezekkel kapcsolatos kérdésekről. A rádió ekkor még a technikai csodák és nem a gyakorlatban is érvényesülő technikai eszközök körébe tartozott, ezért szabályozását teljesen mellőzték, a televízióval kapcsolatos kérdéseket pedig későbbi felfedezése miatt nem is szabályozhatták.¹⁵

A bírói gyakorlat terjesztette ki később a szerzői jogi védelmet a rádióban sugárzott művekre, leszögezvén, hogy a művek rádión történő közlése a mechanikai előadás céljára szolgáló készülékre való átvitelrel azonos, s mint ilyen, szerzői jogi védelemben is részesül. Ez azt jelentette, hogy a szerző beleegyezése nélkül a rádió nem sugározhatott semmiféle művet. Ezt fejezi ki a Berni Egyezmény római szövege II/a cikkének (1) bekezdése: „Irodalmi vagy művészeti mű szerzőjének kizárólagos joga van arra, hogy művének a nyilvánossággal rádió útján közlését megengedje.”

Ez a szerzők számára biztosított kizárólagos engedélyezési jog a gyakorlatban nehézkesnek és megvalósíthatatlannak bizonyult a rádióadások szempontjából. Az ilyen szabályozás akadályozta a zavartalan műsorszolgáltatást, s bizonyos értelemben függő helyzetbe is hozták a szerzők a rádió-társaságokat.

A rádió fokozatos terjedése, kiemelkedő politikai és kulturális jelentősége másfajta szabályozást igényelt. A törekvés az volt, hogy minél szélesebb körben és minél szabadabban lehessen felhasználni a rádióadások céljára a szerzők műveit. Ennek érdekében számos állam törvényi

engedély formájában szabályozta ezt a kérdést.

Magyarországon mivel jogszabályi rendezés a fejlődés során ezzel kapcsolatban nem született, így a jelenleg érvényesülő megoldást ismer-
tetjük.

A tényleges helyzet napjainkban az, hogy a Magyar Rádió és Tele-
vizió a szerző engedélye nélkül, de a jogdíj megfizetése ellenében sugár-
ozhat bármilyen művet, ha azt valamilyen módon már nyilvánosságra hoz-
ták. Ugyanez vonatkozik a különböző nyilvános rendezvények rádió közve-
títéseire is. Utóbbi esetén közömbös az, hogy a mű első közlése történik
a nyilvánossággal.

Jelenleg a szerző engedélyét csak akkor köteles megszerezni a Ma-
gyar Rádió és Televízió, ha valamely szerzővel egy meghatározott mű el-
készítésére szerződést kötött. Ilyenkor a mű elkészítésére vonatkozó szer-
ződésben szerzi meg a rádióban, illetve televízióban való közléshez az en-
gedélyt.

Az engedélyszerzés nyilvánvaló másik esete a nyilvánossággal még
nem közölt művek tekintetében áll fenn.

A törvényi engedély, a fejlődés kezdeti szakaszával ellentétben, ma
már általánosnak mondható. A szocialista államok többsége is ezt a meg-
oldást követi. A Lengyel szjt. 50. cikke, a Román szjt. 13. §. d./ pontja,
a Csehszlovák szjt. 18. §-a, az NDK. Tervezet 33. §.(1) bekezdése, a
Bolgár szjt. 9. cikke mind lehetőséget adnak jogdíj fizetés ellenében a már
közzétett művek rádióval való sugárzására, illetve televíziós közvetítésére,
anélkül, hogy a szerzők személyiségi jogait megsértenék.

A törvényi engedély azonban csak a mű változatlan, eredeti alakban
történő közvetítésére vonatkozhat. Amennyiben a rádió, illetve televíziós
közvetítés a mű átdolgozását kívánja meg, s ezért közvetítésre alkalmas
állapotba kell hozni, akkor ehhez már a szerző beleegyezését is meg kell
szerezni. Méltánytalan lenne s a szerzők alapvető érdekét sértené az a
lehetőség, ha megkérdésük nélkül átalakíthatnák, megváltoztathatnák mű-
veiket, még ha a rádió vagy televíziós közvetítés céljából is.

A szocialista államok közül egyedül Lengyelországban találunk olyan

szabályozást, amely lehetőséget ad a szerző beleegyezése nélkül is a mű átdolgozására, vagy közlésre alkalmassá tételére. Erre azonban csak indokolt esetben és csak a Minisztertanács engedélyezésével kerülhet sor. (Lengyel szjt. 16. cikk. 1. §. (2) bek. illetve 2. §.)

A törvényi engedéllyel kapcsolatban felmerül az a kérdés, hogy a filmek televíziós közvetítésére is kiterjedjen-e ?

A szocialista államok szerzői jogi törvényei ezekre is kiterjesztik,

Véleményünk szerint, a fejlődést is figyelembe véve, mely szerint a televízió mindinkább berendezkedik a hirdató-filmek gyártásán túl az egyéb filmalkotások készítésére is, a kérdés kevésbé lesz jelentős, mint esetleg napjainkban. Különben a filmalkotások televízióban történő vetítésére vonatkozó törvényi engedély fenntartását indokoltnak tartjuk.

1. A szabadfelhasználás

A rádió és televízió részére a szabad felhasználás - a szükséges körben - minden államban biztosítva van. Elsősorban a hírlapi cikkeket és nyilvános beszédeket lehet felhasználni, valamint azokat a műveket, illetve azok egyes részeit, amelyek a napi eseményekről szóló hírszolgálat keretében a nyilvánosság tájékoztatása céljából kerülnek sugárzásra, vagy bemutatásra. Szabadon lehet közvetíteni a nyilvános kiállításokat is a Televíziónak. (Pl. képzőművészeti, fotóművészeti kiállításokat.)

Ha azonban a közvetítés nem nyilvános kiállításról történik pl. műteremből vagy alkotóházból, akkor a szerző, illetve szerzők beleegyezése feltétlenül szükséges.

A rádió adások további vizsgálata során azt tapasztalhatjuk, hogy az adások nagy része általában zeneművek sugárzásából áll. Ezek nem a szabadfelhasználás alapján kerülnek közvetítésre, de itt tartjuk indokoltnak megemlítesüket.

A zeneművek egyrésze a zenei kisjogok körébe tartozik (szimfonikus zene, népi zene, tánc stb.). Ezek sugárzási jogát a rádió a Szerzői Jogvédő Hivataltól szerzi meg általán. összeg ellenében. A kisjogokat meghaladó sugárzáshoz a szerzők feltétlen hozzájárulása szükséges.

Ha az a kisjog

A külföldi szerzők műveinek sugárzási jogát ugyancsak a Szerzői Jogvédő Hivataltól szerzi meg a Magyar Rádió és Televízió. Ez azért lehetséges, mert a Magyar Szerzői Jogvédő Hivatal tagja a bevezetésben már említett "Confédération internationale des sociétés d'auteurs et compositeurs" nek, mely az egyes országok szerzői jog védelmével foglalkozó szerveinek tömörülése. E Confédération-nak négy osztálya van, melyek a színpadi művekkel, a színpadon kívüli nyilvános előadások jogával, valamint a mechanikai jogokkal foglalkoznak. E háromnak tagja a Magyar Szerzői Jogvédő Hivatal. A negyedik osztály az írók egyesületeinek föderációja, melynek a Magyar Írók Szövetsége a tagja.

A külföldi szerzők viszonylatában tehát ilyen közbenső szerv segítségével bármely külföldi szerző művének sugárzási jogát meg lehet szerezni. A jogdíj ugyanezen az úton jut el az egyes szerzőkhöz.

2. Rögzítési jog

Nagy jelentőségű kérdés a mechanikai eszközökről történő rádió-televízió közvetítés szabályozása is, mivel a technika fejlődésével a rögzítési módok különböző fajok alakultak ki. Napjainkban a rádióadások zöme hanglemezről, illetve hangszalagról történik, s nem lehetetlen, hogy rövidesen a televíziós adások egy része is előzetes filmszalagra rögzítés útján fog majd közvetítésre kerülni.

Amennyiben a rögzítés nem jelentene többet egy egyszerű technikai megoldásnál, melyet kényelmi, vagy a művészeti színvonal emelése érdekében alkalmaznánk, úgy a rögzítéssel s az ezt követő u. n. halasztott adással nem lenne probléma. A rögzítés azonban nemcsak ezekért történik, hanem sokszor ismétellen is közvetítik a rögzített művet s nem egyszer a nemzetközi műsorcsere kapcsán ki is cserélik.

Jogosan követelték tehát az egyes szerzők, hogy a rögzítés joga is engedélyükhöz legyen kötve - s mivel a társaságok ezzel jelentős anyagi kiadástól mentesülnek - így mechanikai szerzői jogdíjban is részesüljenek.

A szerzők ez irányú törekvése sikerrel is járt. A nyugati országokban általában rendezett ez a kérdés, a szerzői tömörülésekkel való

megállapodás értelmében, de van, ahol törvény szabályozza ezt, Franciaországban pl. a szjt. úgy rendelkezik, hogy az adási engedéllyel nem száll át a rögzítés joga – kivéve ez alól bizonyos törvényben szabályozott eseteket. (Francia szjt. 45. cikk, (2) bek.)

A szocialista államokban a kérdés rendezése a következő képet mutatja :

Romániában a szjt. 35.§. (2) bek. a NDK-ban pedig a Tervezet 66. §. (3) bekezdése leszögezi, hogy a sugárzási szerződés megkötésével a rádió, illetve televízió jogot nyer arra, hogy a művet sugárzás céljára rögzítsék. Az ilyen példányok ismételt sugárzás céljára is felhasználhatók. A jogdíj tekintetében is pozitív rendelkezések találhatók. Csehszlovákiában és a NDK-ban a mechanikai jogdíjat megkapják a szerzők. Lengyelországban a Lengyel Rádió nem fizet a szerzőknek mechanikai jogdíjat.

A rögzítéssel kapcsolatosan a Berni Egyezmény római szövegének brüsszeli módosító konferenciáján is élénk vita volt. A konferencia végső álláspontját a II/A cikk (3) bekezdése tükrözi, mely így hangzik : „Ellenkező kikötés hiányában az az engedély, amelyet a szerző a jelen cikk (1) bekezdése alapján megad,¹⁶ nem foglalja magában azt a további engedélyt, hogy a rádió által sugárzandó művet hanghordó vagy képhordó készülékre felvegyék”. Nem zárja ki azonban az egyezmény, sőt kifejezetten megengedi, hogy az egyezményes államok belső törvényhozása olyan rendelkezéseket bocsáthassanak ki, amelyek feljogosítják a sugárzást végző vállalatot arra, hogy saját eszközeivel és saját sugárzásai számára „efemer” hang- vagy képfelvételeket készítsen – mondja tovább az egyezmény ide vonatkozó része.

A brüsszeli szöveget hazánk még nem ratifikálta, így nálunk a rögzítéshez az 1921. évi LIV. tv. 6. §. 9. pontja értelmében a szerző beleegyezése feltétlenül szükséges.

A módosítás ezen a téren is követelményként jelentkezik jogunkban. Véleményünk szerint ha a Rádió-Televízió a közvetítési jogot már megszerezte, akkor a rögzítési jog is meg kell, hogy illesse, természetesen a rögzítési díj elismerése mellett. Igaz, hogy a rögzítéssel a külföldi szerzők vi-

106.

szonylatában ez deviza többletkiadást jelent, s a belföldi szerzők felé is többletkiadást, azonban figyelembe véve a közvetítések igen nagy, sok esetben nemzetközi jelentőségét, a szerzők fokozottabb megbecsülésére való törekvést, úgy gondoljuk, jobban eleget tesz e követelménynek a Rádió-Televízió és a szerzők magas szellemi tevékenységének szebb elismerését adja azáltal, ha nem megvonja, hanem teljesíti rögzítési díj iránti igényüket. A részletszabályozás feladata aztán az, hogy a rögzítési díjat összhangba hozza az ismételt adások utáni díjigénnyel.

Az egyszerre történő párhuzamos alkalmazást mi sem ajánljuk, Figyelembe véve azonban azt, hogy a rögzítést általában máskor is felhasználják, ezért fő szabályként azt kellene kimondani, hogy a rögzítésért minden szerzőnek jár jogdíj – beleértve egy meghatározott számú ismétléshez való jogosultságot is – s csak az ezt meghaladó adások után járma külön ismétlési díj a szerzőknek.

Bár nem közvetlenül a rádió-televízió adások szerzői jogával kapcsolatos a következő probléma, mégis említést kell róla tennünk. Ez a magnetofonszalagra magánkörben történő rögzítés kérdése.

A magnetofonkészülékek és szalagok kereskedelmi árusítása lehetővé teszi azt, hogy bármely elhangzott adást a magánszemélyek otthonukban rögzítsenek. Ezáltal megdőlt az a korábbi álláspont, hogy a szerzői jog megsértésének határt szab minden személy magánlakása. A szerzői jogok megsértése egyre nagyobb mértékben történik tehát a családi körben, mely a szerző jogos érdekeinek csorbitásával jár.

A szerzők jogainak ilyen irányú megsértése s a szerzők védelemben való részesítése a Német Szövetségi Köztársaság Legfelsőbb Biróságát egy döntés hozatalára indította. A döntés szerint „minden gyáros és kereskedő, aki magnetofonfelvevő készüléket elad, figyelmeztetni köteles vevőjét arra, hogy a magánkörben történt zenei felvétel oltalmazott zeneműről magnetofon szalagra csak akkor jogos, ha a zeneszerzők arra hivatott szervezettől a felvevő személy előzetesen engedélyt szerez, a megfelelő szerzői jogdíj kifizetése ellenében.”¹⁷

Ami a döntés lényegét illeti a szerzők védelme szempontjából gya-

korlatilag hasznavehetetlen. A vásárlók tetszésére bízni az engedély megszerzését azt jelenti, hogy a szerzők védelme továbbra is megoldatlan maradt. Lehet, hogy túl szélső álláspontot foglalunk el az emberi becsületesség kétségbevonásával e téren, de az ilyen szabályozást még akkor sem találjuk megnyugtatónak.

Amennyiben nálunk is történik bizonyos szabályozás ezzel kapcsolatban, úgy véljük helyesebb lenne, ha a magnetofonszalagok hosszúságához igazodóan a Szerzői Jogvédő Hivatal által megállapított méltányos, átlánszerű összeget már az eladási árba bekalkulálnák s már eleve így hoznák forgalomba a szalagokat, különben a szerzők védelme megvalósítatlan marad. A kérdés ilyen megoldása sokkal egyszerűbb, praktikusabb, s ami a fő biztonságosabb. Gondoljuk csak el mi lenne, ha minden egyes magnetofonszalagot vásárló - feltételezvé, hogy legalább egy oldalomban részesülő darabot rögzíteni fog - a Szerzői Jogvédő Hivatalhoz fordulna engedélyért.¹⁸

3. A hangszóró

A rádió adások további felhasználásához tartozik a rádió által sugárzott művek hangszórón keresztül történő nyilvános előadásának jogi helyzete is. Gyakran előfordul, hogy vendéglátó vállalatok, üzemekben, üdülőkben, eszpresszókban, táncos összejöveteleken, vagy bármely más helyen (fodrászüzletekben, kiállításokon, strandokon, ruhabemutatókon, tereken stb.) a rádióadásait hangszórón keresztül a közönség szórakoztatására használják fel. Az üzemeltető vállalatok ezzel anyagi haszonra tesznek szert, még akkor is, ha a szolgáltatott zenéért ellenértéket nem követelnek. Kétségtelen ugyanis, hogy a zenének közönségcsábító hatása van, s ha ez a zene nem egy szerződött zenekartól származik - amely kiadást jelentene - hanem a rádió adásából, nyilván megtakarítást jelent a vállalat részére.

A rádió adásainak hangszórón át történő felhasználásánál nem feltétel az, hogy közvetlen haszonszerzésre irányuljon. Elengedhetetlen azonban az, hogy a felhasználás nyilvános helyen történjen, amiből viszont már a közvetett haszonszerzés szinte szükségszerűen következik.

Az állandó bírói gyakorlat szerint az szjt. 49. §-ának alkalmazása szempontjából nyilvánosnak számít minden olyan előadás, amely a családiasság,

háziasság körén tulmegy. Ezek alátámasztására szolgáljanak a következő példák : Védett zeneműnek a kiállítási helyiségben rádión keresztül történt sugárzását nyilvános előadásnak kell tekinteni. (Áf. IV. 21995/1957. sz.)

Az üdülőttelep közös kulturtermében lévő gramafon és rádió használata a részvételre jogosítottak nagy számánál fogva a családiasság, vagy háziasság fogalmát meghaladja. Az engedély nélküli előadás tehát sérti a szerzői jogot (Áf. V. 20.312/1954. sz.)

A zeneművek előadásának az alperes KTSZ által gyakorolt módja az szjt. 49. §-ában meghatározott szerzői jogot megsértette, mert az ilyen módon való közvetítés a családiasság, háziasság körét meghaladta. A szerzői jog sérelme szempontjából nincs jelentősége annak, hogy a rádió készülék az alperes üzlethelyiségének lemezzel elválasztott abban a részében volt elhelyezve, ahol az alkalmazottak öltözködtek és tisztálkodtak. Nem vitás tény, hogy az üzlethelyiség egyetlen helyiségből áll, a rádió hangszórója útján közvetített zeneműveket az üzlet vendégei zavartalanul hallgathattak, így az őket is szórakoztatta. Ez a szórakozás pedig alkalmas az üzem látogatottságának növelésére, s ezért a szerzői jog megsértése fennáll. (Áf. II. 23.142/1957.)¹⁹

A példák további sorozatát abbahagyjuk. Ezekből is kiviláglik élesen az a szakirodalomban is elfogadott álláspont, hogy a színművek, zenészművek, zeneművek rádió útján való közlésére adott engedély elvileg nem foglalja magában szükségképpen a műnek hangszóró útján a családiasság, háziasság keretein túlmenő nyilvános előadásra vonatkozó jogát is, hanem ehhez a szjt. 49. §-ára is tekintettel külön (önálló) engedély kell.²⁰

A Berni Egyezmény brüsszeli szövege II/A cikkének 3. pontja akként rendelkezik, hogy " az irodalom és művészet alkotásainak szerzőit megilleti a kizárólagos jog, hogy engedélyezzék műveik tekintetében a rádió által eszközölt sugárzás nyilvános közlését, hangszóró vagy más szerkezet útján, mely alkalmas jelek, hangok vagy képek közvetítésére."

Bár a nálunk kialakult gyakorlat tökéletesen megfelel de lege ferenda szempontjából is, sőt mondhatjuk, hogy zömmel minden államban a szerző engedélyéhez van kötve a rádión közölt művek további, hangszórón át tör-

ténő sugárzása a nyilvános közönség számára, mégis akad olyan állam, ahol nem így van. Lengyelországban a hangszóró és más hasonló berendezések tulajdonosainak a szerző külön hozzájárulása nélkül is joguk van a művet berendezéseik útján közölni, még abban az esetben is, ha a szóbanforgó berendezések nyilvános helyen vannak. (Lengyel szjt. 50. cikk.)

A helyes megoldás kétségkívül az, ha a hangszórók útján nyilvánosan közölt rádióadásokat a szerző, illetve rajta keresztül a Szerzői Jogvédő Hivatal engedélyéhez és a jogosan járó díj megfizetéséhez kötik.

Gyakran előfordul, hogy a rádió és televízió adóállomások átveszik egy másik adóállomás egész műsorát, vagy annak egy részét. Ilyen esetben az átvevő állomásnak elég megszerezni az adóállomás beleegyezését. Igaz, hogy ez így nincs kimondva törvényben, de végső soron a rádió televízió állomások az általuk sugárzott művek tekintetében az engedély folytán quasi szerzőknek minősülnek, így adásaik felett bizonyos rendelkezési jogot is gyakorolhatnak, pl. műsorukat másik adó részére átengedhetik.

Az Angol szjt. 14. cikk (1) bek. a./ és b./ pontja kifejezetten leszögezi, hogy a szerzői jog áll fenn minden a Brit Rádió Közvetítő Testület vagy a Független Televíziós Hatóság által az egyesült királyság bármely helyéről, vagy e szakasz alá eső bármely más országban készült televíziós rádió leadáson, illetve hangrádió leadáson.

Ilyen álláspontra úgy gondoljuk nem helyezkedhetünk.

A filmgyárral kapcsolatos megoldás mely szerint azt a sok elvi és gazdasági szempont figyelembevételével a szerzőnek tekintjük, nem alkalmazható a rádió-televízió társaságra is. Nem csak azért, mert itt tulajdonképpen nem jön létre új alkotás, hanem azért is, mert az adás kapcsán kialakult különböző jogi helyzetekben - pl. hangszóróval, vagy magnetofonszalaggal kapcsolatban - a rádió társaság pl. semmi szerepet nem játszik. Olyan esetekben viszont, amikor a rádió-televízió társaság közvetlen érdekelt abban, hogy műsora teljes egészében vagy részben egy másik adó műsoraként is szerepeljen, az általa megszerzett jogosultságot és műsor összeállítást elsődlegesen nyilván ő maga és nem valamely szerző vagy érdekvédelmi szerv fogja engedélyezni. (Más kérdés az, hogy belső vi-

110.

szonylatban hogyan intézi el a szerzőket, vagy előadóművésszel ezt a kérdést. (A NDK Tervezetben pl. más rádióállomás részére a rádió vagy televízió sugárzásait az előadóművészek (a Tervezetben szölisták) engedélyével szabad csak felhasználni, (Tervezet 79 §. (1) bek. a./ pont.)

4. Az előadóművészek

A filmalkotásokban és a rádió-televízió adásokban is nagy számban vesznek részt előadóművészek, akiknek helyzete a szerzői jog körében elég tisztázatlan. Jogszabály nincs is, amelyik az előadó művészek személyével foglalkozna. A személyük körüli vita középpontjában elsősorban az a kérdés áll, hogy szerzőknek tekinthetők-e és így a szerzői jog megilleti-e őket.

A Kuria állásfoglalása, mely az előadóművészek tevékenységében bizonyos átdolgozói minőséget ismert el, végeredményben inkább ahhoz volt közel, hogy az előadóművészeket szerzőknek tekintette. (K. P. I. 1333/1935. sz.)

Ezzel szemben a további álláspontok kifejezetten tagadják az előadó-művészek ilyen minőségét.

BALÁS P. ELEMÉR : pl. a szerzők és előadóművészek közötti különbséget az intuición megjelenési módjában látja. Szerinte az előadóművészt is vezetheti intuición és ilyen esetben a produkció felül is emelkedhet az általános újraalkotáson, azonban ez a pillanattal el is hal, szemben a szerzői jog alapját képező intuiciónnal, mely állandóan hat, mindenki által és minde-nütt érzékelhető.²¹

SZÁLAI EMIL véleménye az, hogy "Az előadóművész nem alkot, nem "szerez", hanem munkát végez ... ha magas szellemi fokot is"²²

PALÁGYI RÓBERT szerint : "Az előadóművész bármilyen kiváló színvonalon is áll produkciója, sohasem teremt új művet, azt csak vissza-adja, közvetíti, tolmácsolja a közönség felé."²³ Ezzel szemben pl. egy mű szerzője mondja, "Mindig bizonyos tartalommal bíró és határozott formában megjelenő művet alkot. Ez a mű meg van rögzítve és mint alkotás ismételt-en többszörözhető, nyilvánosan előadható."²⁴

Végeredményben produkciót lát az előadóművészek teljesítményében-

-művészi játékában - ami jogi méltatást érdemel ugyan, de a szerzői jogon kívül.

E felfogások után törvényi rendelkezésünk hiányában nézzük meg a nagyon megfontolandó NDK Tervezet ide vonatkozó szabályait, mely szólisták és együttesek címszó alatt a rokonjogok körében, mint teljesítményvédelmi jog kerül tárgyalásra.

A Tervezet szerint szólistának kell tekinteni pl : a karmestereket, szólóénekeseket, és a hangszeren játszó szólistákat, színészeket, rendezőket, szavalóművészeket, magántáncosokat, és artistákat. (76. §. (2) bek.)

A Tervezet 76. §. (1) bek. alapján olyan művésznek az egyedi teljesítményét, aki szólistaként nyilvános bemutatás, vagy nyilvános előadás során fellép, illetve közreműködik, csak beleegyezésével lehet felhasználni : b./ rádió, illetve televízió sugárzás céljára,

c./ film előállítása céljára

Az (1) bek. megfelelően irányadó az együttesek teljesítményére is (pl. színház, zenekar, énekkar), beleértve a művészileg közreműködőket is, ilyen esetben azonban elég az együttes vezetésének a beleegyezése. (76. §. (3) bek.)

A szólista még akkor is ha a 76. §. értelmében a felhasználáshoz hozzájárul, kifogást emelhet teljesítményének minden olyan felhasználása ellen, amely művészi jóhírnevének ártalmára van. (77. §.)

A Tervezet a teljesítményi védelmi jog megsértéséről és időtartamáról is rendelkezik. A teljesítményi jog megsértése esetén a jogosult díjazást igényelhet. Ha pedig a sérelem vétkesen következett be, akkor abbahagyást és a polgári jog általános szabályai szerint kártérítést követelhet. (85. §. (1) (2) bek.)

A teljesítményi védelmi jog időtartamát a Tervezet 10 évben állapította meg. A jogosult halála után a teljesítmény védelmi jogokat jogutódai gyakorolják. (86. §. (1) (3) bek.)

A szocialista államok közül Csehszlovákia szintén szabályozást ad az előadóművészekkel kapcsolatban, ez azonban sokkal szűkszavubb, s

112.

a szerzői jogon belül történik a szabályozás. A Magyar Tervezetben is találhatók rendelkezések az előadók védelméről (51. és 52. §.), bár nem olyan mindenre kiterjedőek mint az a NDK Tervezetben láttuk.

Jelentősége azonban kétségkívül megvan, mert hazánkban lényegében ez az első olyan szabályozás, mely ha kívánalmat hagy is maga után, de mégis bizonyos vonatkozásokban védelmet nyújt az előadók részére. Igaz, hogy ez a védelem elsősorban személyi jellegű (pl. hozzájárulás a forgalombahozatalhoz, nyilvános előadás céljára történő rögzítéshez, távollevők részére történő közvetítéshez, - ilyenkor a név feltüntetésének és a torzítás elleni védelem jogának megadásával, 51. §. (1) bek. a /, b / pont illetve 52. §.) továbbá, hogy az előadás rögzítéséért, illetve továbbításáért csak kétség esetén ad a díjazáshoz jogosultságot (51. §. (3) bek.), hogy védelmi időről, öröklésről egyáltalán nem tesz említést - mégis rendelkezései előremutatóak, haladóak.

Ami az egész kérdés lényegét érinti - anélkül, hogy a részletszabályozásra kitérnénk - véleményünk szerint a következőkben foglalható össze:

Az előadóművészeket a személyiségi jogok feltétlen megilletik. További jogosítványaik - különös figyelemmel a NDK Tervezet gondos és körültekintő szabályozására - mint pl. engedélyadás, fellépti díj védelemhez való jog, védelmi idő, öröklés biztosítása, arra enged következtetni, hogy lényeges különbség nincs a szerzői jog és teljesítményi jog - ha úgy tetszik előadóművészek - joga között. A szabályozás tartalmi különbözősége döntő lehetne az elhatárolásnál, ami viszont itt lehetetlen a hasonlóság miatt. Ha az előadóművészeknek is biztosítani kell jogi védelmet, ami teljesen indokolt is, s ha ez a védelmi szabályozás szinte majdnem ugyanazokat a jogokat nyújtja mint a szerzői jog a szerzői jog alanyainak, akkor lenni kell egy olyan közös tulajdonságuknak, mely végeredményben a szabályozás kiindulópontját képezi. Ez a közös tulajdonság pedig véleményünk szerint az, hogy az előadóművész is alkot eredetit, egyénit a maga módján. Nem művet, hanem egy eredeti sajátos alakítást (játékban, mozgásban, szavaltban, éneklésben vagy más egyébben), ami éppúgy maradandó és állandóan ható, éppúgy rögzítésre, többszörösítésre alkalmazható és nyilvánosan is előadható.

mint bármely mű.

Éppen ezért egy megfelelő szint elérésétől függően az előadóművészeket is meg kell, hogy illesse a szerzői jog.

Végezetül még két problémakörrel foglalkozunk - mintegy összefoglalásképp - tekintettel, hogy ezek az eddig tárgyaltakra közösen jellemzőek.

Az egyik a védelmi idő, a másik a szerzői jog megsértésének és következményeinek rövid áttekintése.

V.

A védelmi idő

Védelmi időn azt az időtartamot értjük, melyet a szerző életében, halála után pedig meghatározott ideig örökösei élveznek a szellemi alkotások felett.

A filmalkotások védelmi ideje már tisztázott, azonban az alapját képező írói és zenei alkotások, illetve a rádió és televízióadások hasonló alkotásainak védelme ideje még tisztázatlan.

Hatályos jogunk a védelmi időt a szerző életére és halála után 50 évben állapította meg. (Sztj. II, §.)

Ha szerzőtársak közösen hozták létre az alkotást, akkor a védelmi időt annak a szerzőtársnak a halálától kell számítani, aki a legtöbbet túlélt. (Sztj. II, §.)

Hasonlóan van szabályozva a védelmi idő a Berni Egyezmény hazánkra hatályos - római szövege szerint is (7. cikk. (1) bekezdés), de megadja a lehetőséget, hogy az egyes államok belföldi viszonylatban 50 évnél rövidebb időben állapíthassák meg a védelem időtartamát. Ilyen esetben azonban a rövidebb védelmi időt biztosító állam szerzője más egyezményes országban sem élvezhet hosszabb védelmi időt.²⁵ (7. cikk (1) és (2) bek.)

Az UNESCO védnöksége alatt létrejött Egyetemes Egyezmény a védelmi időt 25 évben szabályozta

Fejlődésünk jelenlegi szakaszán a szellemi alkotások nagyobb védelme, a szerzők különös megbecsülése a társadalom elsőrendű feladata lett. E fokozottabb védelem tényleges megvalósítása mellett azonban egyes szocialista országokban kezdetét vett egy olyan folyamat, mely a védelmi idő jelentős csökkentésére irányul.

A fokozottabb védelem megvalósítására nincs befolyással a védelmi idő csökkentése, nem áll ellentétben ezzel.

A tőkés államok jogszabályai, melyek a védelmi időt minél magasabban igyekeztek megállapítani, a szellemi alkotásokban is tőkét láttak. A szerzői jogot elsősorban hasznóhajtó jogosítványnak tekintették,

Az ilyen felfogás szocialista társadalmunkban idegen. A szerző vagyoni joga nem tőkét jelent napjainkban, hanem a munkája után megérdemelt társadalmi ellenértéket biztosító jogosítványt, mely a szerzőt feltétlenül megilleti. Ez az ellenérték a jogdíj, mely munkabért, tiszteletdíjat, megbecsülést foglal magában.

A védelmi idő csökkentése természetesen nem azt jelenti, hogy a szerzők alkotásai ezután kevesebb védelemben részesülnének, vagy hogy jobban ki lennének téve a szabad felhasználással járó esetleges csorbításoknak, hanem csupán a vagyoni jogi jogosítványok csökkennek időben, ami viszont teljes összhangban van társadalmunknak azzal a törekvéssel, hogy a munkánélküli jövedelemszerzést a lehető legszűkebb körre szorítsa. A szellemi alkotások védelme a védelmi idő lejártával társadalmunk közvetlen feladata, mely a szellemi alkotásokat mint a társadalom közkincsait tartja nyilván már létrejöttük pillanatától kezdve.

A szocialista államok védelmi szabályozásai nem mutatnak egységes képet az időtartam tekintetében. A Csehszlovák szjt. (65. §.(2) bek.) és az NDK Tervezet (37 §.(1) bek.) jelenleg is 50 éves védelmi időt fogadott el. A Román szjt. (6 §.(1) bek. d./ pont) ugyancsak megtartja az 50 éves védelmi időt, de csak a leszármazó vonatkozásában. Minden továbbbi örökös 15 évig élvezheti a szerzői vagyoni jogokat (6. §.(1) bek. c./ pont). Ha utóbbi esetben az örökös kiskorú, a 15 év eltelté után is, teljes cselekvőképességéig, vagy felsőfoku tanulmányainak befejezéséig, legfeljebb azonban 25 éves koráig - élvezheti a szerzői vagyoni jogokat (Román szjt. 5. § (3) bek.)

A védelmi idő következetesen csökkentett formáját a szovjet és a lengyel szjt. tükrözi. A Szovjetunióban a szerző halála után 15 év, Lengyelországban pedig 20 év a védelmi idő.

A fenti szabályozásokat figyelembe véve úgy gondoljuk, hogy nálunk a védelmi idővel kapcsolatban a következő szempontokat kellene figyelembe venni: A védelmi időt indokolt nálunk is leszállítani és időtartamát az örökösöknek megfelelően differenciálni. Az Egyetemes Egyezményt figyelembe véve helyesnek tartanánk ha 25 évben lenne szabályozva a védelmi idő. Ennél rövidebb időtartam esetén magunk állítanánk akadályt az Egyetemes Egyezményhez való csatlakozásunk elé, mellyel jelentős nemzetközi, kulturális együttműködésről mondanánk le.

Jóllehet tőkés államok hozták létre s jelenleg a szocialista államok közül csak Csehszlovákia a tagja, úgy gondoljuk, nincs különösebb akadálya, sőt inkább csak előnye lehet ha Magyarország is csatlakozna hozzá.

A védelem szabályozását a következőképpen gondoljuk:

1. Az özvegy haláláig, illetve újabb házasságkötéséig (a bolgár szjt-hoz hasonlóan 18. cikk (1) bek. b./ pont.)

2. A felmenők életük tartamára,

3. A szerző leszármazói és minden további örökös pedig 25 évig részesülne védelemben,

Egyes törvényekben, így a román szjt-ben tilos az újraöröklés az u.n. „további örökösök” körében, a bolgár szjt. szerint pedig egyaránt tilos bármely öröklésnél (18. cikk (2) bek.)

Ezeket a megoldásokat nem tartjuk helyesnek. A bolgár megoldás nagyon leegyszerűsíti a kérdést, amikor minden további öröklést kizár, s ezáltal véleményünk szerint mélyen megsérti az örökhagyó rendelkezési szabadságát, a román szabályozás pedig ott ahol megtiltja a fentiekben túl figyelmen kívül hagyja azt, hogy sok esetben az örökhagyó akinek családja nincs, vagy már nincs, olyan személyt nevez meg örökösének, aki számára esetleg éppen olyan mint a leszármazó, vagy házastárs (pl. jóbarát, élettárs, stb.) Indokolatlan tehát elvenni tőlük az amugy is csökkentett védelmi időn belül, az örökölt, elsősorban vagyoni jogok feletti rendelkezési szabadságot.

A védelmi idő lecsökkentésének s a további részletszabályozás kidolgozásának követelménye, egyik megoldásra váró feladata szerzői jogunknak.

mely különösebb akadályba úgy gondoljuk nem ütközik. A Magyarországra hatályos Berni Egyezmény római szövege is lehetővé teszi – amint már fentebb láttuk – hogy rövidebb védelmi időt állapítson meg bármelyik állam belső törvényhozása, s az Egyetemes Egyezményhez való csatlakozással is csak közelebb jutánk e kérdés megoldásához.

V.

A szerzői jog megsértése és következményei

Tételes jogunk elsősorban az írói művekre állapítja meg a szerzői jog megsértését²⁶, s ezeket alkalmazza a többi védett műre is, bizonyos eltérésekkel. A szerzői jog megsértésének büntető – és polgári jogi jogkövetkezményei vannak. Hatályban lévő jogunk a büntető jogi jogkövetkezményeket is a szerzői jog körében tárgyalja. (I. szjt. 18. és 20. §.) ami nem helyes. A büntető rendelkezéseknek a büntetőtörvénykönyvben van a helyük, a polgári joghoz tartozó szerzői jog körében csak a polgári jogi szankciók kerülhetnek tárgyalásra.

A BTK. már ennek szellemében jár el, amikor a 306. §. a./ pontjában a szellemi alkotások megsértői számára büntető rendelkezést tartalmaz.

A szerzői jog megsértésének és az ahhoz fűződő polgári jogi szankciónak különösképpen két esetével találkozhatunk gyakran. Ezek : a személyiségi és vagyoni jogok felróható, valamint objektív megsértése.

A személyiségi jogok megsértéséről – tekintettel, hogy a dolgozatban a személyiségi jogokkal nem foglalkoztunk – nem kívánunk itt sem említést tenni.

A vagyoni jogok felróható megsértése esetén a jogsértőt kártérítési kötelezettség terheli. Ezt minden törvény leszögezi, a mérték tekintetében azonban igen ritkán rendelkeznek. Általában a szerző vagyoni kárát szokták reparálás képpen megítélni, ami egyenlő a jogosulatlan felhasználásért kapott ellenértékkel, valamint további bizonyított kárának megtérítésével.

Itt reparálás történik ugyan, de ez a prevenció szempontjából nem elegendő annál is inkább, mivel a büntetőjogi szankció alkalmazására az esetek zömében – kivéve a bitorlás súlyosabb eseteit – nem kerül sor.

Igy a jogsértő, aki felróhatóan járt el, bizonyos hátrányt szenved ugyan, de ez erkölcsi hátránynál többet nem jelent.

Ilyen enyhe szabályozás valósággal táptalajt ad a jogsértőnek, ezért a határozottabb, a preventív és regresszív szempontokat is figyelembe vevő szabályozás halaszthatatlanná vált. Ez a törekvés tükröződik a Csehszlovák megoldáson is, amikor úgy rendelkezik, hogy "a mű jogtalan felhasználásával okozott kár megtérítése helyett kárpótlás követelhető a mű jogos felhasználásáért járó szerzői tiszteletdíj kétszeres erejéig." (Csehszlovák szjt. 64. §. (3) bekezdés.)

Ez a rendelkezés, bár kétségkívül többletet tartalmaz a korábbi megoldásokhoz viszonyítva, s egy helyes elvet félig jól meg is old, mégsem mondható a legszerencsésebb szabályozásnak.

Hibája elsősorban az, hogy nem teszi kötelezővé a kétszeresre menő kárpótlás érvényesítését, hanem azt csak mint lehetőséget említi meg, másodsorban pedig az, hogy amennyiben ezt a kétszeresre menő összeget érvényesíti, akkor ezt az összeget a jogsérelmet szenvedőnek adja oda - mintegy fájdalomdíjként.

Ilyen megoldás, a különben feltétlen védelemre jogosult szerzőt munkanélküli, illetve többletjövedelemhez juttatja, amelyet nem kapott volna meg pl. akkor, ha a törvényes keretek között ő maga hasznosítja művét. Jelen esetben tehát a két társadalomra egyaránt káros magatartás közül, melyek kiküszöböléséért harc folyik, az egyiket felszámoljuk a másik táplálására, holott a feladat az volna, hogy mindkettő létezését a minimumra szorítsuk.

Felvetődik a kérdés, hogy hogyan lehetne az ilyen eseteket megoldani úgy, hogy a visszatartó hatás is és a reparálás is megvalósuljon.

A Csehszlovák helyes elvi, de helytelen gyakorlati megoldását alapul véve úgy gondoljuk, hogy a jogsértőt a kártérítésen felül, de ehhez igazodó pénzüsséggel kellene sújtani. Igaz, hogy ez büntetőjogi megoldásra emlékeztet, mert független az okozott kártól, de nem büntető bíróság alkalmazza. Ugyanakkor viszont igen jelentős a preventív hatása, s emellett adott esetben szükségtelenné teszi a jogsértőt esetleg indokolatlanul súlyosan sújtó büntetőjogi következmények kimondását, bár e két típusú szankció együttes

113

alkalmazása elvileg nem kizárt.

A Magyar Tervezet akként rendelkezik, hogy ha a jogsértés a felhasználónak felróható, akkor a kár megtérítésén túl a szerzőt megillető díjnak megfelelő összeget az állam javára kell megítélni. (55. §. (2) bekezdés b./ pont)

Ez a rendelkezés alapjaiban téves.

Az ügyész indítványára a bíróság azt a szolgáltatást mondja a Ptk. ide vonatkozó miniszteri indokolása az állam javára ítélni meg, amely a tiltott, a dolgozó nép érdekeibe, vagy a szocialista együttélés követelményeibe ütköző szerződéskötő, a megtévesztő, vagy jogtalanul fenyegető, továbbá az egyébként csalárd módon eljáró félnek járna vissza.²⁷

Ilyenről viszont itt egyáltalán nincs szó.

De nincs szó juttatott szolgáltatásról sem, holott az állam javára történő marasztalásnak ez az alapja. A juttatott szolgáltatást kell az állam javára megítélni, melyre a csalárdul eljáró fél már nem érdemes, s mellyel a másik fél pedig e rendelkezés hiányában jogtalanul gazdagodna.

A szerzői jog felróható megsértése esetében egészen másról van szó. Jogellenes magatartásból fakadó kár és az ezt követő kártérítés az alap, amely a reparációt szolgálja, s egy járulékos, bíróság jellegű további szankcióról, mely a prevenciót képviseli. Ezt azonban azért, mert az az állam pénztárába kerül, nem lehet azonosítani a teljesen más alapokon nyugvó állam javára történő marasztalás intézményével.

A vagyoni jogok objektív megsértése akkor valósul meg, ha a jogsértés fel nem róható módon történt. Ilyen esetekben kártérítés nem lehetséges. Az esetleges jövedelmet azonban amelytől a szerző elesett, követelheti, mégpedig a gyakorlat alapján, melyre a Ptk. miniszteri indokolása is utal, jogalap nélküli gazdagodás címen.²⁸

A Lengyel szabályozás ugyancsak a gazdagodási keresetet alkalmazza objektív jogsértés esetén. (Lengyel szjt. 56. cikk.)

Az NDK Tervezet szerint csak abban hagyást és a felhasználás díjazását, valamint helyreigazítást lehet követelni. (Tervezet 73. §. (1) illetve (3) bekezdés)

Véleményünk szerint figyelemreméltó ez a megoldás s egyszerűbb, jobb mint amire a Ptk. indokolása a gyakorlatot is figyelembe véve lehetőséget ad. Objektív jogsértés esetén ugyanis a jogsérelmet szenvedő tulajdonképpen csak attól az összegtől esik el ha egyáltalán van kár amit akkor kapna, ha a felhasználásra, vagy értékesítésre például ő adott volna engedélyt. Ennél szélesebb körű pl a gazdagodás mértékére vonatkozó ténymegállapítás sokszor bonyolult, nehézkes, s véleményünk szerint indokolatlan is. A keresetet tehát amit jelenleg jogalap nélküli gazdagodás címén nyújthat be a szerző helyesebb lenne, a bár véletlenül, de objektíve jogellenesen eljáró személy ellen kártalanítási keresetként benyújtani, amely összecszerüen a jogszerű felhasználás esetére megállapított szerzői díjhoz igazodna.

Paul Virágh

Sur certaines questions du droit d'auteur relatives
aux films, à la radiodiffusion et la télévision

L' étude analyse du point de vue théorique et pratique les problèmes du droit d'auteur relatifs aux films et aux émissions de radio et de télévision.

Elle donne une définition de l'oeuvre cinématographique et traite en détail du contrat d'adaptation, de la période de l'adaptation de la période de protection de l'oeuvre cinématographique, du droit de représentation publique et de la question de savoir qui peut être considéré l'auteur de l'oeuvre cinématographique.

Examinant les émissions de radio télévision, elle analyse les problèmes du droit d'utilisation libre, du droit de fixation et les problèmes relatifs aux haut-parleurs et aux acteurs dramatiques.

Enfin, elle traite de la période de protection ainsi que de la violation du droit d'auteur et ses conséquences

J e g y z e t e k

1. Pánczél Lajos : Az övenéves mozi. (É. h. nélkül) 13. p.
2. Időközben a kodifikátorok munkájukat befejezték, s már a törvény tervezet is elkészült. A már korábban elkészített dolgozatunkba ezért a Tervezetet teljes egészében nem tudtuk beépíteni, s csupán a legszükségesebb helyeken teszünk erre utalást.
3. Az első filmesítési szerzői jogi per Oscar Messter ellen irányult, melyet Karin Michaelis a világhírű dán író indított "Veszedelemes életkor" c. regényének engedély nélküli megfilmesítéséért. A per az író nyereségével végződött. Az ítélet az író keresetével egyezően hangsúlyozta és leszögezte, hogy az író műve nem lehet szabad préda a film számára sem, s hogy ilyen esetben a szerző engedélye mindig szükséges.
4. Ha a filmesítési szerződés, vagy a mintaszerződés nem tartalmaz eltérő rendelkezést, a film előállítója megszerzi a jogot, hogy a szerző művének felhasználásával előállított filmet - akár szinkronizálva, vagy idegen nyelvű feliratokkal ellátva - helyileg és időbelileg korlátlanul terjeszthesse és nyilvánosan bemutathassa. (Világterjesztési jog)
5. Az itt kifejtettek alapján éppen ezért túlzottnak találjuk a Magyar Tervezet 47.§-ának rendelkezését, mely szerint a film szerzői jogi védelme a gyártás évét követő 25 évre terjed ki. Nyilván az alapul szolgáló művekre tekintettel - a védelmi idő egysége érdekében történt az ilyen szabályozás - de ezt ennek ellenére indokolatlannak tartjuk.
6. V. ö. dr. Palágyi Róbert : A magyar szerzői jog zsebkönyve Budapest 1957. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 49. p.
7. A Magyar Tervezet 44. §. (1) bekezdése már ezt rögzíti.
8. Dr. Palágyi Róbert : A magyar szerzői jog zsebkönyve. Bp. 1957. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 25. p.
9. Így rendelkezik pl. az 1926-os Lengyel szjt., az előbbiekre vonatkozóan pedig az 1926-os Csehszlovák szjt.
10. Győri-Kallós : A mozgófényképészeti művek szerzői joga Bp. 1938. 69.p.
11. Az ellenkező bizonyításig az a vélelem, hogy valamely mozgófényképészeti mű mely kollaborációban jött létre, szerzőtársai a következők :
 1. a szöveggényv (szcenárium) szerzője,
 2. az átdolgozás szerzője,
 3. A filmen kimondott szöveg szerzője,
 4. a film számára készített zene, akár szöveges, akár szöveg nélküli szerzője,
 5. a filmrendező
- A francia szjt. 14. cikk (2) bekezdése
12. " A skicc leírja a főkonfliktust és ábrázolja a cselekményt nagyvonalakba

az exposé a cselekmény ábrázolása, mely a film eszközével lesz ábrázolható. A konfliktust és az okát, valamint a cselekvő személyek indítékát érthetően kell leírni és cselekménnyel egy meséhez hozzákötni. A fő jellemeknek világosan felismerhetőeknek kell lenni. A film eszmei tartalmát és cselekményének társadalmi alapját meggyőzően kell leírni», (Püschel H. : Zu einigen Fragen des Filmurheberrechts, Neue Justiz, XIII. évf. 413. p. 1959.)

13. Géczy Kálmán : A szerzői jog bírói gyakorlata (Kézirat) 17. p.

14. U. o.

15. A Magyar Tervezet a Televízióról már tartalmaz rendelkezéseket, azonban ennek ellenére - tekintettel a szerény joganyagra és irodalomra is - nem tudunk részletesen foglalkozni vele.

16. A szerzőt a kizárólagos engedélyezési jog nemcsak a rádió sugárzásra nézve illeti meg, hanem minden más olyan eszközre, vagy szerkezetre nézve is, amely lehetővé teszi jeleknek, hangoknak, vagy képeknek vezetékek nélküli sugárzását. (Berni Egyezmény II/A cikk (1) bekezdés)

17. Dr. Palágyi Róbert : A magyar szerzői jog zsebkönyve, Bp. 1957. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó 122 p. 1. bekezdés.

18. Hogy mennyire életszerű az itt felvetett probléma, bizonyítja az is, hogy a közelmúltban a texasi Corpus Christi rádió állomás bejelentette, hogy üzembe helyeztek egy olyan elektronikus berendezést, mely a rádió vagy televízió útján közvetítésre kerülő zene fölé emberi füllel nem hallható különleges frekvenciájú hangot sugároz, amely tönkrereszti az adásról készült magnófelvételeket. (Bögös L. : Mégis veszek magnót . . . Rádióújság 1962. I. 15.)

19. Géczy Kálmán : A szerzői jog bírói gyakorlata (kézirat) 17. p.

20. U. o.

21. Balás P. Elemér : Szerzői jogi reformtörekvések Bp. 1927. 34. p.

22. Szalai Emil : Az előadóművész védelme Jogállam 1932. 53. p.

23. Dr. Palágyi Róbert : A magyar szerzői jog zsebkönyve Bp. 1957. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó 82. p.

24. Dr. Palágyi Róbert : A magyar szerzői jog zsebkönyve, Bp. 1957. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 82. p.

25. Az Egyezmény brüsszeli szövege ezt a lehetőséget elvetette.

26. Írói mű bármely nyelvű fordítására a szerző beleegyezése nélkül történt többszörösítése, közzététele, vagy forgalombahelyezése a szerzői jog bitortlásának tekintendő. Szjt. 7. §.

27. A Magyar Népköztársaság Polgári Törvénykönyve, Az 1959. évi IV. tv. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp. 1959. 184. p.

28. U. o. 287. p.

122.

29. A dolgozatban hivatkozott szerzői jogi törvények az Állam és Jogtudományi Intézet hivatalos fordítása alapján a következők :
- Angol szjt. (az 1956. évi angol szerzői jogi törvény.)
- Bulgár szjt. (az 1956. évi 55. sz. tv.-el módosított 1951. évi 545. számú szerzői jogi törvény.)
- Csehszlovák szjt. (a szerzői jogról szóló 1953. évi december 22-én kelt 115. számú tv.)
- Francia szjt. (az 1957. évi március 11-es törvény. Az irodalmi és művészeti tulajdonról.)
- Lengyel szjt. (az 1952. július 10-i törvény a szerzői jogról)
- Magyar szjt. (az 1921. évi LIV. tv. a szerzői jogról.) Továbbiakban szjt.
- Magyar Tervezet (törvénytervezet a szerzői jogról).
- NDK Tervezet (szerzői jogi törvénytervezet.) Közzéteszi a Műv. Min. Berlin 1959. VEB . Deutscher Zentralverlag.
- Román szjt./ az 1956. évi 321. számú tvr. a szerzői jogról.)
- Szovjet szjt. (a szerzői jog alapelveinek új fogalmazásban való életbeléptetése. 1928.

A TANUK SZEREPE A DÁCIAI VIASZOSTÁBLÁKON

Könczöl László IV. jh.

RÓMAI JOGI TANSZÉK

A Római Birodalom i. u. 117-ben Trajanus császár uralkodása alatt érte el a legnagyobb kiterjedését. Hazánk és a Román Népköztársaság területének egyes részei is ehhez az óriási birodalomhoz tartoztak, Pannóniában és Dáciában - ebben a két önálló provinciában - is számos nyomát találjuk a római kori emlékeknek, Érthető tehát az a törekvés, amely a vizsgálódást ezen provinciái leletekre is kiterjeszti, hogy egyre pontosabb és hűségesebb képet nyerjenek a közel kétezeréves társadalomról, Ennek a gazdag leletanyagnak egyik, jogi szempontból jelentős része a verespataki viaszostáblák anyaga,

Jelen tanulmányunk több viaszostábla áttekintésén túl az okiratok formáltságával, az aláíró tanuk szerepével, az aláírások bizonyító erejével és fontosságával foglalkozik, Főleg azokat az okiratokat fogjuk megvizsgálni, melyek tartalmuk szerint a tulajdonjog és szerződési jog körébe tartoznak, továbbá azokat, melyek az okiratok kiállításának különleges módja vonatkozásában adnak felvilágosítást. Ugyanakkor rá kell mutatnunk az itáliai és a provinciái joggyakorlat egyes eltéréseire és különbségeire.

I.

A XVII. század utolsó két évtizedében a volt Római birodalom Dácia provinciájában Alburnus maior¹ római település közelében találtak először bizonyos okiratokat tartalmazó viaszostáblákat, Fischer megállapítása szerint² a 25 db. tábla 1786 és 1788 között került napvilágra. A Corpus Inscriptionum Latinarum /továbbiakban CIL/III.³ kötetében közzétett viaszostáblák első darabjait 1786-88-ban találták meg. A későbbieket további három időszakban találták meg : éspedig 1790-1-ben, 1820-, vagy 24-ben, és az utolsó táblákat 1854-55-ben. A verespataki viaszostáblákkal kapcsolatban Fischer - aki kiváló történész és az oklevélkutatásban is jelentős érdemeket

szerzett- fent említett munkájában sok igen értékes megállapítást tesz, Ugyanakkor több vonatkozásban álláspontja nem elfogadható, hiszen jogi ismeretei kissé hiányosak.

A viaszostáblák közül egynéhány sértetlen, több darabja erősen töredékes. Az okiratok anyaga elég változatos, írása pedig nehezen olvasható kurzív latin nyelvű írás. Így a táblák megfejtése az első táblák megtalálásához képest viszonylag később történt. Fischer munkájában utal arra, hogy a táblákat első ízben H. F. Massmann-nak sikerült megfejteni.⁴ Azt nem vonjuk kétségbe, hogy a rendkívül széles ismeretekkel rendelkező és tanulmányokat folytató Massmann /főleg a diplomatika és a paleographia körébe vágó munkái ismertek/ a kurzív írást fejtette meg sikerrel, és ő állapította meg a viaszostáblák keletkezésének idejét : i. u. 131-167 közötti évekre. Az a körülmény azonban nézetünk szerint vitathatatlan, hogy a táblák tényleges megfejtője, a jogi anyag megállapítása és publikálása Zangemeister munkásságának köszönhető. A megtalált viaszostábláknak kezdetben túl nagy jelentőséget nem tulajdonítottak. De amikor a XIX. század 70-es éveinek közepén az egykori Pompeji romjai alól 132 db. hasonló viaszostábla került elő egyszeriben megindult a szélesebbkörű érdeklődés a dáciai anyag vonatkozásában is. Pompeji romjai alól előkerült viaszostáblák mintegy 100 évvel korábbiak a dáciai tábláknál. Keletkezésüknek időpontja i. u. 15-62 évekre tehető. A viaszostáblák okirati anyagának szembeötlő azonosságai vannak. A fent említett Zangemeister és Mommsen idevonatkozó munkásságán kívül több tanulmány alapját képezte e viaszostáblák okirati anyaga.⁵

Ismeretes, hogy a római uralom a Kárpátmedence területén az i. e. I. századtól kezdve Augustus korától indult terjeszkedésnek. Pannónia provincia is hamarosan a birodalom része lett. A II. század elején Trajánus császár foglalta el Dáciát. A véres harcok következtében jelentős részben kiirtották a dák lakosságot. Helyettük főleg görög, de számos illyr-kelta /dalmát, pirusta/ telepest hoztak be ide. Az egyes telepök és városok elég gyorsan fejlődtek, és jónéhány kapott városi jogokat, közülük talán elsőnek a volt dák főváros Sarmisegethusa. A kereskedelem mellett nagy szerepe volt a bányászatnak. Főleg az arany, a só és a vasbányák voltak jelentősek.

Meglepő különbséget látunk, ha figyelemmel kísérjük Pannónia provincia fejlődését is, főleg az okiratokban megnyilvánuló sajátosságok területén. Pannónia elég hamar kerül a romanizáció hatása alá, hiszen már a meghódítása előtt is ismert volt a római kereskedők előtt. Továbbá Pannónia területe hosszabb ideig volt római provincia mint Dácia. Ezzel szemben mégis Dáciában - ahol korábban kétségtelen hellén hatás mutatkozott az okiratok fejlett formában való kiállítása bizonyított, ugyanez Pannóniáról nem mondható el! Fischer munkájában azt fejt ki,⁶ hogy a kérdés megoldása az egyes jogügyletek írásbafoglalásának hellén illetve római gyakorlatában keresendő. Steinackerre való hivatkozásában⁷ megállapítja: nem véletlen, hogy a Pompei viaszostáblák is ebben a görög eredetű városban kerültek elő a legnagyobb számban. Végül következtetésben pedig kimondja, hogy a verespataki viaszostáblák okiratai hellén hatásra, a római gyakorlattól mentesen honosultak meg és a Római Birodalomban is a későbbi okíratolás a hellén gyakorlatnak az átültetése.

Ezt az álláspontot ilyen megfogalmazásban és formában nem fogadhatjuk el. A kérdés megoldására vonatkozóan válaszukat az egyes okiratok jogi tartalmának és alakszerűségeinek vizsgálata után adjuk meg. Mielőtt a dáciai viaszostáblák tartalmát és alaki kellékeit áttekintenénk, tisztázni kell a római okiratok használati formáit és lényegét.

II.

A római okiratok vonatkozásában kiindulási pontunk csupán csak a császárság korától van. Következtetés útján okiratokat ugyan már feltételezhetünk a köztársaság idején is, hiszen magának az okiratnak a fogalma már ekkor is meretes. Azonban az okíratolás általánossá válásáról nem beszélhetünk. A hellén területen viszont ezen kialakulási folyamat sokkal korábbi időpontra tehető. Itt a papyrusok és az egyes feliratok a köztársaság koránál régebbi keletűek. Ezen tények alapján Mitteis azt a következtetést vonta le,⁸ hogy a római írásbeliség főleg hellén hatásra keletkezett.

A császárkor okiratait vizsgálva azonnal szembeötlik a tanusító /Zeugnisurkunde/ és a dispositív okiratok /Dispositivurkunde/ közötti különbség. Rögtön meg kell jegyeznünk, hogy ez a különbségtétel nem esik teljesen egybe

az objektív és szubjektív fogalmazás alapján fennálló elhatárolással. Az objektív megfogalmazású okiratok esetében a jogügyletek megkötése utáni, jogilag kötelező magatartásokra utalnak, amelyeket a másik félnek be kell tartani. A szubjektív okiratok esetében, az okirat által kötelezett fél maga, első személyben beszélve mondja el, mintegy felsorolva a kötelezettségeit, esetek nagy többségében pedig még bizonyos magyarázatokat is fűz az okirathoz. Tehát az objektív és a szubjektív okirat közötti különbséget nem az okirat jogi tartalma alapján tesszük meg. Mint Mitteis leszögezi, a szubjektív megfogalmazásban csupán egy puszta igazolás tanúsítása van.⁹

Ezzel szemben a tanusító és a dispositív okiratok közötti különbséget már a jogi tartalom szempontjából tesszük meg. A tanusító okirat jelentősége ilyen módon lényegesen túlnő a dispositív okiraton. A római gyakorlatban, minden jogügyletnél egy okiraton kívüli eljárás is megkövetelendő /mancipatio, in iure cessio, realcontractus, stipulatio stb./ mert az okirat bár ezeket igazolja/tanusít/ de önmagába nem veheti fel. Ezzel szemben a dispositív okirathoz az okirat kiállítója valamely intézkedését, rendelkezését, különleges hajlamát foglalja írásba. Ez a forma meglehetősen távol állt a római szemlélettől, mégis néhány vonatkozásban előfordult.

Az egyes fogalmak közötti határvonal meghúzása után a következőket állapíthatjuk meg a római okiratokról : a császárkor elejétől kezdve a tanusító okiratokat általában objektív megfogalmazásban, az egyes dispositív okiratokat szubjektív szerkesztésben állították ki. Bizonyos kivételeket itt is találunk, mert a császárság későbbi szakaszában találunk példát arra is, hogy a dispositív okirat objektív szerkesztésben is létrehozható.¹⁰

Megjegyzendő azonban egy körülmény : a rómaiaknál a fenti rendszeres osztályozás ismeretlen volt. Az elhatárolás mégis szükséges, mert egyes okiratok vonatkozásában csupán közvetett bizonyítékokkal de a rendszer segítségével tudjuk elvégezni az elemzést. Az okiratok megjelenési formája tehát igen változatos és sokrétű, ugyanakkor az egyes okiratfajták tartalmi szerkesztése igen kötött, meghatározott volt. Az egyes kellékek hiánya igen súlyosan volt sankcionálva. A külső megjelenési forma vonatkozásában a következő elnevezésekkel találkoztunk, a leggyakrabban : tabulae, testatio.

cerae, epistula, chyrographum, cautio, instrumentum.

Vizsgáljuk meg külön-külön ezeket a fogalmakat, - - -

A tabulae és a cerae elnevezésű okiratok általában viasztáblákon lévő anyagra utalnak. Jogi jellegük szerint mindkét alapformában előfordulnak. Lehetnek objektív tanusító okiratok, de nem kizárt a szubjektív megfogalmazás sem. Sőt az utóbbira vonatkozóan számos példával fogunk találkozni a dáciai okirati anyagban. Általában a szubjektív szerkesztésű volt mindig az epistula. U. i. magából az elnevezésből /epistula: levél/ következik az, hogy a kiállító szubjektív levélformában fejezi ki akaratát. Formájára vonatkozóan megállapítható a kiállító /destinator/... .. ille illi salutem... .. mel kezd, majd a dítálással folytatja, végén pedig az átvevő /jogosult/ felé megjegyez bizonyos körülményeket. Az epistula nál is rögtön láthatjuk, hogy csupán az elnevezés alapján lehetetlen volna eldönteni, hogy dispositív vagy tanusító okirattal van-e dolgunk.¹¹ Az irányadó itt a szubjektív megfogalmazás, mely a dispositív okirat meglétét feltételezi fel.

Az epistulától főleg természetében különbözik a chyrographum formája. Bár maga a chyrographum is szubjektív megfogalmazású okirat, de egyuttal kapcsolódhat az epistula-hoz úgy, hogy annak tanusító okiratát képezheti. A különbség mégis az a kettő között, hogy az epistula esetében a levélforma nem fogalmi ismérv, hanem tény, amelyet a kiállító szubjektív formájában fejez ki. Közömbös emellett az, hogy az okirat fő tartalmát adja, vagy csak egy magyarázat vagy kijelentés. Chyrographum ezzel szemben mindig a kiállító /kötelezett/ egyoldalu írásbeli nyilatkozatát jelenti.

Nem teljesen egyértelmű a cautio terminológiája. A cautio általában az ügylet tartalmát célozva a stipulatio okiratát képezi, valamint különböző kötelezettségekből folyó szolgáltatást foglal írásba. Ezért mind objektív, mind szubjektív megfogalmazású tanusító illetve dispositív formát felveheti.¹² Igen gyakran jelent mégis tanusító okiratot.¹³

Végezetül az instrumentum elnevezésű okiratot minden olyan esetben

használják, amikor bizonyítéka általában szükség van. Magába foglalja mind az ügyleti okiratokat általában, mind az egyes ügyletekhez tartozó különböző számlákat és mellékleteket. Fokozott jelentőségét mégis az karakterizálja, hogy a bizonyítékok ténylegesen megtalálhatók az instrumentumnál, szemben az egyéb okiratokkal, ahol csak utalások vannak feltüntetve.

Vizsgáljuk meg a továbbiakban, az egyes ügyletek megjelenési formáit. A fent vázolt egyes okiratok közötti elhatárolás alapján itt is bizonyos "osztályozódást" figyelhetünk meg. A ius civile ügyletei csak litteralcontractus-ban, azaz egy transcriptio-ban alapíthatók meg, valamint az írásbeli végrendelet – legalább is részlegesen – okiratban testesülhet meg. Ezzel szemben a formátlan consensual contractus-ok, praeteri ügyletek stb. a dispositív okiratok kiállításával is teljesedésbe meheltek. Ezek mellett a római tanusító okiratok eredetileg mindig objektív megfogalmazásuk voltak és bizonyító erejük abban volt, hogy a tanuk közreműködésével jöttek létre. A tanuk száma változó volt. Az a körülmény, hogy 7-es szám /különösen a mancipatio és a kölcsön vonatkozásában/ általánosan követett lett volna fenntartással kell fogadnunk, és a későbbiekben külön vizsgáljuk ezt a kérdést.

Szubjektív okiratok viszont a római gyakorlatban később jelentek meg. A szubjektív megfogalmazású dispositív okirat civil jog számára – kivéve az írásbeli testamentumot – idegen volt. A forma alkalmazása és használata a ius gentium kialakulásával következhetett be. Pontos időbeli meghatározást adni itt sem tudunk, mindenesetre csak a köztársaság végén vált követett gyakorlattá Itáliában. A szubjektív megfogalmazású okiratokkal kapcsolatban egy érdekes körülményt kell megemlítenünk. A szubjektív okiratok legáltalánosabb megjelölését a chyrographum név egyesíti magában, ami a római okirati elnevezések között idegen nyelvű. Ez arra enged következtetni, hogy a szubjektív megfogalmazás hellén forgalomban volt használatos, és innen tört be Itáliába. Bár a görögöknél az objektív megfogalmazás is széles körben elterjedt, különösen ha a ptolemaiói okiratok körére gondolunk. Mindenesetre bizonyított tény: a császárkorban a chyrographum

130.

a régebbi oklevélforma rovására terjed el. A Pompejiben megtalált viaszos táblák, már mutatják az új formának az előrenyomulását.¹⁴ Számos esetben láthatjuk a Pompeji viaszostáblákon az objektív megfogalmazású fő oklevélforma mellett a szubjektív fogalmazású chyrographum felvételét is. Itt a fő forma mellett a chyrographumnak igazoló, magyarázó jelentősége van. Ez az utóbbi funkció főleg ott jelentkezik, ahol a chyrographumot harmadik személy állította ki, bizonyítva azt, hogy a tartalommal egyetért és az megfelel a köztűnt ügyletnek. Ennek igazolására a kiállító is alápecsételte a chyrographumot.

Összefoglalva a római okiratokkal kapcsolatban mondottakat. Az okiratok vizsgálata során két alapvető formát találtunk: A testatio-t és a chyrographumot. A testatio objektív megfogalmazású tanusító okirat, melyet a jogügylet bizonyításának a kedvéért foglaltak írásba. Az okirat hitelességét a tanúk alápecsételése igazolta. A testationál általában 7 pecsét szerepel, de bizonyos vonatkozásban ettől kisebb eltérések is lehetségesek. Az oklevelek másik alakja a chyrographum. A chyrographum szubjektív megfogalmazású okirat, melyet a nyilatkozattevő /kötelezett/ vagy az ő megbízásából egy harmadik személy állított ki. A chyrographumnál kevesebb /1-3/ tanu szerepel.

Érdekes összevetni a pompeji és a verespataki testatio-k és chyrographumok legjellegzetesebb vonásait.

A testatio pompeji példája:

„ . . . Sestertia tot. . . . persoluta accepisse
se dixit L. Titus ab L. C. Iucundo.”

A verespataki séma:

„ . . . quinquaginta L. commendatos Lupus Carentis
dixit se accepisse et accepit a Iulio /Al/ exandro.”

A chyrographum pompeji példája:

„ . . . scripsi me accepisse ab L. C. Iucundo sestertia tot.”,
vagy: „ . . . scripsi rogatu. . . . eum accepisse ab L. C. Iucundo
„ s^sestertia tot.”

vagy: „ . . . scripsi ex mandatu /et delegatu?/, . . .”

A chyrographum a verespataki viaszostáblánál:

„ . . . scripsi rogatus /co/ ram ipso pra^o/e/ senti L. Ulpio

Valerio . quia s/e/ litteras scire negavit.¹⁶

vagy :«seripsi rogatus a Memmio Asclepi quia se
lit/ter/as scire negavit. it/!/ quod dixit se locas
/se/ et locavit¹⁶

A fenti kiragadott példák alapján is láthatjuk a két okirati anyag fel-
tűnő azonosságait. A két anyag keletkezésének az időpontja kb. 100 év kü-
lönbséget mutat. Míg a Pompejiben talált viaszostáblák az i. u. 15-62 évek
között keletkeztek. addig a verespataki viaszostáblák okirati anyaga i. u.
131-167 évek között kerül írásbafoglalásra.

III.

A vizsgálódásunkat a továbbiakban az egyes okiratok külső megje-
lenési formájára terjesztjük ki. A viaszostáblák okirati anyaga fa és viasz.
/tabulae, ceratae, cerae/. A köztársaság végétől kezdődően némely esetben
papyrus /charta/ vagy pergament /membrana/ is előfordul.¹⁷ A viasz amely-
re az írás kerül a késői köztársaság korában, és a császárkorban gyak-
ran alkalmazott¹⁸ egy kivájt fatáblába van öntve. A fatáblák kimélyítése
olyan formában van megoldva,¹⁹ hogy a tábla szélei keretek maradnak. A ke-
retek általában magasabban vannak kiképezve, a viaszba eszközölt írás
védelme érdekében. Az írás után a táblát egy másik hasonlóan kiképzett
táblával takarják le. A viaszostáblák között a legelterjedtebb forma a
triptychon.²⁰ A triptychon három egymáshoz pontosan illő fatábla, a fent le-
írt kivájással /természetesen csak a belső oldalain/ amelyeket szorosan
egymáshoz fűznek és zsinorttal megerősítenek. Az egyszerűség kedvéért az
egyes oldalakat 1-6-ig terjedő számozással fogjuk ellátni és a következők-
ben erre a számozásra fogunk csak utalni. / A felső fedőlapp : 1, ennek
belső lapja : 2, a második tábla felső lapja : 3, az alsó lapja : 4, míg a
harmadik tábla belső oldala : 5, és az alsó takarólap : 6 oldal/ A fedőfe-
lületek, azaz az 1, 3, 5. oldal szabadon maradnak és le lesznek simítva.
A triptychon 2. és 3. oldalára írják az okirat fő tartalmát az említett eljá-
rás után elkészített viaszba. A két egymással érintkező oldal pontosan
illik egymás fölé és így kerül összefűzésre. A kötőzsinor a 4. oldalon egy
kivájt mélyedésben fekszik, amely kb. a tábla függőleges középvonalába
esik. A zsinort itt összecsomózzák és a tanuk pecsétjével feloldhatatlanul
rögzítik. A táblák közötti eltolódás érdekében azaz egymás fölött el ne

csusszanak és az írás meg ne sérüljön a széleken kis fogazási eszközök, amelyek pontosan illettek egymásba. A Senatus Consultum Neronianum után pedig /i. u. 61/ a széleken lyukakat furtak és ezeken keresztül erősítették össze a fatáblákat. Érdeemes áttekinteni a fent idézett Senatus Consultumot, mert több megállapítást találhatunk a viaszos táblákra vonatkozóan.²¹

«Amplissimus ordo decrevit, eas tabulas,
quae publici vel privati contractus scripturan
continent, adhibitis testibus ita signari,
ut in summa marginis ad mediam partem perforatae
triplici lino constringantur, atque, impositae supra
linum cerae signa imprimantur, ut exteriori
scripturae filum interior servet. Aliter tabulae
prolatae nihil momenti habent.»

A Senatus Consultum utasítást ad tehát a triptychen megpecsételése, három helyen való átfurására, fonallal való átfűzésre, a nyitott másolatra, valamint a megpecsételésre, melyek pontosan megtalálhatók a dáciai viaszostáblákon. A rendelkezés a továbbiakban kimondja: a nem megjelölt módon lepecsételt és lezárt viaszostábla érvénytelen legyen. A pecsétek mellett a 4. oldalon a pecsét birtokosának a neve áll genitívusban. A jogi aktusnál közreműködő személyek a pecsétjükkel rátették az okiratra és a nevüket mellé írták, de nem aláírás jelleggel,²² hanem mintegy annak a jelzéséül, hogy kié a pecsét. Ez a magyarázata a pecsétek után álló nevek genitívus esetének. A pecsételés és az aláírás mellett egyidejűleg még a 4. oldalon fentmaradó részen, vagy csupán az 5. oldalon egy másik "példányban" a lezárt főokirat vagy tartalma lesz leírva. Ezt a 2. "példányt" tartalmazó szöveget exterior scriptura-nak nevezzük, míg a belső lezárt okiratot interior scriptura-nak. A kettő közötti különbséget már maga az elnevezés is mutatja. Az 5. és 6. oldalt képező 3. fatábla ugyanis nem lesz mozdulatlanul rögzítve az első kettővel. Csak a peremén keresztül van hozzáfűzve az első kettőhöz úgy, hogy az exterior szövege bármikor olvasható legyen. Ennek a megoldásnak kettős szerepe van.

Egyrészt a belső írás sérthetetlensége biztosítva van a birói felbontásig, másrészt a tájékozódási lehetőség nyitva áll bárki részére, aki az interior lezárt tartalma után érdeklődik.

Ez a jellegzetesség a viaszostáblák tekintetében mint azt Mitteis megállapítja²³ egyáltalán nem specifikus római találmány. Bár kétséges az, hogy ezen „dupla okirat” eszméje honnan származik, egy bizonyos: a görögök-nél, továbbá a babyloni, zsidó és az egyiptomi papyrusoknál is világosan megtalálható.

A tanuk, valamint a kiállító alápecsételése biztosíték az okiratba foglalt jogügylet megtörténtének. Az okirat tanuinak alápecsételése mégis kettős jelentőségű:

– lehetővé teszi az alápecsételők személyének a felismerését,

kényszeríti az alápecsételőt a tanuzásra. Ezzel kapcsolatban felmerül a kérdés, lehetséges-e a pecsét letagadása?

Ismeretes a Lex Cornelia azon rendelkezése, amely a pecsét letagadását sanctionálja. Az elkövető igen súlyosan, csalóként „de falsis” büntetendő.²⁴ Ezen rendkívül súlyos büntetés és főleg következményei elég bizonyítékul szolgálnak arra, hogy a pecsét letagadása feltételezhetően nem fordult elő. Ami pedig a kiállító alápecsételését illeti, nála nem áll be a megbüntetés lehetsége, tekintettel arra, hogy ő általában nem tanu. Az alápecsételés mégis akaratnyilvánításnak minősül, melynek bizonyítéka pont a megpecsételés ténye.

A kérdés a továbbiakban még az, amennyiben a kiállító megpecsételése az okirat érvényességének a feltétele, úgy ennek elmaradása milyen jogkövetkezményekkel jár? A római okiratok egyes formáinak a vizsgálatánál láttuk, a római jogterületen az okirat jogügyletet keletkeztető causa-ként ritkán fordul elő. /Chyrographum csak akkor keletkezett litterarum obligatit, ha nem bizonyít stipulatit/. Mivel a legtöbb fontos jogügylet /mancipatio, kölcsön, stipulatio stb./ nem az okirat kiállításának tényével jön létre, ezzel csupán csak kinyilvánítva lesz. Így az alápecsételés hiánya legfeljebb a bizonyíték gyengülését illetve a hiányát jelenti.

A tanuk esetében az alápecsételésen kívül neveik odairásával is

találkoztunk a fentiekben. Az „adscribere” természetesen nem aláírást jelent, csak azt a célt szolgálja, hogy pecsétjük alapján alig felismerhető neveiket világossá tegye, és pecsétjük hitelességét megkönnyítse. Ez alól egy kivételt említünk. Az írásbeli végrendelet esetében az adscriptio a pecsét érvényességének a követelménye. Sőt Ulpianus sajátkezű adscriptiot követelt meg.²⁵ Más okiratok vonatkozásában a sajátkezűségről nincsenek előírások. A kiállítók részére viszont már bizonyos előírások szintén követhetők. Itt kívánjuk megjegyezni azt, hogy a római jognyilatkozatokban az aláírásnak egész más jelentősége van, mint az a későbbi, sőt a modern korokban is ismeretes. A klasszikus kor ugyanis nem ismeri el azt a tétele, hogy pusztán név sajátkezű leírása egy okirat alá akaratnyilvánítást fejez ki. Így tehát a pusztán névaláírások ismeretlenek. Sokkal inkább előfordul az aláírás a tartalom magyarázatánál, amelyet egy okiratban lefektetett szöveghez csatolnak. Egy aláírás tehát, amely nem kapcsolódott bármely rövid szöveghez – az ókor által ismeretlen volt. Ezen tételnek egyébként az sem mond ellent, hogy az aláírást ismételt esetben, mint önálló okirati formát vették fel és ismerték el.²⁶

A pecsételés, valamint a tanúk száma a római végrendelet alakszerűségeiből származik. Mint ismeretes, itt a végrendelkező, az 5 tanu és a libripens alápecsételésének következtében állott be a végrendelet által célzott jogi hatás. A római mancipatio esetében is elengedhetetlen volt az 5 tanu és a libripens közreműködése. Az okiratoknak tehát a megpecsételése kétségtelenül a római eredetű és a viaszostáblákon való megjelenése nyilvánvalóan a római hatást tükrözi. Ezt a római szokást mutatja egyébként Plinius alábbi megállapítása:²⁷

„cum . . . nullosque omnino anules maior pars
gentium hominumque etiam, qui sub imperio nostro
degunt, hodieque habeat : non signat Oriens aut
Aegyptus, etiam nunc literis contenta solis.”

Amíg tehát Keleten és Egyiptomban az aláírás elegendőnek bizonyult és pecsétet nem használtak, addig ez döntően előtérbe került a rómaiaknál.

Összegezve a mondottakat, megállapíthatjuk, hogy a verespataki viaszostáblák a triptychon formájában jelentkeznek. A táblák méretei, különböző alakszerűségei, meghatározottak. Pontosan leírt eljárás után, pontosan körülírt alakiságok betartása mellett vált a triptychon a tartalmazott jogügylet érvényességének a bizonyítékául. Igen jelentős az érvényesség vonatkozásában az alápecsételés ténye. Az ehhez kapcsolódó „aláírásnak” csupán csak a pecsételő személyének könnyebb felismerését és tanuzási kötelezettségét segíti elő. Az alápecsételés kétségét kizáróan római keletkezésű, és ennek elterjedése a provinciák gyakorlatában, a római jog ki-
hatását tükrözi.

Ezen megállapítások - véleményünk szerint - szükséges előrebocsátása után a következőkben a verespataki viaszostáblák anyagának elemzésére térünk rá. A római gyakorlat ismeretében most már módunk lesz rámutatni azokra az azonosságokra és különbségekre, melynek tükrében a provinciai joganyag vizsgálata a legcélszerűbbnek mutatkozik.

IV.

1. A verespataki viaszostáblák okiratai különböző jogügyleteket tartalmaznak. Különös figyelmet érdemel a négy mancipatio okirat, amely közül három /VI, VII, XXV./ rabszolgavételt és egy /VIII./ házvételt tanusít. Nagyon érdekes továbbá az I. tábla, amely az Alburnus-maiori collegium funoraticium felosztását publikálja és alakszerűsége ilyen vonatkozásban egyedülálló. A további táblákon kölcsönügyleteket /pl. : II, III, V./, munkaszerződéseket /IX, X, XI./, két társasági szerződést /XIII, XIV./ valamint egy cautio depositi-t /XII./ találunk. Megemlíteni kívánjuk még a IV. táblát, amely a 25 tábla közül egyetlen görög nyelvű és cautio crediti-t tartalmaz.

A stipulatio I, XIV. tábláig és a XXV. táblán észlelhető, de kilenc esetben alapos írásbafoglalása határozottan kimutatható.²⁸ A vizsgálódásunkat nem minden táblára terjesztjük ki, csak a jogi tartalom és az alakszerűség speciális vonatkozásaival foglalkozunk tanulmányunkban. Így tehát a teljesség igénye nélkül ejtjük meg az egyes táblák elemzését és az alakiság feltárását.

2. A mancipatio okiratok vizsgálata közben a szerződő felek statis

civitas-a, valamint az általuk kötött ügylet eseteiben bizonyos ellentmondásokat észlelhetünk. Ennek tisztázása érdekében közelebbről kell szemügyre vennünk az ügyletkötés szabályait, méghozzá a szerződő felek status civitatis-ának az aspektusából.

A mancipatio az ősi civiljog absztrakt tulajdonátruházó ügylete. A tulajdon feltétlen átszáll a res Mancipi vonatkozásában a tulajdonszerzőre, csak az alakszerűségeket kellett betartani. /5 tanu és a hatósági mérleg-tartó, továbbiakban libripens, / A vételár lefizetése ezután az ügyleten kívül történt. Magában az ügyletben csak jelképezik azzal, hogy a raudusculummal a libripens megérinti a mérleget. A vételár megállapítása ezután a felek tetszésétől függött. Ezért később a felek a valódi vételár helyett színleges vételárat állítottak be. /1 sestertius/ Ezzel bár a mancipatio gyakorlati használhatóságát igen kibővítették, de ugyanakkor alkalmassá tették az eladói szavatosság elhárítására. U. i. az actio auctoritatis a duplumra ment, az 1 sestertius duplumának pedig nem volt jelentősége.²⁹ Az ősi jog alapján a mancipatio Romában csak római polgárok, vagy esetleg commerciummal rendelkező latinusok számára volt tulajdonátruházó ügylet, /de az utóbbiaknál nem eredményezett quiritar tulajdont./

A dáciai viaszostáblák mancipatios okiratait vizsgálva, a mancipatio egy esetet kivéve /XXV. tábla/ peregrinusok között jött létre. Ezek nem voltak római polgárok, sőt semmi bizonyítékunk sincs afelől, hogy egyáltalán commerciummal rendelkeztek volna. Ez a körülmény azt a további megvizsgálandó kérdést veti fel, hogy külön jogok érvényesültek-e, a római polgárok és a peregrínusok körében, vagyis beszélhetünk-e a jogrend szer tagozódásáról a Római Birodalomban?

Pólay hasonló kérdéssel foglalkozó munkájában a következőket mondja:

„Római jog alatt legtágabb értelemben a római államhatárokon belül érvényes akár római, akár idegen eredetű, akár a római jogalkotó szervek által létrehozott, akár a római központi hatalom által hatályában továbbra is fenntartott, de a római hódítás előtti időből származó jogot kell kértenünk.”³⁰ Ezek szerint a római jog volt:

– az ősi civiljog.

- a *ius honorarium* /bár eredetét tekintve nagyrészt idegen volt/
- a provinciái jog, amelyet Róma jogalkotó tényezői készítettek a tartományok nem polgár alattvalói számára, s
- a peregrin jog, amely Róma akaratából változatlanul tovább élt bizonyos részeiben a római hódítás után is. Római jog volt ez utóbbi azért, mert a római állam uralkodó osztályának akaratára hagyta meg létét akkor is, mielőtt a kérdéses terület a római birodalom részévé vált.

Ezen megállapításból arra a következtetésre juthatunk, hogy a római birodalom egyes részein meghagyott peregrin jog bizonyos esetekben nem követte a római jog által létrehozott szabályokat. Sőt egyes esetekben még ellentétes megoldások is szóba jöhettek, de természetesen mindig egy földrajzilag körülhatárolt provincia esetében. Korábban ugyanis általános volt az a felfogás a rómanisztikában, hogy a *mancipatio*-ra utaló szerződések olyan peregrinusok között jöttek létre, akik nem rendelkeztek *commercium*-mal. Ezen tételt azonban a korábbi felfogás nem tudományos megalapozottsággal fogadta el – mint az Pólay fentemlített munkájából következik, hanem a kész tények elé állítva, mint kivételt elismerték és nem vitatták.

Azonban a korábbi irodalomban sem volt teljesen egységes az állásfoglalás. Ismerünk olyan szerzőket is, így pl. : E. Weiss-t, aki idézett munkájában pont azt igyekezett bebizonyítani és kimutatni, hogy a *viastáblák* *mancipatio*-inak peregrinus felei rendelkeztek *ius commercium*-mal. Ebből azután azt a következtetést vonta le, azaz elv, mely alapján a *mancipatio* római polgárok vagy *commercium*-mal rendelkező peregrinusok között bonyolódik le semmi féle áttörést nem szenved.³¹

Pólay legújabb kutatásaiban³² E. Weiss sokrétű és széleskörű érveit tételtől tételre megcáfolva kimutatja : semmi komolyabb indok nincs arra, hogy Alburnus maior peregrinus lakói *commercium*-mal lettek volna felruházva. Továbbá azt a következtetést vonja le, a peregrinusok a római civiljog vonatkozó szabályainak az eltorzításával kötötték meg a *viastáblák*on szereplő *mancipatio*s szerződéseket.

Miért volt mégis szükség a *mancipatio* Rómában is ismeretes formájában és alakszerűségének a felvételére ?

A szerződések peregrinus felei, de maguk a peregrinusok is nagy többségben nem városokban, hanem a környező falvakban, településekben éltek. Ügyes-bajos dolgaikkal azonban nem mentek és sokszor nem is mehettek a k.b. 40-60 km-re levő városok római bíróságaihoz. A legtöbb vitás ügyben a település vagy község peregrinus bírója döntött. Ezekben az esetekben a peregrinus bíró valószínűleg a peregrinus jogot alkalmazta. De ha olyan ügyekben döntött, amely római formákat és szokásokat tartalmazott úgy az azokhoz szükséges római kellékeket is megkövetelte. Ugy véljük ezen gondolatmenetünknek az sem mond ellent, hogy maguk a peregrinus szerződő felek már az okirat elkészítésénél figyelembe vették a római szokásokat. Ezen tényt a következőkkel kívánjuk alátámasztani: a peregrinus lakók, akik a szerződések megkötésére kényszerültek, soha nem tudhatták, hogy végső esetben nem csak római bíróság előtt szerezhetnek-e érvényt jogaiknak. Ezért már ők maguk az okiratok kiállításánál -- minden eshetőséggel számolva -- olyan okirati formákat és alakszerűségeket vettek fel, hogy az adandó alkalommal minden esetben jogaik biztosítottak legyenek. Így azután a mancipatio szerződését, függetlenül status civitatusukra és commerciumra a rómaiak között végbemenő formában és alakszerűséggel hozták létre.

3. Fenti vizsgálódásunk után rátérünk az egyes mancipatiót tartalmazó táblák elemzésére.

A VI. tábla „Cautio de puella empti” i.v. 139 márc. 17-én lett kiállítva.³³ Az objektív megfogalmazásu testatitot Dasius Versonis eladó állította ki és az okirat hitelességét a tanuk pecsétje bizonyítja. A rab-szolgalány vétele Maximus Batonis és Dasius Versonis pirusza között bonyolódott le. A nevek után ítélve kétségtelen peregrinus szerződő feleket találunk a mancipatio okiratban. A Maximus Batonis név különösebb bizonyításra nem szorul, biztos az, hogy nem római polgár. Dasius Versonis neve után pedig -- amely egyébként ragozott alakban áll az interior 4. és az exterior 7. sorában -- pirusta megjelölés áll, amely közismerten egy dalmát törzshöz való tartozást jelent. A tanuk nevei a következők:

Maximus Veneti

Masurius Messi

Annesis Andunocnes

Planus Verzonis Sclaides

Liccius Epicadi Marciniesus

Epidadus Plarentis qui et Mico

Dasius Versonis ipse venditor.

A nevek természetesen genitívusban állanak, amely a pecsét felismerhetőségét és a tanuzási kötelezettséget könnyíti meg. Az okiratból kitűnően az alápecsételők között 7 személy szerepel. A tanuk kilétének megállapítása azonban igen problematikus. Dasius Versonis minden kétséget kizáróan az eladó. Az ő aláírásának léte egyébként teljes mértékben megegyezik a római mancipatio eladó személyével, valamint a római végrendeletek rendelkezőinek a személyével. Nincs viszont feltüntetve sem a libripens sem pedig az antestatus személye. Ezek a személyek viszont a mancipatio okiratoknál általában szerepeltek, sőt több esetben magában az okirat szövegében is megtalálhatók.³⁴

Felmerül a kérdés, az 5 tanu és a libripensen kívül esetlegesen milyen szerepe lehetett az antestatusnak?

Az antestatus³⁵ Karlowa álláspontja szerint egy a mancipatio aktusán kívül álló, de az egész aktus bizonyítására hivatott külön tanu. Személyének különös fontossága még az ősi mancipatio ügyletével volt kapcsolatos. Ekkor u. i. még nem foglalták az ügyletet írásba, ezért az ügylet létrejöttének a tanusítását fokozott mértékben kellett elősegíteni. Itt szerepelt tehát az antestatus az 5. tanu és a libripens mellett hetedik tanuként. Mint külön tanu, az egész aktus megtörténtét igazolta. A továbbiakban Karlowa rámutat arra, hogy a mancipationak írásba foglalásával az antestatus jelentősége erősen megkopott és a császárkorban alápecsételésének jelentősége nem haladja meg az öt tanu és a libripens szerepét. Az okiratok teljes elterjedésével pedig beolvad a tanuk sorába.³⁶ A dáciai okiratok esetében véleményünk szerint az antestatus mint alápecsételő már nem jöhet szóba.

Az alápecsételők sorába tehát továbbra is nyitott kérdés marad, hogy az 5 tanun kívül, továbbá az utolsónak alápecsételő Dasius Versonis, mint mancipio datus³⁷ a 7. ki lehet a 6. alápecsételő. Jelen esetben a libripens személye látszik a legelfogadhatóbbnak. Bár meg kell jegyeznünk, hogy a római

140.

okiratokon ebben az időben már teljesen formális a libripens személyének a megjelölése. A libripens szerepeltetését ebben az időben talán csak az ősi formák igen nagy tiszteletben tartása indokolhatja. Ugyanakkor Dáciában a libripens felvétele erősen vitatható. A VI. tábla anyagának behatóbb vizsgálata azonban mégis ad egy támpontot a libripens személyére vonatkozóan.

Vizsgáljuk meg a VI. tábla szövegét :

«Maximus Batonis puellam nomine

Passiam, siue ea quo alio nomine est an-

circiter p/lus/m/inus/ empta sportellaria

norum ~~sex~~ emit mancipioque accepit. . . .»

/CIL III / 2. 937. l. VI. t. 1. 4 sor/

Az «empta sportellaria» kifejezésre vonatkozóan a 2/ lábjegyzetben a következő olvasható :

«Verba empti sportellaria aequae obscura atque glossa

p. 174 L. abb. sportellarius ~~komplexus~~ mihi

videntur respondere verbis instrumenti similis n. VII.

apocatum pro uncis duabus. id est titulum significare.

ex quo venditor adquisierit. . . .»

/CIL III./ 2. 937. l./

E szerint a sportellaria vétel neve megegyezik a homályos «apocatum pro uncis duabus» jelöléssel. A kitétel «nummo unno» vételre utal. E vétel esetében az 5 tanu mellett a libripens szerepe feltételezett. Véleményünk szerint a fenti bizonyítás alapján a 6. személyre vonatkozóan megnyugtató módon fogadható el az a feltevés, hogy az nem más mint a libripens.

A VI. táblával kapcsolatosan összegezve a mondottakat a következő állapítható meg az alápecsételő tanuk szerepére : a VI. táblán szereplő ügylet rabszolgavételre utal mancipatio formájában. A hét alápecsételő tanu közül 5 tanuként szerepel, 1 alápecsételő a libripens, és 1 pedig a mancipio dans.

A további elemzés során tekintsük át a VII. és a XXV. viaszostáblát.

A VII. tábla „Cautio de puero empto” i. u. 142. máj. 16-án lett kiállít-
va. Az objektív megfogalmazásu testatio, rabszolgavételt tanusít.³⁷

«Dasius Breucus emit mancipioque accepit
puerum Apalaustum, sive is quo alio nomine
est n/atione/Grecum.»

/CIL III./ 2. 941. 1. VII. t. 1-3 sor/

A XXV. tábla „Cautio de muliere emptā” i. u. 160 okt. 4-én keltezett,
Ugyancsak rabszolgavételt tanusít, mint a VII. tábla, hasonló megfogalma-
zásban.³⁸

A mancipatio mellett a stipulatio vállalása szinté* megtalálható a
XXV. viaszostáblán úgy mint a VI. illetve a VII. táblákon. A stipulationak
peregrinusok között létrejövő általános formulája fedezhető fel mind a három
esetben.

« quot ita ex ea quit
evictum ablatumv. fuerit sive quot ita licitum
non erit tantam pecuniam probam recte dari f/ide/r/ogavit/
Cl/audius/ Iulianus mil/es/l/egionis/s/upra s/criptus/
d/ari/f/ide/p/romisit/Cl/audius/ Philetus.

Id fide sua esse iussit Alexander Antipatri, . . . »

/CIL III. 2. 959. 1. XXV. t. 10-14 sor./

A fenti idézetből látható, hogy a peregrinusok közötti stipulatio
«fide rogavit, fide promist, . . . » formája a viaszostáblán teljesen egyértel-
műen fellelhető. A stipulatio írásba foglalásánál a hellén és a római joggyakor-
lat közötti lényeges eltérés ugyancsak megmutatkozik. Szemben ugyanis a ró-
mai stipulationál ismertekkel, a hellén gyakorlatban a stipulatiót az írásbafogla-
lás, továbbá a tanuk aláírása keletkezteti. Sőt a kötelezettség vállalás is az
írásbafoglalás alapján áll be.

A tanuk alápecsételésére vonatkozóan a VII. és a XXV. táblán³⁹ a
következőket állapíthatjuk meg.

VII. táblánál

Appius Proclus

Antonius Celer

XXV. táblánál

Valerius Valens

Cn. Varius A/a,

Iulius Viator

Ulpius Severinus

L. Firmius Primitivus

M. Vibius Longus fideiussor

Bellicus Alexandri venditor

Aelius Dionysius

Paulinius

Iulius Victorinus

Alexander Antipatri

secundus auctor

Claudius Philetus venditor

A tanúk neveit és a megnevezésüket áttekintve rögtön szembeötlő a VI. táblától eltérő sajátosság. Bár itt is rabszolgavételi ügyletről van szó, mégis az utolsó két alápecsételő közül a VII. táblán az egyik venditor, a másik a fideiussor, a XXV. táblán pedig a venditor mellett a secundus auctor található. A secundus auctor görög írással áll a pecsételők sorában a hatodik helyen azaz Alexander Antipatri secundus auctor signavi.

A nevek már ismert genitívusát mellőzve megkapjuk a névjegyzékben /CIL III./ már közölt Alexander Antipatri secundus auctor alápecsételő nevét. Aki a korábbi tanúkkal szemben görögül írta fel nevét a pecsétje után.

Vizsgáljuk meg a VII. táblán feltüntetett fideiussor szerepét. Mint ismeretes a fideiussor a kötelmek biztosításának a körében szerepel kezesként. Itt viszont nem a vevő fizető képességét biztosítja, hanem az eladó mellett állva a stipulatióban vállalt evictio kezelése. Bellicus Alexandri eladó mellett.

„ . . . quantum id erit quod ita ex eo evictum fuerit.
t/antam/ peciniam duplam p/robam/r/ecte/d/ari f/ide/
r/ogavit/Dasius Breucus d/ari f/ide/p/romisit/ Bellicus
Alexandri. Id /em/fide sua esse
iussit Vibius Longus”

/CIL III/2. 941. l. VII. t. II. 15 sor /

A fideiussor szerepének megállapítása után a XXV. táblán feltüntetett „secundus auctor” alápecsételőre fordítjuk figyelmünket. Ezzel kapcsolatban először vizsgáljuk meg Ulpianus idevonatkozó forráshelyét

„ . . . fideiussorem ob evictionem dare quem vulgo
auctorem secundum vocant.”⁴¹

A mancipatio esetében, mint azt Kaser kimutatja⁴² az eladó csak auctor, tehát a mancipatio formáját tekintve nem is szerződő fél, ugyanis a mancipatio egyoldalú megragadást jelent ! Ez alapján látszik indokoltnak a venditor tanukénti alápecsételése is. Ebből viszont egyenesen következik, hogy az eladó mellett álló keze /fideiussor/: a secundus auctor.

Ezen érvelésünk alapján tisztázott kérdésként a következőket állapíthatjuk meg : a venditor és a fideiussor tanuként szerepelhet a mancipatio

eladásnál :

- a fideiussor szerepe ilyen vonatkozásban mindig kettős, egyrészt tanu, másrészt a stipulatioiban vállalt kötelezettség keze.
- a fideiussor és secundus auctor egy ugyanazon pozícióban lévő személy, csupán az elnevezésük különböző.

Összegezve tehát a VII. és a XXV. viaszostáblákon szereplő tanukról mondottakat : a mancipatio ügyletét alápecsételő tanuk száma itt 7. A hét résztvevő közül 5 tanu. 1 minden kétséget kizáróan a venditor, és 1 személy a fideiussor illetve a secundus auctor.

A verespataki viaszstáblák rabszolgavételi ügyletei igen sajátos képet mutatnak. O. Gradenwitz a papyrus okiratokkal foglalkozó munkájában ezeket a rabszolgavételi ügyleteket hibrid rabszolgavételnek nevezi.⁴³ Kimutatja, hogy a mancipationak írásfoglalása nem más, mint az ősi római ügyletformának a hellén hatására elterjedő írásbeliséggel való összekapcsolása. A legnagyobb hiányosság, amit a mancipatio okiratokon észlel, a felelősség stipulationak a hagyományos praestare kifejezés helyett a „ . . . fide rogavit . . . et fide promisit” . . . formulával való megoldása. Ezzel szemben a papyrusoknál a hasonló ügylet az eladó sajátkezü aláírásával a kezes helytállásának a feltüntetésével és végül a három tanu aláírásával nyer befejezést.⁴⁴

Ami O. Gradenwitz állásfoglalásának első részét illeti, azzal teljes mértékben egyetértünk. Kétségtelen különbség áll fenn a papyrusok és a dáciai viaszostáblák között olyan vonatkozásban is, hogy itt a mancipatio okiratok, mind objektív megfogalmazású testatiook, és nem szubjektív chyrographumok, mint papyrusok esetében. Azonban azt, hogy a stipulatio „praestare” kifejezésének a hiánya gyengitené az evictio felelősséget nem fogadhatjuk el. A „fide

rogavit . . . fide promisit» formában való stipulatio vállalás csak peregrinussok közötti ügyletekben fordul elő. Nem jelenti egyúttal azt, hogy a birodalmi jogban is hasonló változások jönnek létre. Éppen a peregrin jognak a birodalmi joggal szemben való különbségét, a római polgárok egymás között és a peregrinus lakók között végbemenő ügyletkötési forma különbségét kell döntőnek tekintenünk.

A ferespataki viaszostáblák mancipatio okiratai közül a negyedik, egyben ilyen vonatkozásban az utolsó a VIII. tábla.⁴⁵ A «Cautio de emptā domus parte dimidia» ügyletet i. u. 159 máj. 6-án kötötték a felek.

« Aduēia Batonis emit manci /pioque accepit/
domus partem dimidiam interantibus partem /lex /
tram que est Al/burno/maiori vico Pirustar/um in/t/er/. . .
ad /fines Platorem Accep/tianum et Ingenum Callisti. . . »
/CIL III/2. 945. l. VIII. t. 1-4 sor./

A peregrinus felek között létrejött házvételi ügylet esetében is megtaláljuk az okiratban a stipulatiót jelző «. . . fide rogavit . . . et fide promisit» kitételt. /VIII. t. II. sor/ A látottak alapján a stipulatio következésképpen vannak a táblák okirati anyagába foglalva. Feltehető az, hogy a stipulatioakat sem lehetett írásbeliség nélkül kijelenteni, és a dáciai provinciai gyakorlat megkövetelte az érvényességhez a stipulatio írásbafoglalását.

Igen érdekes megfigyelni az okirat 5-7 sorait :

«Eam domus partem dimidiam q/ua/d/e/a/gitur/, cum su/is
s/aepibus saepimentis finibus aditibus claustris fines
tris uti calo fixa et optima maximaque est habere. . . »

Az eladó itt utal arra, hogy az eladott fél ház valójában a «legjobb és legnagyobb», ami a szolgalmi jogoktól való tényleges mentességet jelent. A «calo fixa et optima maximaque» alapján Andueia Batonis vevő a megvásárolt fél ház felett a legteljesebb tulajdonjogot fogja elnyerni, és azon senkinek korlátozó joga nem lesz.

A VIII. tábla alápecsételői a következők :

L. Vasidius Victor
T. Flavius Felix

T. Aurelius Priscus
Bato Annaei

M. Luvanius Melior

Veturius Valens

Plator Carpi

venditor.

A tanúk kilétével kapcsolatban – kivéve a venditort – semmi féle utalás nincs. Szemben a VI. táblával, ahol az „apochatum pro uncis duabus” kitételeből a libripens szerepére következettünk, itt ez kizárt. Mi az a tényező akkor mégis ami a mancipatio öt tanujának és a venditor szerepén kívül egy hetedik alápecsételő szükségességét felveti?

Az ügyletben res nec mancipi nek /házas telek/a mancipatiojáról van szó, amely római viszonylatban elképzelhetetlen. Véleményünk szerint a megoldáshoz az fekszik a legközelebb, hogy a mancipatio alakiságát ismerő Alburnus maiori peregrinus lakói ebben az esetben is „eloget tettek” az okirat kiállításához egyébként szükséges alakiságoknak. A peregrin joggyakorlat mely a mancipatort mint tulajdon átruházó ügyletet az ősi civil jogból átvette és alkalmazta nem vette figyelembe a mancipatio római vonatkozású tartalmi sajátosságait, ugyanakkor az alakszerűség tekintetében követte az addig alkalmazott gyakorlatot

A verespataki viaszostáblák mancipatio okiratain egyaránt 7 alápecsételőt találunk. Ezek közül esetenként az 5 tanúnak és a venditornak a személye bizonyosan megállapítható. A fennmaradó 1 alápecsételő véleményünk szerint a VI. táblán a libripens, a VII. és a XXV. táblánál a fideiussor ill. secundus auctor, a VIII. táblánál pedig az okiratok alakiságának betartása érdekében alkalmazott pecsételő tanu.

A mancipatio okiratok tárgyalása folyamán számos helyen tettünk utalást a tanulmányunk elején említett Fischer által képviselt álláspont tarthatatlanságára. Kifejtett érveink alapján összefoglalva a következőket állapítjuk meg: Kétségtelen tény, hogy az írásbeliség /maga a tevékenység/ hellén hatásra jött létre Rómában és Dáciában is. De az okiratokba felvett jogügyletek, a tanúk által alkalmazott pecsételés a tanúk száma minden kétséget kizáróan római hatás a dáciai okiratok anyagában. Nem tartható fenn tehát az az álláspont, amely szerint Dáciában az alig három emberöltő alatt kifejlődő oklevéladási gyakorlat kizárólag hellén hatásra keletkezett. A római hatás döntő szerepének el nem ismerése teljesen hibás felfogás és rossz megoldásnak bizonyult.

V.

1. A viaszostáblák közül elsőként került elő 1788-ban a Letty hegy alatt lévő bánya homályából az I. tábla.⁴⁶ Az „Exemplum edicti de tollendo collegio funeraticio” elnevezésű táblát i. u. 167 febr. 9-én állították ki. A tábla az Alburnus maior-i temetkezési collegium megszűntét tárgyalja. A tábla anyagát képező szöveges rész töredékes. Az interior kurzív írását a legtöbb vonatkozásban még a lithographált ábrán is jól tudjuk követni. Nem igen mondható el ez az exterior szövegéről, valamint a tanuk pecsétéről és aláírásukról. / A tanuk alápecsételési sorában pl. az ötödik pecsét után lévő nevet csak néhány betű jelzi. / A temetkezési collegium megszűntetésének a publikálása egyedülálló a többi viaszostábla különböző ügyleteivel szemben. A tábla objektív megfogalmazású testatio, melyet 7 tanu pecsétel alá.

A temetkezési collegium megszűntére azért került sor, mert az eredeti 54 tag helyett a már fent említett időpontban csak 17 tag a tényleges résztvevő. Nyilvánvalóan a collegium megalakulásakor kitűzött célt a tagok jórészenek a kiválásával nem tudta megvalósítani, és így a felosztatás sorára jutott.

* Artemidorus Apolloni magister collegi Iovis Cerneni et
Valerius Niconis et Offas Menofili questores collegi
eiusdem posito hoc libello publice testantur
ex collegio s/upra/ s/cripto/, ubi erant ho/m/ /inens/
LIIII. ex eis non plus remanisse ad Alb/urnum/ quam
quot h/ominens/ XVII. Julium Iuli quoque
commagistrum suum ex die magisteri sui non accessisse
ad Alburnum neq/ue/ in collegio*

/CIL III./2. 925. l. I. t. 4 10 sor./

A megszűntető okirat érdekes tartalmi vonásai mellett további nyitott kérdés a tanuk szerepe és szabályos alápecsételésüknek a ténye. Mit bizonyítanak itt a tanuk?

Kétségtelen tény az, hogy az Alburnus maiori-i temetkezési collégium nem tudja megfelelően betölteni és megvalósítani a célját.

Nem képes arra, hogy a tagok ezen meghatározott életviszonyában továbbra is döntő tényező lehessen. Ugyanakkor ezen működési képtelenség pont a tagok létszámának a csökkenéséből következett be, melyhez viszonyítva ellenkező tény állítása senkinek sem állhat érdekében.

A tanúk szerepére vonatkozóan alaptételként ismertük el a részvételük
ből folyó kettősséget :

- a./ Az interior szövegét ne lehessen megváltoztatni, az sértetlen maradjon a birói felbontásig.
- b./ személyük felismerése és tanuzási kötelezettségük mindenkor biztosított legyen. Az I. tábla esetében a tanuk alápecsételése véleményünk szerint szükségtelen. U. i. az okirat egy tényt állapít meg, a-mellyel kapcsolatban vita illetve birói felbontásnak aligha lehet helye. továbbá szintén elesik így az a lehetőség, hogy a tanuk az okirattal kapcsolatos ismereteiket kinyilvánítsák.

A mancipatioval kapcsolatban több esetben utaltunk arra, hogy a dáciai peregrinusok által megkötött jogügylet tartalmi és alaki szempontból jórészt a Rómában használt ügyletet követte. Az első viasztáblánál viszont akkor is megtaláljuk a szabályszerű 7 alápecsételő tanut, amikor ennek tartalmának a mancipatiohoz, továbbá a tanukat megkövetelő ügyletekhez még formális köze sincs.

Vizsgáljuk meg az alápecsételő tanukat :

L. Vasidius Victor	Geldo //////////////
C. Secundinis Legitimus	Ulpius Felix
Sertinus Rusticus	September Platoris
Aelius Plator	

Az alápecsételők személyét illetően a tábla egyebet nem tartalmaz. Mint látjuk az ötödik alápecsételő nevének helye csak kijelölve van, pontosan megállapítani nem lehet. Véleményünk szerint azonban, ha a tanúk tartalmát bizonyító szerepének nem is tulajdonítunk különösebb jelentőséget, de alápecsételésükről, mint feltételezett alakszerűségi kellék meglétéről mégis bizonyos következtetést vonhatunk.

Az írásbeliség hellén hatása mellett, mint kimutattuk a tartalom és az

alakítás szempontjából döntő a római hatás. A peregrinus bírói gyakorlat, amely recipiálta a mancipatio esetében a Rómában használatos kötött alakításokat,⁴⁷ több más okirat kiállítása esetében is megkövetelte a tanuk alápecsételését.

Összefoglalva a mondottakat megállapíthatjuk, hogy az I. tábla temetkezési collegium megszüntetését foglalja okiratba. Ellentmondásnak mutatkozik az, hogy a fenti tartalom ellenére is megtaláljuk a 7 alápecsételő tanut. Fellelhető azonban a dáciai peregrinus joggyakorlatról, hogy függetlenül az okiratba felvett jogügylettől a testatio esetében szokásos alakítást mindig megkövetelte.

2. A viaszostáblák közül a továbbiakban a kölcsönrel foglalkozó okiratok elemzésére térünk át.

A III. viaszostábla „Cautio crediti” i. u. 162 jun. 20-án lett kiállítva, az V. tábla szintén „Cautio crediti”⁴⁸ i. u. 162 okt. 20-án. A kölcsönnek az írásbafoglalása vitathatlannak látszik, hiszen :

• X centum quadriginta sortis et eorum
usuras ex ea die sig/ulas/ sentesimas quandiu
abstinverit id utrumque probos recte dari
f/ide/ rogavit/ Anduenna Batonis d/ari/ f/ide sua
promisit Iulius Alexander : quos eae reddere debe-
bit . qua die petierit cum usuris s/upra / s /criptis/».

/CIL III./2 931. l. III. t. 1-6 sor/

továbbá hasonlóan az V. táblán :

• X LX q/ua/ d/ie/ p/etierit /p/robos r/ecte/d/ari
f/ide/ rogavit Iul/ius Alexander dari f/ide/
p/romisit/ Alexander Cari et se eos X LX q/ui/
s/upra / s /cripti / s/unt/ mutuos numeratos accepisse
et debere se dixit ».

/ CIL III./2. 935. l. V. t. 1-3 sor/

Tehát Iulius Alexander római polgár az első esetben, mint Anduenna Batonis peregrinus adósa, a második esetben mint Alexander Caricci hitelezője szerepel. Állítsuk szembe a két kölcsönügyletnél szereplő tanukat

III. táblánál :

Iulius Max/imus

Luci // // // //

Aurelius S // // //

//////Verus

I // Nicomi ///

Va / Si // ' //

Iulius Alexander

//////// //: valószínű a "debitor"

van kijelölve/

V. táblánál :

L. Vasidius Victor

/// clati /as

Bato Pr /// vi Toves

Titius Primitivus

Alexander Cari vagy

Caricci debitor

Az elég töredékes nevek alapján mégis megállapítható, hogy 7 illetve 5 tanu szerepel, akik közül az utolsó helyen debitor áll.

A római okiratok taglalásánál már utaltunk arra, hogy a cautio terminológiája nem egészen egyértelmű, és Paulus-nál is több-kevesebb ellentmondás található. A jelen esetben is erősen vitatható a legjellemzőbb okirati formáknak a testationak illetve chyrographumnak a fennállta. Eddig ugyanis nem volt kétséges ott a testatio, ahol 7 tanu alápecsételt és az okirat objektív megfogalmazásban állt.

A III. és az V. Viaszostáblák esetében a testatio mellett áll az az érv, hogy 7 illetve 5 tanu pecsételt alá, továbbá az okirat objektív megfogalmazása. A chyrographum vonatkozásában viszont megfontolandó a debitor utolsóként való alápecsételése.

Pólay szerint ⁴⁹ a római chyrographumnak akár csak bizonyító ereje volt, akár litterarum obligatitot keletkeztető hatálya, csak pénzbeli követelést tartalmazhatott, s ha ezen kívül más kötelezettséget is, úgy az csak valamely certa res, vagy a pénztől különböző más helyettesíthető dolog lehetett.

A hivatkozott hely alapján tehát a chyrographum formája az elfogadott a kölcsönügyletek esetében.

További kérdés ezek után az, hogy mi indokolja mégis a chyrographum mellett a tanúk 1-3 számát meghaladó további bizonyítók felvételét?

Ha tovább elemezzük a fent említett tábla anyagát, a kölcsönre vonatkozó sorok után a következőket olvashatjuk:

" . . . usuras probas rec.

te dari fide rogavit Anduenna s/upra/ s/crupta/
dari fide sua promisit Iulius.*

/CIL III./2. 931. l. III. t. 7-10 sor./

az V. táblán pedig :

* . . . a/d/ q/em/ e/a/ r/es/ p/ertinebit f/ide/ r/ogavit/
Iul/ius/ Alexander, dari f/ide/ p/romisit /Alexander Caricci*

/CIL III./2. 935. l. V. t. 6-7 sor/

Az okiratban folyósított kölcsön nyugtázása mellett láthatjuk a peregrinusok által használt stipulatio-ra utaló kitételeket is. A kölcsönvevő a kölcsön összegének visszafizetését a stipulatio szabályos formájával is megerősítette. Felmerül a kérdés, miért volt erre szükség ? Hiszen akár a kölcsön condictio keresete, akár a stipulatio külön biztosítja a kölcsön összeg kikényszeríthetőségét arra az esetre, ha a kölcsönvevő azt időben nem tértené vissza. A kettő egybekapcsolását mégis - véleményünk szerint - a következőkkel indokolhatjuk :

a./ A kölcsön strict iuris szerződés, melyet a késői praetori jog hozott létre. Eddig az időpontig is hosszú fejlődési folyamaton ment keresztül. A legősibb formája a nexum volt. Ennek eltűnése után pótolta a stipulatio, majd csak ezután következett a harmadik fejlődési forma a mutuum. Ismeretes továbbá, hogy a kölcsön keretén felül kamatot kikötni nem lehetett, továbbá a felelősség vállalása /ha csak külön nincs kikötve/ sem lehetséges. A visszafizetési kötelezettséget pedig a jogápolás nélküli gazdagodás condictio keresetei állapították meg. Kamatot a kölcsön szerződés mellett járulékos stipulatioval, pacta adiecta-val kötötték ki.

b./ Kölcsönt természetesen azok vették fel, akik erre gazdasági helyzetüknél fogva rákényszerültek. Ezt a szorult helyzetet a kölcsönadók úgy használták ki, hogy a kölcsön nyújtás feltételeit ők határozták meg.⁵⁰ Így a kölcsönadó kölcsönös nyugtát követelhetett a kölcsön megtörténtekor, vagy még korábban is. Legtöbbször az okiratban megjelölt kölcsön összegét nem is folyósították teljesen, hanem csak annak bizonyos hányadát. A különbözetet a kölcsönért járó kamatnak számították fel, amely legtöbb esetében a kamatmaximum kijátszására irányult. Így az okiratban szereplő nyugta és a kölcsön visszafizetési stipulatio

együtt a hitelfolyósítás fiktiivitására utal.⁵¹

Ezen két igen lényeges körülmény tisztázása után következtethetünk a tanuk számára és szerepére a III. és V. viaszostábla chyrographumainál. A tanuk – véleményünk szerint – nem kölcsönt és ennek megtörténtét, ha nem a stipulatiót igazolták. A visszafizetési kötelezettségnek az egybefoglalása a kölcsönrel feltételően más alakiságot kívánt meg. A kölcsönadó érdekelve volt, hogy az okirat kiállítása mindenféle szempontból megfelelő legyen, mert csak így volt biztosítva számára a visszafizetés kikövetelésének a lehetősége. Mivel pedig érvényt a nem fizetővel szemben csak peregrinus bíró vagy esetleg római bíróság előtt szerezhette a már ismert alakiságok lettek dominálók azon ügyleteknél is, ahol ez szorosan nem következett volna, vagy éppen ellentétben állott az ismert joggyakorlattal. Így növekszik meg a III. és V. viaszostábla tanuinak a száma az ismert 7-es száma, illetve bizonyos kivételt képező 5 alápecsételő személyre.

A továbbiakban még nyitott kérdés marad, a III. és V. viaszostáblán egy és ugyanaz a Iulius Alexander szerepel, mégis a tanuk száma különbözik. Az pedig fellelhető, hogy ugyanazon évben /i. u. 162/ kötött kölcsön-szerződések esetében azonos szabályokat alkalmaznak. Ugy gondoljuk, ezen különbségre a szerződő felek peregrinus, illetve római polgár status civitasa bizonyos fokig kihatással van. Iulius Alexander a névjegyzék alapján római polgár. A III. táblán szereplő Anduenna Batonis és a V. táblán lévő Alexander Caricci peregrinusok. Fellelhető tehát az, hogy abban a szerződésben ahol Iulius Alexander kölcsönvevő volt /III/ a vele szerződő peregrinus fél fokozottan ügyelt az alakiságok betartására, mivel római polgárral állt szemben. Ott viszont, ahol Iulius Alexander, mint kölcsönbeadó szerepelt peregrinus féllal szemben, megelégedett csupán az alápecsételéssel is és a tanuk számával esetleg nem is törődött.

A II. tábla "Cautio fortasse crediti"⁵² szinte teljesen olvashatatlan, és jelenleg is megfejtetlen. A tábla hosszanti irányban ketté törött, és ezzel is bizonyos sorok kiestek az okirat anyagából. A bizonyító tanuk nevei közül 5 neve ha töredékesen is, de kiolvasható: *//////* *//////* *//////* *//////* *//////*

~~Maximus Verus~~

Servilius Cissi

/////picus Felix

Epicadus ////debitor

Iulius Macedo

fideiussor,

Három tanu mellett a debitor és a fideiussor alápecsételése megállapítható.

Megemlítjük még a IV. /görög nyelvű/ «Cautio graece scripta fortasse crediti» táblát.⁵³ Ez az egyetlen görög nyelvű okirat a 25 viaszostábla közül. Tanuk nevei nincsenek feltüntetve Mommsen bár megemlíti, hogy Delfisen bizonyos Gaius Titus üdvözlését vélte kiolvasni a tábla kezdetén. Azonban sem Mommsen sem Zangemeister bizonyítottak ezt nem látta, így a tanuk hiányában még a szerződésben szereplő fél /v. felek/ neveit sem tudjuk megállapítani.

3./ A verespataki viaszostáblák okiratai között három munkabérszerződést tartalmazó tábla is van. A IX. tábla «Cautio de operis locandis» i. u. 163 okt 23-án⁵⁴ a X. tábla «Cautio de operis locandis opere aurario»⁵⁵ i. u. 164 máj 20-án keletkezett és a XI. tábla «Cautio de operis locandis opere aurario»⁵⁶ melynek keletkezését nem lehet megállapítani.

A három munkabérszerződést tartalmazó tábla közül a X. tábla tartalmazza viszonylag a legteljesebb szöveget. A triptychonnak csak az első táblája van meg, a második és harmadik tábla hiányzik. Felmerülhet esetleg annak a kétélye, hogy egyáltalán beszélhetünk-e a munkabérszerződéseknél triptychonokról, amikor a X. tábla tíz soros szövege alatt az aláírók neveit is megtaláljuk. A táblák tüzetes vizsgálatánál megtaláljuk az egyes táblák összefűzésére használatos lyukakat, ami a triptychon meglétét bizonyítja. A XI. táblánál is hasonló a helyzet itt is hiányzik a második és harmadik tábla. A IX. tábla esetében pedig a második tábla van meg és az első és harmadik hiányzik. A táblák kiállításának a helyére is vannak adatok. A IX. táblát Alburnus minor-ban, a X. táblát Immenosum maius helyiségében, a XI. táblának pedig melynél az időpontot sem tudtuk megállapítani ismeretlen a kiállítás helye. De az okiratok hasonlatos szövegéből valamint a XI. táblán szereplő munkaadó Titus Beusantie qui ot Bradua, személyéből aki viszont a X. táblán az

írástudatlan Memmius Asclepi munkavállaló helyett írta meg az okiratot, következtetni lehet, hogy a XI. táblát is azonos, vagy közeli helyiségben állíthatták ki.

A három munkabérszerződés okirati formája chyrographum, amelyet az aláírások száma, továbbá a szubjektív megfogalmazás támaszt alá :

“ . . . Auditor Macari scripsi rogatus
co/ram/ ipso pra/e/senti L. Ulpio Valerio. . . .

/CIL III./2. IX. t. 1-2 sor/

“ . . . Iunias Flavius Secundinis scripsi rogatus a
Memmio Asclepi. quia. . . .”

/CIL III./2. X. t. 1-2 sor/

“ cus scripsi rogatus per m Restitutum agno/mine/

/CIL III./2. XI. t. 1 sor/

A továbbiakban a munkabérszerződések alapján megállapítható, hogy csekély összeg fejében bér munkásoknak adták ki a bányák művelését. Kérdés viszont az, hogy miért kellett ezt a munkaszerződést írásba foglalni, amikor a chyrographumnak nem volt kötelező keletkeztető hatálya? U. i. a chyrographum létrejötte független a szerződés megkötésétől. Csak megismétlik azt, amit a bérbeadó és a bérbevevő a munkák megkezdése előtt egyaránt elfogadott. Erre utal az elszegődés tényének múlt időben való megjelölése, habár egyúttal a munkaadó bérfizetési kötelezettsége is rögzítve van.⁵⁷ E vonatkozásban Pólay álláspontja az alábbiakban összegezhető :

Nincsen adat arra, hogy mindkét fél a másik részére munkavállalási, illetve bérfizetési nyilatkozatot tesz és ezt átadja a másik félnek. A felek közötti megegyezést tehát a munkás írásba foglaltatta, amivel nyilván egyúttal jár az, hogy ezen aktus költségeit is ő viselte. Az alacsony munkabérek valószínűsítik, hogy a munkás örült, ha munkát kapott. A munkaadótól tehát nem ő kapott biztosító okiratot, hanem neki kellett ilyet a munkaadó részére adni.⁵⁸

Ezen megállapítás alapján a chyrographum formája a legmegfelelőbb
154.

okirat, ahol a felek között már létrejött szerződési utólag írásban rögzítik. Bár az alakszerűségek tekintetében számunkra csak a X. tábla ad utmutatást. Azonban a IX és XI. tábla töredékes volta ellenére sem képezhet kivételt ebben a vonatkozásban. A X. táblán a következő három aláíró szerepel:

Titus Beusantis qui et Bradua

Sokratio Sokrationis

Memmius Asclepi.

Utaltunk már arra, hogy Memmius Asclepi munkavállaló írástudatlan volt. Helyette az okirat tényleges kiállítója: Titus Beusantis qui et Bradua, aki szintén aláírta a chyrographumot, Sokratio Sokrationis aláírás pedig azt bizonyítja, hogy az írástudatlan által aláírt okirat ténylegesen megfelel annak a szerződésnek, melyet korábban a munkaadóval megkötött. Feltéhető tehát, ha a munkavállaló maga is írástudó ember volna, úgy maga írta volna le a szerződést. Ebben az esetben a chyrographumnál egy tanu aláírása is elegendő. A X. tábla aláíróinak az esetében világosan kitűnik, hogy a három aláíró nem mind tanuként szerepel. A munkaszerződést először az okirat kiállítója, utánna a kívülálló személy /tanu/ és utolsónak a munkavállaló írta alá. A chyrographum esetében tehát látható, a tanuk szerepének háttérbe szorulása, és az okirat érvényességéhez csupán egy tanu aláírása is elegendő. Ezen esetben is, az alakiságok követték a chyrographum fogalmánál említett sajátosságokat, de a tanuk szerepének, bizonyító készségüknek már távolról sincs olyan jelentősége, mint az a testatiook esetében volt.

A munkabérszerződések alapján a provinciákban a bérmunkások megjelenését láthatjuk. A rossz munkavállalási és személyi viszonyaik alapján még teljes mértékben kiszolgáltatottjai a szerződés jogosultjainak. Talán ezen okiratok alapján tapasztalhatjuk elsőként a bérmunkásság szabad cselekvési szabadságának a lehetőségét a rabszolgasággal szemben. Ha még most nem is szállnak szembe az éhbért diktálókkal, ha az chyrographum formája még nem is nyújt teljes biztosítékot a szerződésben foglaltak ki követelésére, mégis ez a tény már tulmutat a rabszolgaság idejét mult viszonyain és a haladás további lépcsőit készítette elő.

4. A verespataki viaszostáblák közül a XII. tábla «Cautio depositi»-t tartalmaz.⁵⁹ A triptychon első táblája van csak meg, a második és harmadik tábla hiányzik. Az okirat kiállítása i.u. 167 máj. 29-én kelt Alburnus maiorban. Bár a tábla publikálását végző Zangemeister megjegyzi, hogy nem lehetetlen a letét lejártá tekinteni a fenti dátumot.

A viaszostáblában feltüntetett jogügylet, valamint az okirat keletkezése között mégis bizonyos ellentmondást figyelhetünk meg. Az okirat szövege a következő:

«Vero III Quadrato cons. IIII kol. Lunias
X quinquaginta L. commendatos Lupus Carens
dixit se accepisse et accepit a Iulio
/Al/exandro. quos ei reddere deb/et/
sine ulla controversia.
Actum Albur/ne/ maiori ////
/CIL III/2. 949. I. XII. 1. 5 sor/

Tehát az 50 denáriussal megbízott Carens fia Lupus elismerte a szerződés alapján, hogy az összeget Iulius Alexandertől átvette, és azt minden ellenszolgáltatás nélkül kiadni köteles. Az ellentmondás onnan adódik, hogy az i.u. II. század közepén a római jogban még nem volt használatos a fenti jogügylet. A kérdés megvizsgálása érdekében fordítsuk figyelmünket a depositum jogügyletének kialakulása felé.

A depositum esetében ingó dolog ingyenes őrizetbeadása történik a bármikori visszaadás kötelezettségével. Azonban, ha helyettesíthető dolog letétjéről van szó /pénz, gabona stb./ akkor a letéteményes nem azt a dolgot, hanem ugyanolyan mennyiségben és minőségben köteles azt visszaszolgáltatni. Az utóbbi eset fennforgását észlelhetjük a XII tábla esetében is. Mégis a depositum, főleg a depositum irregulare intézményét a késő római jog dolgozza ki és alkalmazza. Továbbá ismeretes, hogy ezen jogintézmény főleg görög hatásra került át a római jogba.

A megoldás természetesen igen nehéz. A verespataki viaszostáblák elemzése során számos esetben megfigyelhetjük a birodalmi jog hatását a peregrin jogra. A peregrinusok ugyanis igen nagy számban követték azokat a megoldásokat.

156.

és alakításokai, melyek a birodalmi jogban érvényesültek. Ugyanakkor a meghódított területen meghagyott peregrin jog is tovább élt és hatott, főleg azokban az esetekben amikor a birodalmi jog megfelelő szabályozást nem ismert, vagy nem tartalmazott. Kétségtelen tény a továbbiakban még az is, hogy a klasszikus kortól kezdődően a birodalmi jog már nemcsak a saját jogi megoldásait alkalmazza, hanem máshol ismert és jól bevált jogi formákat is átveszi.

Véleményünk szerint tehát nem kizárt az, hogy Alburnus maiorban i. u. 167-ben Iulius Alexander római polgár olyan ügyletet kötött egy peregrinussal, amelyet még a birodalmi jog nem vett fel és általánosságban még nem is alkalmazott. A depositum és depositum irregulare ügyleti formája rendkívül rugalmas volt és megfelelt a római életviszonyokban felmerülő kérdések megoldására. A postklasszikus jog ezután ezt a real contractust felvette, és a maga nemében igen gyakran alkalmazta.

Az alakításokra vonatkozóan a viaszostábla alapján igen keveset tudunk megállapítani a tanuk neveit nem találjuk. Az okirat objektív megfogalmazásából, valamint a tartalmát képező ügylet alapján a testatio formája a legvalószínűbb. Ez nem mond ellent a kölcsönügyletek esetében megállapított chirographum alapforma felvételének sem. Ugyanis a depositum-ellentétben a kölcsönnél mindig a letevő érdekében jön létre. Valószínű tehát, hogy Iulius Alexander római polgár a testatio nagyobb bizonyító erejének az igénybevételével is biztosítani akarta letétbe helyezett pénzének a visszakövetelhetőségét.

5. A viaszostáblák között találunk két táblát, amelyek társasági szerződést tartalmaznak. A XIII. tábla „Cautio societatis”⁶⁰ szerződése i. u. 167 márc. 28-án lett kiállítva Deusarában. Az okiratból kitűnően societas danistariae ügyletéről van szó, amely társaság bizonyos összegű pénz kölcsönbeadásával foglalkozik rendszeresen. A viaszostáblának csak az interior szövege teljes, az exterior viszont ugyyszólván teljesen töredékes. Ugyancsak teljesen megsemmisült a tanuk alápecsételése és aláírására használt rész is. Az okirat szövegének vizsgálatakor bizonyos kettősséget észlelünk. Az okirat első felében a szerződő felek között egy multban végbemenő aktus

leírását találjuk. A "második részben" az okirat kiállítása körüli stipulatio van rögzítve, amely az elkövetett, illetve a társaság meghatározott idejű fentálltaig/április 12/ elkövetendő szerződésszegések jogi sanctioit foglalja az okirat szövegébe.

Pólay a társasági szerződéssel kapcsolatos munkájában a következőket állapítja meg:⁶¹

"Társasági szerződésünket tehát a felek konszenzusa még 166. december 23-án létrehozta, a szerződő társak azonban akkor még nem tartották szükségesnek a család szerződésszegés esetére szóló poenalek kikötését és bizonyos felszámolási aktusok stipulativ előírását. Azonban a társasági viszony lejáratát követendő szükségessé érezték, hogy a felszámolás zavartalan lebonyolításának biztosítására kiemeljenek bizonyos, egyébként a societastól legnagyobbbrészt természetsszerűleg folyó kötelezettséget és azok teljesítésére stipulatio útján felelősséget vállaljanak. Ezt meg is tették a lejárat előtt mint egy két héttel eszközölt verbálaktussal"

A szerződő felek /Iulius Alexander és Cassius Frontinus/ közötti societas danistariae írásbafoglalására már csak akkor került sor, amikor annak megszűnése előtérbe került. Az okiratnak ilyen értelmű elemzése világít rá legjobban arra a szembeötlő eltérésre, amely egyrészt a szerződés megkötését és feltételeit állapítja meg, másrészt a stipulativ felelősségvállalást rögzíti.

Az okirat objektív megfogalmazásu testatio. Bár a tanuk nevei valamint számuk teljesen ismeretlen, véleményünk szerint a tanuk alápecsételésének és számuknak feltétlenül meg kellett lenni.

A XIV. tábla "Cautio fortasse societatis"⁶² okirata igen töredékes, csupán néhány szó ismeretes az egész táblából. Az egyes töredékes szavakból ugymint: "societa", "unciam", "debebit", "inferre", stb. szavakból lehet következtetni, hogy a XIII. tábla esetében megállapított szerződés van írásba foglalva.

VI.

A verespataki viaszostáblák vizsgálata során igen sok vonatkozásban pillantottunk be a provinciai életviszonyokba. Teljesen egyértelmű és azonos

szabályozást az okiratok kiállítására és az alápecsételő tanúk szerepére nem találunk. Mégis a tudomány eddig feltárt eredményei alapján, továbbá az egyes táblák tartalmát képező jogügyletek elemzése során igyekeztünk magyarázatot keresni az ott felmerülő kérdésekre. Vizsgálatunk eredményeit összegezve a következőket állapíthatjuk meg:

a./ A mancipatio okiratok esetében objektív megfogalmazású testatio formájában kötötték meg az ügyleteket, ahol mindenütt 7 alápecsételőt találunk.

b./ Hasonló formalitások mellett foglalták írásba a temetkezési collegium felosztatását is.

c./ A kölcsönügyletek esetében bizonyos eltérések voltak a tábla megfogalmazása és az alápecsételő tanúk száma és szerepe szempontjából. Itt a chyrographum okirati formáját ismerték el, amellyel nem áll szó szerint ellentétben a tanúk testationál szereplő nagyobb száma sem. /7, illetve két esetben 5/

d./ A munkabérszerződések esetében a chyrographum okirati formája kézenfekvő, amelyet a 3 aláíró is megerősít.

e./ A depositum irregulare és a két társasági szerződés esetében az okiratok objektív megfogalmazású testatioi, de a tanúk nevei és száma teljesen ismeretlen. Valószínű mégis a szabályos 7 tanu alápecsételése.

Az egyes okiratok vizsgálatán túl számos esetben meggyőződhattünk a birodalmi jog hatásáról, amely a provinciák joggyakorlatában alkalmazásra került. Bizonyos vonatkozásban pedig a provinciái joggyakorlat néhány megnyilvánulását fedezhetjük fel a római jog egységes rendszerében.

László Könczöl: Die Rolle der Zeugen auf dazischen Wachstafeln.

Die Arbeit des Verfassers ist organisch einbegriffen in dem Forschungsgebiet des Lehrstuhls des Römischen Rechtes /das Rechtsleben des römischen Dakiens/. Der Verfasser versucht in seiner Einführung ein Bild über die gesellschaftlichen und ökonomischen Verhältnisse Dakiens zu geben, dann geht er auf die auf hellenistische Wirkung ausgebildeten römischen Urkundenformen über, feststellend, dass den schriftlichen Verträgen gegenüber im allgemeinen des römischen Recht abgeneigt war. Dann gibt er auch eine inhaltliche Analyse vom Material der rechtlich relevanten Wachstafeln und darauf mit dem in organischen Zusammenhang behandelt er die Rolle der Zeugen bei den einzelnen Urkunden. Er summiert seine Feststellungen in

Folgendem :

Die Mantration enthaltenden Urkunden kamen in Form der Testation zustande, überall mit 7 Zeugen, bei den Dáciansa-Verträgen trat die Form des Chyrographums in den Vordergrund, mit 7 oder 5 Zeugen, in den Arbeitsverträgen war das Chyrographum gebräuchlich in allgemeinem mit 3 Unterscheidungen, im Falle des Depositum irregulare und des Gesellschafts-Vertrags sind die Urkunden Testationen annehmbar mit 7 Zeugen. Schade, dass der Verfasser aus diesen Feststellungen nicht in weiterem Umfang Endconclusionen abgeleitet hat.

Die Arbeit gibt eine enigehende Analyse der einzelnen Urkunden und wirft mehrere originelle Gedanken auf.

I r o d a l o m

1. Ma : Rosia de Munte a Román Népköztársaság területén, közel a Magyar Népköztársaság határához.
2. Fischer E : A dáciai viaszostáblák okleveles gyakorlata. Szentpétery Em. létkönyv. Bp. 1938. 157. l.
3. A dáciai viaszostáblákat Mommsen : Corpus Inscriptionum Latinarum /CIL/III/2 sz. alatt adta ki Berlin. 1873. A pompeji viaszostáblákat Zangemeister adta ki CIL. 4. Suppl. I. alatt.
4. H. F. Massmann : Liber auréolus sive tabulae ceratae. 1840.
5. Steinacker : Die antiken Grundlagen der frühmittelalterlichen Privaturkunde Leipzig-Berlin. 1927.
6. Fischer : i. m. 157-168 l.
7. Steinacker : i. m. 108. l.
8. Mitteis : Römisches Privatrecht. München Leipzig 1935. 290-1 l.
9. Mitteis : i. m. 291 l.
10. Mitteis : i. m. 292. l.
11. Mitteis : i. m. 293 l.
12. A cautio terminológiáját illetően Paulusnál több ellentétes megállapítás tapasztalható. D. 47. 2. 83. 3. D. 49. 14. 3. Paul - sent. 5.25. 5.
13. Paul . sent. 3. 6. 59.
14. Pompeji viaszostáblák között számos chyrographum található. Zangemeister : CIL 4. Suppl. I.
15. Mitteis : i. m. 396-7. l.
16. Fischer : i. m. 158-163. l.
17. Mitteis : i. m. 397. l. A leírás egyébként Mommsen : CIL III/2. 903. l.
18. Paul . sent. 4. 7. 6.
- 160.

19. A viaszostáblákról tüzetes leírást találunk Massmann-nál : *Libellus aurarius*. 1840. Huschke : *Ztschr. für. gesch.* Mommsen : i. m. 921 l. és köv. lapok. Zangemeister : i. m. 275. l.
20. Kivételesen diptychon is van viaszból. Pompeji viaszostáblák között is mindössze csak 6 darab van.
21. E. Huschke : *Iurisprudentiae Anteiusinianae*. Lipcse 1867. Paul. sent. V. 25. 6.
22. Mitteis : i. m. 304. l.
23. Mitteis : i. m. 300. l.
24. Mod. D. 48. 10. 27. l.
25. Ulp. D. 23. l. 22. 4.
26. Mitteis : i. m. 305. l.
27. Plinius : *Hist. nat.* 33. l. 6.
28. A táblák felolésében a Mommsen féle számozást követjük : CIL III/2.
29. Marton G. : A római magánjog elemeinek tankönyve. Bp. 1958. 148-9. l.
- 29/a. Pólay E. : Jogrendszerek az ókori Rómában. *Acta Jur. et Pol.* Tomus VII. Fasc. 2. Szeged. 1960. 3-4. l.
30. Pólay E. : i. m. 4. l-ről a tanulmány írójának a kiemelése.
31. E. Weiss : *Peregrinische Manzipationsakte*. SZ. 37. K. 136-176. l.
32. Pólay E. : A római birodalmi jog kölcsönhatásának jelei az erdélyi viaszostáblák okirati anyagában. *Acta Jur. et Pol.* Tomus VIII. Fasc. 4. Szeged 1961. 3-14 l.
33. CIL III/2 936-939. l.
34. *Formula Bætica*. /CIL II. 5042/ alapján az antestatus és a libripens megnevezése szerepel az okirat szövegében, olyképpen, hogy személynevük kihagyásával folytatódik a formula.
35. Karlowa : *Römische Rechtgeschichte*. Leipzig. 1885. II. K. 778-779. l.
36. Karlowa : i. m. 779-780. l.
37. Mommsen : CIL III./2. 940-943. l.
38. Mommsen : i. m. 959. l.
39. A VII. és a XXV. táblán is a tanúk nevei valamint a fideiussor és a venditor szavak genitivusban állnak.
40. Mommsen : i. m. 959. l.
41. Ulp. D. 21. 2. 4.

42. Kaser : Eigentum und Besitz im älteren röm. Recht. Köln-Graz. 1956. 137. l.
43. O. Gradenwitz : Einführung in die Papyruskunde. Leipzig. 1900 64-66. l.
44. O. Gradenwitz : i. m. 67. l.
45. Mommsen : i. m. 944-947. l.
46. Mommsen : i. m. 924-927. l.
47. V. ö. : Pólay E. : A római birodalmi jog és a peregrin jog kölcsönhatásának jelei az erdélyi viaszostáblák okirat anyagában. Acta Jur. et. Poc. Tomus VIII. Fasc. 4. Szeged 1961.
48. Mommsen : CIL III/2. 931. és 935 l.
49. Pólay E. : Három munkabérszerződés a római Dáciából. Tomus IV. Fasc. 5. Szeged. 1958. 12. l.
50. Novickij -Peretyerszkij : Római magánjog. Bp. 1950. 274. l.
51. Pólay E. : Három munkaszerződés a római Dáciából. II. l.
52. Mommsen : i. m. 929. l.
53. Mommsen : i. m. 933. l.
54. Mommsen : i. m. 948. l. IX. tábla.
55. Mommsen : i. m. 948. l. X. tábla.
56. Mommsen : i. m. 949. l. XI. tábla.
57. Pólay E. : Három munkabérszerződés a római Dáciából. 16-17 l.
58. Pólay E. : i. m. 14-15 l.
59. Mommsen : i. m. 949 l. XII. tábla.
60. Mommsen : i. m. 951-52. l.
61. Pólay E. Ein Gesellschaftsvertrag aus dem röm. Dakien Acta Antiqua Bpest. 1960. 425-26 l.
62. Mommsen : i. m. 952. l. XIV. tábla.

TARTALOMJEGYZÉK.

Szakáts Kálmán	Determinizmus az akaratban.	1.
Ruszoly József	Az országos nemzeti bizottság két tervezetéről	43.
Virágh Pál	A filmmel és rádió-televízió adásokkal kapcsolatos egyes szerzői jogi kérdések	87. 33
Könczöl László	A tanuk szerepe a dáciai viaszostáblákon	125.

